

ERNAZAROVA GULNORA OBLAQULOVNA

**PEDAGOGIK KVALIMETRIYA FANINING
NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI**

Monografiya

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

Ernazarova Gulnora Oblaqulovna

**PEDAGOGIK KVALIMETRIYA FANINING
NAZARIY – METODOLOGIK ASOSLARI**

Monografiya

“FAN ZIYOSI” NASHRIYOTI

Toshkent-2023

-4695/x-

K

UDS: 324.423.14
KBK: 74.6(Ў36)
E-12

Mazkur monografiyada pedagogik kvalimetriya fanining ilmiy asoslari, pedagogik kvalimetriya fanining maqsadi va vazifalari, pedagogik kvalimetriya fanining nazariy – metodologik asoslari, pedagogik kvalimetriya fanining ilmiy-tadqiqot metodlari, ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik kvalimetriya metodlaridan foydalanish, o'quv maqsadlari va ularning turlari, baholash mezonlari, shakllari va turlari, me'yorga asoslangan baholash, baholashning asosiy tamoyillari, baholash jarayonida uchraydigan ba'zi xatoliklar, amaliy mahoratni va xulq-atvorni baholash kabi ilmiy ma'lumotlar o'z ifodasini topgan.

Monografiya "Pedagogika" ixtisosliklari bo'yicha tahsil olayotgan magistrlar hamda pedagogika sohasida ilmiy izlanishlar olib borayotgan ilmiy izlanuvchilar uchun mo'ljallangan.

Muallif: **G.O.Ernazarova** - Chirchiq davlat pedagogika universiteti "Umumiy pedagogika" kafedrasini mudiri, p.f.d (DSc), prof.

Taqrizchilar: **p.f.d.(DSc), M.X.Baybayeva** Nizomiy nomidagi TDPU "Pedagogika" kafedrasini professori

p.f.d., prof.Maxkamov U.M. ChDPUning "Pedagogika" kafedrasini professori

Monografiya Chirchiq davlat pedagogika universitetining 2023 yil 20 noyabr sanasida ilmiy – texnik kengashning 18-sonli majlisida ko'rib chiqilib, chop etishga ruxsat etilgan.

ISBN: 978-9910-742-38-5

©"FAN ZIYOSI" NASHRIYOTI

Kirish

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini mazmunan yangilash, axborotlar globallashgan bir davrda mazkur ta'lim tizimida pedagogik faoliyat yuritayotgan professor-o'qituvchilarning ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishni modernizatsiyalash, mazkur jarayonga innovatsion texnologiyalarni qo'llashga oid metodik bilim, ko'nikma va malakalarini yangilash bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri sanaladi.

Oliy ta'lim muassasalarida pedagogik faoliyat yuritayotgan professor-o'qituvchilarning ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishni modernizatsiyalash, maqsadga muvofiq tashkil etishga zamin tayyorlaydigan o'quv-metodik majmua, elektron darsliklar, nostandart adaptiv testlar banki, o'quv kurslari bo'yicha silabus yaratish orqali ta'lim oluvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, ta'lim samaradorligiga erishish uchun zarur bo'lgan metodik bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish va yangilash, ularni davlat talablari va jahon ta'lim standartlari darajasiga ko'tarish islohotlar davrining asosiy masalalaridan biri hisoblanadi.

Yuqoridagi vazifalarni e'tiborga olgan holda professor-o'qituvchilar ta'lim-tarbiya jarayonida ta'lim mazmuniga bog'liq innovatsion ta'lim texnologiyalarini tanlash, mashg'ulotlar ishlanmasi va texnologik xaritalarni loyihalash, ularda belgilangan o'quv maqsadlarni amalda qo'llay olishi, ta'lim oluvchilarning yosh, psixologik va ergonomik xususiyatlariga asosan ta'lim oluvchi shaxsiga yo'naltirilgan ta'limni tashkil eta olishi lozim.

Pedagogik kvalimetriya fanlar bo'yicha zamon talablariga javob beradigan innovatsion texnologiyalarga asoslangan mashg'ulotlar ishlanmasi va texnologik xaritalarni loyihalashga o'rgatish dasturning asosiy maqsadini belgilab beradi.

Ushbu monografiyaning asosiy didaktik maqsadi ta'lim oluvchilarni pedagogik kvalimetriya fanining o'ziga xos xususiyatlari, pedagogik kvalimetriyaning metodlarini innovatsion vosita sifatida tanishtirish orqali ularning kasbiy-pedagogik tayyorgarligini oshirish, pedagogik tafakkurini kengaytirish, ta'lim-tarbiya jarayonida

pedagogik kvalimetriya metodlaridan maqsadga muvofiq qo'llash uchun zarur bo'lgan metodik bilim, ko'nikmalarni shakllantirish sanaladi.

- "Ta'lim to'g'risida" gi Qonun va huquqiy-me'yoriy hujjatlarda pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish yuzasidan belgilangan vazifalarni amalga oshirish;

- O'qituvchilarda ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik kvalimetriya metodlaridan samarali foydalanish uchun nostandart test topshiriqlarini maqsadga muvofiq tuzish va amalda qo'llash uchun zarur bo'lgan metodik bilim va ko'nikmalarni tarkib toptirish;

O'qituvchilarni o'z pedagogik faoliyatini pedagogik kvalimetriya metodlaridan biri mashg'ulotlarni tahlil qilishga o'rgatish, tahliliy - tanqidiy, ijodiy va mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini rivojlantirish;

Ta'lim oluvchilarning metodik bilim, ko'nikma va malakalarga qo'yiladigan talablar: "Pedagogik kvalimetriya" asoslarini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida, ta'lim oluvchi:

- Pedagogik kvalimetriya fani maqsadi va vazifalari, qo'llaniladigan sohalari.

- tadqiqot metodlari, pedagogik jarayonni nazorat qilish va baholashda kvalimetriya metodlaridan foydalanishning ahamiyati;

- Pedagogik jarayonni nazorat qilish va baholashda foydalaniladigan kvalimetriya metodlarining o'ziga xos xususiyatlari;

- Fan sohalari bo'yicha test topshiriqlarini tuzish printsiplari, test topshiriqlarining tarkibi, mazmuni va samaradorligiga qo'yiladigan talablar;

- Ta'lim-tarbiya jarayonida teskari aloqani amalga oshirish, olingan natijani tahlil qilish, va jarayonning borishiga tegishli o'zgartirish kiritish haqida bilimlarga ega bo'lishi;

- Ta'lim oluvchi: - Ta'lim-tarbiya jarayonida kvalimetriya metodlaridan o'z o'rnida samarali foydalanish;

- Pedagogik jarayonni nazorat qilish va baholashda foydalaniladigan kvalimetriya metodlarining o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olgan holda o'z o'rnida samarali foydalanish;

- O'qitishda standart va nostandart testlardan foydalanish, test topshirig'ining tarkibi, mazmuni va samaradorligiga qo'yiladigan talablar asosida o'z sohasi bo'yicha reproduktiv, produktiv, qismanizlanishli va ijodiy test topshiriqlarini tuza olish;

- Tahsil oluvchilarning bilimlarini nazorat qilish va baholashning samarali yo'llari sifatida nostandart test topshiriqlarini qo'llash, shu asnoda reyting tizimini amalga oshirishda ko'nikma va malakalarini egallaydi.

Pedagogik kvalimetriya fan sifatida quyidagi maqsadlarga erishish yo'lini belgilaydi:

1. Ta'lim xizmatlarining istiqbol rejalarini shakllantirish bosqichida ta'lim davlatimizning ijtimoiy sohadagi ustuvor yo'nalish ekanligi nazarda tutilgan holda, axborotlar globallashtirilgan, dunyoda sodir bo'layotgan g'oyaviy-siyosiy o'zgarishlar, jahonning rivojlangan mamlakatlari ta'lim muassasalarida qo'lga kiritilgan yutuqlar, jamiyat hayotidagi ma'naviy- ma'rifiy yangilanishlarni e'tiborga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonining zamon talablariga mos tashkil etilishini nazorat qilish imkonini beradigan me'yoriy talablarni ishlab chiqish;

2. Ta'lim-tarbiya jarayonining xuquqiy-me'yoriy hujjatlarini yaratish bosqichida davlat va ijtimoiy buyurtmalarga asoslangan DTS, pedagog kadrlarga qo'yiladigan malakaviy talablar asosida namunaviy o'quv rejalar, uzluksiz ta'lim tizimida joriy etilgan modernizatsiyalashtirilgan va uzviylashtirilgan namunaviy dasturlar, o'quv kurslarining moddiy-texnik, o'quv-metodik ta'minotining maqsadga muvofiqligini nazorat qilish va sifatini baholash yo'llarini ishlab chiqish;

3. Oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan ta'lim oluvchilarning modernizatsiyalashtirilgan va uzviylashtirilgan namunaviy dasturlar, DTS bilan me'yorlangan bilim, ko'nikma, malakalari va layoqatini amalga joriy etish maqsadida tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarayoni, o'quv va pedagogik amaliyotning sifatini nazorat qilish va baholash me'yorlarini shakllantirish;

4. Oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarini ish bilan ta'minlash, ularni pedagogik jarayonga moslashtirish, pedagogik faoliyatni talab darajasida olib borilishi, ustoz-

shogirda yo'nalishida olib borilayotgan ishlarning mazmun-mohiyatini tahlil qilish va baholash me'yorlarini ishlab chiqish.

Pedagogik kvalimetriyaning fan sifatidagi asosiy vazifalari:

- Kadrlar tayyorlashga oid Prezident Farmoni va farmoyishlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlarida belgilangan vazifalarning bajarilishini nazorat qilish;
- Oliy ta'lim muassasalarini attestatsiyadan o'tkazish, akkreditatsiyalash jarayonining me'yoriy hujjatlari va reyting tizimini ishlab chiqish;
- Oliy ta'lim muassasalari tarkibidagi kafedralarning ilmiy salohiyati, ilmiy-tadqiqot, ma'naviy-ma'rifiy ishlari, tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini aniqlash;
- Professor-o'qituvchilarning pedagogik faoliyati, ilmiy-tadqiqot, ma'naviy-ma'rifiy ishlari, o'qitiladigan kurslarning moddiy-texnik, o'quv-metodik majmualarining sifatini aniqlash;
- Fanlar bo'yicha ta'lim oluvchilarning DTS bilan me'yorlangan bilim, ko'nikma, malakalarni o'zlashtirish, kompetensiyalarni tarkib topganlik darajasi va sifatini aniqlash.

Pedagogik kvalimetriyaning ilmiy-tadqiqot metodlari jumlasiga taqqoslash, olingan natijalarni matematik statistik metod vositasida tahlil qilish va xulosa yasash, pedagogik kadrlarni suhbatdan o'tkazish, o'qituvchilarning fikr-mulohazalarini aniqlash maqsadida so'rovnomalar o'tkazish, ekspertizadan o'tkazish, ijtimoiy metodlarni kiritish mumkin.

Pedagogik kvalimetriyaning dolzarb muammolari uzluksiz ta'lim tizimidatashkil etilayotgan ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini nazorat qilish va baholashda tashxislash, ekspertiza, monitoring va pedagogik kvalimetriyadan foydalaniladi. Pedagogik o'lchov nazariyasiga asoslangan kvalimetrik yo'nalish o'zining keng qamrovliligi, test jarayonining daxlsizligi, olingan natijalarni matematik-statistik tahlil qilish, ta'lim oluvchilarning rivojlanish darajasi va bilimlarni o'zlashtirish sifati haqida qat'iy aniq va ranjerli natijalarni olish imkonini beradi. Nazariy kvalimetrik yo'nalishda tashkil etiladigan nazorat an'anaviy nazorat turlaridan tadqiq etilayotgan obyektning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalari

sifatini baholashda ko'p miqdordagi axborot va miqdoriy baholash imkoniyati mavjudligi bilan farqlanadi.

Jahonning rivojlangan mamlakatlarning ta'lim monitoringida test topshiriqlaridan foydalaniladi va bu metod yordamida ko'p sondagi ta'lim oluvchilarning qisqa muddatda o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalari sifatini aniqlash, olingan natijalarga muvofiq ta'lim oluvchilarga individual yondoshish, uzluksiz ta'lim tizimi turlaridagi ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini aniqlash, ularning o'rtacha qiymatini aniqlash va baholash, olingan natijalarni qayd etish amalga oshiriladi.

I.BOB. PEDAGOGIK KVALIMETRIYANING NAZARIY ASOSLARI

§1. Pedagogik kvalimetriya fan sifatida

Jahonning rivojlangan mamlakatlari ta'lim tizimida muvaffaqiyatli qo'llanib kelinayotgan xalqaro baholash tizimlari — TIMSS (The Trends in International Mathematics and Science Study), TALIS (Teaching and Learning International Survey) va PISA (Programme for International Student Assessment) dan respublikamiz uzluksiz ta'limida ham foydalanish maqsadga muvofiq. Buning uchun obyekt va jarayonlarning sifatini baholashga mo'ljallangan kvalimetriya fani haqida ma'lumot berilishi lozim.

Kvalimetriya — tabiatdagi barcha obyektlarning va jamiyatda sodir bo'ladigan jarayonlar, ishlab chiqarish sohasida yaratilgan mahsulotlarning sifatini baholash muammolari hamda metodologiyasini o'rganuvchi fan.

U lotincha “**quails**” — **sifat**, qadimiy yunoncha “**metros**” — **o'ichov** degan ma'noni anglatib, obyekt, mahsulot, jarayonlar sifatini baholash metodlarini o'zida mujassamlashtirgan, turli metod va vositalar yordamida erishilgan natijani belgilovchi fan tarmog'idir.

Hozirgi zamon nuqtayi nazaridan kvalimetriyaning sifat ko'rsatkichlari ikkita yirik guruh — tabiiy va ijtimoiy ko'rsatkichlarga ajratib o'rganiladi. Tabiiy ko'rsatkichlar, o'z navbatida, o'rganilayotgan obyektning fizikaviy, kimyoviy va biologik miqdor ko'rsatkichlariga ajratiladi.

Ijtimoiy ko'rsatkichlar jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichidagi voqea-hodisalar, ishlab chiqarish va iste'mol mahsulotlari, pedagogik jarayonlar, shaxsning ijtimoiy va mustaqil hayotdagi mavqeyi va o'rni, savodxonligi, tarbiyalanganlik darajasi, shaxs kamolotiga nisbatan qo'llaniladi. Kvalimetriya yuqorida qayd etilgan har bir guruhning miqdor va sifat ko'rsatkichlarini yaxlit o'rganadi va baholashning umumiy tartibini ishlab chiqadi. Obyekt va mahsulotlar sifatini tashxislash va miqdoriy baholash XV asrda yo'lga qo'yilgan bo'lib, dastlab hunarmandlar o'z mahsulotlari sifatini belgilaydigan ko'rsatkichlarni aniqlagan va sifat belgilarini

qo'ya boshlagan. Shu tariqa tovarshunoslik vujudga kelgan va 1549-yili Italiyadagi Padua universitetida dastlabki “Tovarshunoslik” kafedrasini tashkil etilgan.

XX asr boshlarida AQSh va Yevropa mamlakatlarida obyekt va mahsulotlarni baholash vositasida baholash va standartlashtirish yo'lga qo'yildi. Shu tariqa boshqa mamlakatlarda ham sifat ko'rsatkichlarini aniqlash va amaliyotda qo'llash borasida muayyan ishlar amalga oshirila boshlandi. Bu harakatlar kvalimetriyaning ilmiy fan sifatida maydonga chiqishiga va tadqiqot ko'lami kengayishiga turtki bo'ldi.

Kvalimetriyaning uchta — nazariy (umumiy), maxsus va amaliy tarmoqlari mavjud.

Nazariy kvalimetriyada aniq obyekt loyihalalanadi (abstraksiyalanadi) va uning sifat ko'rsatkichlarining umumiy qonuniyatlari hamda matematik modellari o'rganiladi. Nazariy kvalimetriyaning tadqiqot objekti jism, ishlab chiqarish mahsulotlari, obyekt va subyektlarning sifatini miqdoriy baholashning falsafiy va metodologik asoslarini ishlab chiqish sanaladi.

Nazariy kvalimetriyaning amaliy sohalarida turli obyekt va jarayonlarning sifatini baholash metodikasi va nazariy asoslari umumiy xususiyatga ega. Maxsus kvalimetriya turli maqsadda foydalaniladigan obyektning sifatini baholashning aniq metodikasi va matematik modelini ishlab chiqadi. Maxsus kvalimetriyaning ekspert, ehtimollik-statistik, indeksli, kvalimetrik taksonomiya kabi turlari mavjud. Amaliy kvalimetriya texnika, ishlab chiqarish, inson faoliyati, turli loyiha va jarayonlarning sifatini baholashni ishlab chiqadigan soha sanaladi. U boshqa fanlar bilan o'zaro bog'liq bo'lib, texnik kvalimetriya, ijtimoiy kvalimetriya, pedagogik kvalimetriya, tibbiy kvalimetriya, geologik kvalimetriya kabi tarmoqlari mavjud. Pedagogik kvalimetriya yillar davomida to'plangan tajribalar, dalillar asosida vujudga kelgan va shakllangan ilmiy-nazariy fan bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llaniladigan pedagogik innovatsiya va unga bog'liq holda o'qituvchining pedagogik faoliyatini yaxlit o'rganadi. Bunda pedagog kadrlarning kasb malakasi va pedagogik mahorati taqqoslash orqali aniqlanadi.

Pedagogik kvalimetriyaning metodologik muammolari shu kunga qadar ilmiy tadqiqotchilar diqqat-e'tiboridan chetda qolgan va ular o'z yechimini kutmoqda.

Pedagogik kvalimetriyaning tadqiqot obyekti ta'lim-tarbiya jarayonining sifati, ta'lim oluvchilarning o'quv-bilish faoliyatining tashkil etilishi va boshqarilishi, o'qituvchi faoliyatini nazorat qilish va baholash sanaladi.

Pedagogik kvalimetriyaning fan sifatida shakllanishi hamda rivojlanish tarixini shartli ravishda uch davrga bo'lib o'rganish mumkin:

1. Ilk o'rta va o'rta asrlar, ya'ni hali ilmiy asoslanmagan, empirik rivojlanish davri.

2. XVI — XIX asr oxiri — ta'lim-tarbiya jarayonining sifati bo'yicha dastlabki tasavvur paydo bo'lgan davr.

3. Pedagogik kvalimetriyaning yangi va eng yangi rivojlanish davri, ya'ni ilmiy asoslangan, metodologik asoslari aniqlangan, nazariy, maxsus va amaliy tarmoqlariga, ilmiy o'lchov parametrlariga ega davri.

Ilk o'rta va o'rta asrlar, ya'ni hali ilmiy asoslanmagan, empirik rivojlanish davrida ta'lim muassasalarining asosiy vazifasi bilim oluvchilarning ongiga falsafiy-diniy mazmundagi bilimlarni yetkazish bo'lgan. Asosiy e'tibor jamiyatni barqarorlashtirish, odamlarning diniy savodini chiqarishga qaratilgan. O'sha davrdagi ta'lim muassasalarida ixtiyoriy ravishda san'atning 7 yo'nalishi o'rgatilgan.

XVI asrdan XIX asr oxirigacha bo'lgan davrda ta'lim-tarbiya jarayonining yakuniy natijasi va o'qituvchilarning pedagogik faoliyatini baholash yuzasidan muayyan izlanishlar olib borilgan, lekin mazkur izlanishlar ko'zlangan samarani bermagan.

Atoqli pedagog Y.A.Komenskiyning "Buyuk didaktika" asarida asosiy didaktik kategoriyalar, o'qitish maqsadi, ta'lim mazmuni, bilimlarni nazorat qilish, ta'lim-tarbiya jarayonining sifati belgilash didaktik jihatdan asoslangan. Olim pedagogika faniga "Bilimlarni nazorat qilish va baholash", "Imtihon", "Kollektivium", "Diktant" kabi yangi atama va tushunchalarni kiritdi. Yuqori malakali va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash sifatini oshirish maqsadida oliy ta'lim muassasalarida besh ballik baholash tizimi yo'lga qo'yildi. Pedagogik kvalimetriyaning yangi va eng yangi rivojlanish davri. XX asr boshida ta'lim muassasalarida tahsil oluvchilarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini, keyinchalik kompetensiyasini nazorat qilish, baholash yo'lga qo'yilgan.

O'sha davrda Rossiya ta'lim muassasalarida ta'lim mazmunining g'oyaviy-ulyosiy yo'nalishiga urg'u berilib, ta'lim-tarbiyaning uzviyligiga asoslangan nazariy tizim yo'lga qo'yilgan, nazariy reproduktiv bilim, ko'nikma va malakani nazorat qilish, ta'lim-tarbiyaning yakuniy natijasi sifatida har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirish nazarda tutilgan.

Pedagogik kvalimetriyaning eng yangi rivojlanish davrida tahsil oluvchilar shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim paradigmasi maydonga chiqdi.

Shaxsiga yo'naltirilgan ta'limda umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan, pedagogik munosabatlar insonparvarlashtirilgan, ta'lim oluvchining qiziqishi, ehtiyoji, ichki va tashqi o'quv motivlari e'tiborga olingan holda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish nazariyasi turadi.

Ushbu paradigma asosida pedagogik kvalimetriyada, shuningdek, ta'lim-tarbiya tizimida ijobiy o'zgarishlar vujudga keldi. Ular:

- * ta'lim tizimida shaxsning ijtimoiylashuvi va moslashuviga asoslangan frontal ta'lim-tarbiyadan shaxsning individual rivojlanishiga zamin tayyorlaydigan jarayonga o'tish;

- * ta'lim oluvchilarda umummadaniy, umuminsoniy qadriyatlar asosida nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni qaror toptirish;

- * majburiy o'qitish shakllari bilan birga ta'lim oluvchilarni mustaqil ta'limga va tayyorgarlikka yo'naltirish;

- * ta'lim mazmunidagi bilim, ko'nikma va malaka, ijodiy faoliyatga xos tajriba va qadriyatni qaror toptirishda o'quv kurslarining nazariy masalalari asosida emas, balki integrallashgan mazmun, fanlararo bog'lanish, modullar tizimidan foydalanishga o'tish;

- * o'qitishning reproduktiv metodlari va an'anaviy texnologiyalari bilan bir qatorda tahsil oluvchilarning ijodiy, tanqidiy va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradigan innovatsiya va axborot texnologiyalaridan foydalanish;

- * ta'lim-tarbiya jarayonining yakuniy natijasini nazorat qilish va baholashda bilim, ko'nikma va malaka paradigmasidan voz kechib, ta'lim tizimini

modernizatsiyalashning istiqbolli yoʻnalishi sifatida qabul qilingan kompetensiyalarni nazorat qilish orqali shaxsning rivojlanganlik va tarbiyalanganlik darajasini aniqlash zarur.

Taʼlim-tarbiya jarayoniga kiritilishi nazarda tutilgan ijobiy oʻzgarishlar, oʻz navbatida, bilim oluvchilarning oʻzlashtirgan bilim, koʻnikma, malaka va kompetensiyasini baholash jarayoniga oʻz taʼsirini koʻrsatadi.

Pedagogik kvalimetriyaning fan sifatida quyidagi konseptual asoslari mavjud:

1. Pedagogik kvalimetriya uzluksiz taʼlimning turli bosqichlarida tashkil etiladigan taʼlim-tarbiya jarayonining sifati, taʼlim oluvchilarning oʻzlashtirish darajasi, pedagog kadrlarning kasbiy malakasini aniqlash va xulosa yasash imkonini beradi.

2. Tadqiq etilayotgan obyektning sifat koʻrsatkichini dinamik kategoriya sifatida qabul qiladi va kelgusida davr bilan hamnafaslik, uzluksiz taʼlim oldiga qoʻyilayotgan ijtimoiy buyurtmalar asosida sifat darajasining ortishini nazarda tutadi.

3. Pedagogik kvalimetriya oʻzaro uzviy bogʻlangan ikki soha — nazariy va amaliy kvalimetriya yutuqlari asosida shakllanib, fan sifatida rivojlanib boradi.

4. Pedagogik kvalimetriya boʻljak oʻqituvchilar tayyorgarlik darajasining malaka talablariga mosligi, uzluksiz taʼlim tizimida faoliyat yuritayotgan muallimlarning kasbiy malakasi, mazkur bosqichda tashkil etiladigan taʼlim-tarbiya jarayonining sifati, tahsil oluvchilarning oʻzlashtirgan bilimi, koʻnikma va malakalari, kasbiy kompetensiyasi (layoqati)ning DTSga mosligi, oliy taʼlim muassasalari, shu jumladan, mavjud kafedralarning pedagogik kadrlar tayyorlash sifati, oʻquv rejadan oʻrin olgan kurslarning moddiy va didaktik taʼminoti sifatini belgilangan tartibga muvofiq reyting asosida nazorat qiladi va baholaydi. Pedagogik kvalimetriya fan sifatida quyidagi maqsadlarga erishish yoʻlini belgilaydi:

1) Dunyoda sodir boʻlayotgan gʻoyaviy-siyosiy oʻzgarishlar, jahonning rivojlangan mamlakatlari taʼlim muassasalarida qoʻlga kiritilgan yutuqlar, jamiyat hayotidagi maʼnaviy-maʼrifiy yangilanishlarni eʼtiborga olgan holda taʼlim-tarbiya jarayonining zamon talablariga mos tashkil etilishini nazorat qilish imkonini beradigan meʼyoriy talablarni ishlab chiqish;

2) Taʼlim-tarbiya jarayonining huquqiy-meʼyoriy hujjatlarini yaratish bosqichida davlat va ijtimoiy buyurtmalarga asoslangan DTS, pedagog kadrlarga qoʻyiladigan malakaviy talablar asosida namunaviy oʻquv rejalari, uzluksiz taʼlim tizimida joriy etilgan modernizatsiyalashtirilgan va uzviylashtirilgan namunaviy dasturlar, oʻquv kurslarining moddiy-texnik, oʻquv-metodik taʼminotining maqsadga muvofiqligini nazorat qilish va sifatini baholash yoʻllarini ishlab chiqish;

3) Oliy taʼlim muassasalarida taʼlim-tarbiya jarayoni, oʻquv va pedagogik amaliyotning sifatini nazorat qilish va baholash meʼyorlarini shakllantirish;

4) Oliy taʼlim muassasalari bitiruvchilarini ish bilan taʼminlash, ularni pedagogik jarayonga moslashtirish, ustoz-shogird yoʻnalishida olib borilayotgan ishlarning mazmun-mohiyatini tahlil qilish va baholash meʼyorlarini ishlab chiqish. Pedagogik kvalimetriyaning fan sifatidagi asosiy vazifalari:

- “Taʼlim toʻgʻrisida”gi qonun, davlat dasturlari, Prezident farmoni, qaror va farmoyishlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlarida belgilangan vazifalar ijrosini nazorat qilish;

- oliy taʼlim muassasalarini attestatsiyadan oʻtkazish, akkreditatsiyalash jarayonining meʼyoriy hujjatlari va reyting tizimini ishlab chiqish;

- oliy taʼlim muassasalari tarkibidagi kafedralarning ilmiy salohiyati, ilmiy-tadqiqot, maʼnaviy-maʼrifiy ishlar, tashkil etiladigan taʼlim-tarbiya jarayonining sifatini aniqlash;

- pedagoglarning pedagogik faoliyati, ilmiy-tadqiqot, maʼnaviy-maʼrifiy ishlar, oʻqitiladigan kurslarning moddiy-texnik, oʻquv-metodik majmualarning sifatini aniqlash.

Pedagogik kvalimetriyaning ilmiy-tadqiqot metodlari jumlasiga taqqoslash, olingan natijalarni matematik statistik metod vositasida tahlil qilish va xulosa yasash, pedagog kadrlarni suhbatdan oʻtkazish, oʻqituvchilarning fikr-mulohazalarini aniqlash maqsadida soʻrovnoma oʻtkazish, ekspertizadan oʻtkazish, ijtimoiy metodlarni kiritish mumkin.

Taʼlim-tarbiya jarayonining sifatini nazorat qilish va baholashda tashxislash, ekspertiza, monitoring va pedagogik kvalimetriyadan foydalaniladi.

Pedagogik o'lov nazariyasiga asoslangan kvallmetrik yo'nalish o'zining keng qamrovliigi, test jarayonining daxsizliigi, olingan natijalarni matematik-statistik tahlil qilish, tahlil o'luvchilarning rivojlanish darajasi va bilimlarni o'zlashtirish sifatida haqida g'ayri va aniq natijalar olish imkonini beradi.

Nazariy kvallmetrik yo'nalishda tashkil etiladigan nazorat an'naviyalaridan tadqiq etilayotgan obyektning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakasi sifatini baholashda ko'p miqdordagi axborot va miqdoriy baholash imkoniyati mavjudligi bilan farqlanadi.

Rivojlangan mamakalar ta'lim monitoringida test topshiriqlaridan foydalaniladi va bu metod yordamida ko'p sonli tahlil o'luvchilarning qisqa muddatda o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalari sifatini aniqlash, olingan natijalarga muvofiq tahlil o'luvchilarga individual yondashish, ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini aniqlash va baholash mumkin.

Hozirgi paytda ta'lim muassasalarida test topshiriqlaridan samarali foydalanish yo'llari ishlab chiqilgan bo'lib, ta'lim makonida pedagogik munosabatlarning yangi paradigmatlari tahlil o'luvchi — o'qituvchi, tahlil o'luvchi — o'qituvchi, o'qituvchi — rahbariyat, ta'lim muassasalari — ta'limni boshqarish organlari kabi nazorat-baholash tizimi amaliyotga joriy etilmoqda.

Test topshiriqlarining daxsiz va mustaqil tashkil etilishi ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini nazorat qilish va baholash tizimining muhim tarkibiy qisimga aylandi. Shu bilan birgalikda tizim hosil qiluvchi va faol ta'sir ko'rsatuvchi omil sifatida maydonga chiqdi.

Respublikamizda joriy etilgan uzluksiz ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini nazorat qilish va baholash, mazkur tizimda faoliyat yuritayotgan pedagoglarning kasbiy-pedagogik tayyorgarlik darajasini aniqlashda pedagogik kvallmetriya metodlari muhim o'rin tutadi. Shu nuqtaiy nazardan o'ib qaraganda, uzluksiz ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida faoliyat yuritayotgan o'qituvchilar pedagogik kvallmetriyaning fan

ritidida obyekt, predmet, maqsad, vazifalari, prinsiplari, kvallmetrik shkala, kvallmetrik jarayonning bosqichlari, pedagogik kvallmetriya metodlari vositasida ta'lim-tarbiya jarayonini tashxislash va baholash, olingan natijaga muvofiq umumiy xulosalash, kasbiy-pedagogik faoliyatda kvallmetriya metodlarini qo'llashdagi yondashuvlarning mazmun-mohiyatini anglashi lozim.

Shu bilan bir qatorda o'qituvchilar ta'lim-tarbiya jarayonida tahlil o'luvchilarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma, malakalari va kompetensiyalarini nazorat qilish va baholashda kvallmetriyaning asosiy metodlaridan biri, test topshiriqlaridan foydalanish, standart va nstandart test topshiriqlarini tuzat o'lashtirish, o'lashtirish jarayonining metodikasini, olingan natijalarni ekspertizadan o'lashtirish, yakuniy natijalarni umumlashtirish, pedagogning kasbiy-pedagogik modelini tuzish va modelning har bir tarkibiy qismining egallanganlik darajasini aniqlash, tahlil o'luvchilarning umumiy va kasbiy layoqati, bilimlarni egallaganlik va ixtiyolaninglik darajasini aniqlash va pedagogik xulosa yasash malakasini egallagan bo'lishi zarur.

Pedagogik kvallmetriya o'qituvchilarning kasbiy mahoratini aniqlashda ham o'rin tutadi. Pedagog kadrlarning o'z kasbiy-pedagogik tayyorgarligi, kasbiy layoqatini baholash va o'z-o'zini baholash uchun pedagogik kvallmetriyaning quyidagi metodlaridan foydalaniladi: ekspertiza metodi, tahlil metodi, pedagogik jarayonni kuzatish va tahlil qilish, so'rovnomalar o'lashtirish, test topshiriqlari, subhat metodi, matematik-statistik tahlil qilish va umumlashtirish.

Ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik kvallmetriya yutuqlaridan juda keng miqdorda foydalanish ishqibollari mavjud. Jumladan, pedagogik faoliyatda tahlil o'luvchilarning ta'lim muassasalarida fanlar bo'yicha DTS bilan meyorlangan talablar asosida bilim, ko'nikma, malakalar va kompetensiyalarni o'zlashtirish imkoniyatlari, ularning chiqijlari va o'zlashtirganlik darajasini aniqlash va olingan natijalarga muvofiq ularga nisbatan individual yondashuvni amalga oshirish yuzasidan tavsiyalar tayyorlash.

Pedagogik kvalimetriya jarayonini qo'llashda quyidagi mantiqiy yondashuvlar mavjud:

- 1) Pedagogik kvalimetrik jarayonni deduktiv mantiqiy yo'nalishda tashkil etish;
- 2) Pedagogik kvalimetrik jarayonni induktiv mantiqiy yo'nalishda tashkil etish.

Pedagogik kvalimetrik jarayonning deduktiv mantiqiy yo'nalishda tashkil etilishiga oliy ta'lim muassasalarini attestatsiyadan o'tkazish, akkreditatsiyalash, oliy ta'lim muassasalarining reytingini aniqlash jarayonlarini misol qilib olish mumkin.

Mazkur jarayonda ekspertiza metodi vositasida oliy ta'lim muassasasida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning huquqiy-me'yoriy hujjatlari, o'quv kurslarining didaktik va metodik ta'minoti, moddiy-texnik bazasi tahlil qilinib, ekspertizadan o'tkaziladi. Yuqorida qayd etilgan hujjatlar ekspertizadan o'tgandan so'ng, oliy ta'lim muassasasida tashkil etiladigan pedagogik jarayon kuzatiladi va tahlil qilinadi. Ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini aniqlash maqsadida tahsil oluvchilar bilan muayyan masalalarni qamrab olgan so'rovnoma o'tkaziladi. So'rovnoma natijasi tahlil qilinib, kamchiliklar aniqlanadi va ularni bartaraf etish yuzasidan tavsiyalar tayyorlanadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quv kurslari bo'yicha tahsil oluvchilarning o'zlashtirgan bilimlarini aniqlash maqsadida fanlardan test o'tkaziladi va natija tahlil qilinib, oliy ta'lim muassasasida tashkil etiladigan pedagogik jarayonning samaradorligi aniqlanadi.

Muayyan o'quv fanlari bo'yicha tahsil oluvchilarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash maqsadida suhbat o'tkaziladi va natijalar tahlil etiladi.

Yuqorida qayd etilgan barcha jarayonlardan olingan natijalar matematik-statistik metod vositasida tahlil qilinadi va ma'lumotlar umumlashtirilib, oliy ta'lim muassasasida tashkil etiladigan pedagogik jarayonning samaradorligi haqida umumiy xulosa tayyorlanadi.

Pedagogik kvalimetrik jarayonning induktiv mantiqiy yo'nalishda tashkil etilishi sirasiga pedagog kadrlarning kasbiy-pedagogik tayyorgarligi, kasbiy layoqatini baholash va o'z-o'zini baholash jarayoni kiradi. Bu jarayonda o'qituvchilarni

attestatsiyadan o'tkazish maqsadida ularning pedagogik faoliyati tahlil etiladi. Tanlovdan tanlovgacha bo'lgan davrda amalga oshirilgan o'quv, ma'naviy-ma'rifiy ishlari, ilmiy, ilmiy-metodik sohada olib borilgan izlanishlari, chop etilgan ilmiy ishlari, mas'ul bo'lgan o'quv kursi bo'yicha tayyorlangan o'quv-metodik majmuaning maqsadga muvofiqligi ekspertizadan o'tkaziladi.

Mazkur o'qituvchining pedagogik faoliyati samaradorligini aniqlash maqsadida namunaviy mashg'ulotlar mutaxassislar va ekspertlar tomonidan tahlil etiladi va samaradorligi haqida xulosa chiqariladi.

Muayyan o'quv kursi bo'yicha tahsil oluvchilarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma, malakalari va kompetensiyalarini nazorat qilish va baholashda kvalimetriyaning asosiy metodlaridan biri — test topshiriqlaridan foydalanish ham kvalimetrik jarayonning induktiv mantiqiy yo'nalishda tashkil etilishiga misol bo'ladi.

Pedagogik kvalimetriya metodlaridan foydalanish muammolari quyidagilardan iborat:

- * ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini tadqiq etishning metodologik va dasturiy ta'minotini yaratish;
- * pedagogik kvalimetriya metodlari vositasida tahsil oluvchilarning ta'lim muassasalarida fanlar bo'yicha DTS bilan me'yorlangan talablar asosida bilimlarni diagnostika qilish, fundamental tadqiqotlar o'tkazish;
- * uzluksiz ta'lim tizimida ta'lim-tarbiya jarayonining sifati monitoringini o'tkazish dasturini ishlab chiqish va amaliyotda qo'llash;
- * oliy ta'lim muassasalarida o'qitiladigan kurslar bo'yicha nazorat-o'lchov materiallarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;
- * tahsil oluvchilarning o'z-o'zini nazorat qilish jarayonida axborot dasturlari: bpring yoki **My test** dasturi vositasida fanlar bo'yicha nostandart adaptiv test topshiriqlarini tuzish va amaliyotda foydalanish yo'llarini belgilash lozim.

№	Asarlar	L.Karimov	A.Avloniy	Konfundsiy	O.Sharafdiddinov
1.	Yo hayot, yo mamot, yo nafot, yo halokat, yo saodat - yo falokat				
2.	Mahritaga intilish xalqimizning azaliy fazilatlaridan biridir				
3.	Eskini o'zlashtirgan va yangini tushunishga qodir insongina tarbiyachi				
4.	Ijod erkinihigi xalqqa, vatanga fidokorlik bilan xizmat qilish erkinihigidir.				

Javobi:

№	Asarlar	L.Karimov	A.Avloniy	Konfundsiy	O.Sharafdiddinov
1.	Yo hayot, yo mamot, yo nafot, yo halokat, yo saodat - yo falokat				
2.	Mahritaga intilish xalqimizning azaliy fazilatlaridan biridir				
3.	Eskini o'zlashtirgan va yangini tushunishga qodir insongina tarbiyachi bo'la oladi				
4.	Ijod erkinihigi xalqqa, vatanga fidokorlik bilan xizmat qilish erkinihigidir.				

Misol keltiramiz:
Tabalarning bilimni nazorat qilish va baholashda foydalaniladigan standart test topshiriqlari
 1. Keltirilgan fikrlar muallifini belgilang.

4. Shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarining tarfhari bilan juftlang.

1	Biologik	A	Uzoq muddatli ko'p qirrali jarayon
2	Ijtimoiy	V	Shaxs hayotidagi harbi harakatlari
3	Tarbiya	C	Shaxsning yon atrofidagi munosabati
4	Faoliyat	D	Ma'lum bir xislatlarning avlodidan avlodga o'tishi

Javobi: 1-D, 2-C, 3-A, 4-V

1-B	2-D	3-A	4-C
-----	-----	-----	-----

Javobi:

A	B	C	D
			

3. Quyidagilarni aniqdang va jadvarga har bir rasm ostiga mos raqamlarni yozing.
 1) Farobiy 2) Ibn Sino 3) Al-Xorazmiy 4) Beruniy

1-E	2-F	3-I	4-E	5-A	6-D	7-B
1. O'qiganda	2. Eshitganda	3. Ko'rganda	4. Eshitib va ko'rganda	5. Bahslash ganda	6. Xissiy kechinmalarini boshdan o'tkazganda	7. O'qiganda
						

2. Ma'lumotlarni o'zlashtirish foizlarini aniqdang va jadvarga har bir rasm ostiga mos raqamlarni yozing.
 A) 70% B) 95-100% C) 10% D) 90% E) 50% F) 20% J) 30%

5. Pedagogikada qo'llaniladigan atamalarni mos ta'rif bilan juftlang.

1	Didaktika	A	O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ilmiy bilimlar	
2	Tarbiya jarayoni	B	(yunoncha) bola yetaklayman	
3	Pedagogika	C	O'qitish o'rgatish	
4	Ta'lim jarayoni	D	O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik faoliyati.	
Javob:	1 -	2 -	3 -	4 -

Javobi:

Javob:	1-C	2-D	3 - B	4 - A
--------	-----	-----	-------	-------

6. Sharq mutafakkirlarini ismlarini ular yaratgan asarlari bilan juftlang.

№	Sharq mutafakkirlari	№	Yaratgan asari	
1	Al-Xorazmiy	A	Hindiston	
2	Abu Nosir Farobiy	V	Tib qonunlari	
3	Abu Rayxon Beruniy	C	Aljabr va al muqobala	
4	Abu Ali Ibin Sino	D	Fozil odamlar shahri	
Javob:	1 -	2 -	3 -	4 -

Javobi:

Javob:	1 - C;	2 - D;	3 - A;	4 - B;
--------	--------	--------	--------	--------

7. Sharq mutafakkirlarini yashagan yillari bilan juftlang.

№	Mutafakkirlarning ismlari	№	Yashagan davri	
1	Ibn Sino	A	783-850	
2	Al-Xorazmiy	V	980-1037	
3	Abu Rayxon Beruniy	C	873-950	
4	Abu Nasr Farobiy	D	973-1048	
Javob:	1 -	2 -	3 -	4 -

Javob:

Javob:	1 - B	2 - A	3 - D	4 - C
--------	-------	-------	-------	-------

8. Grafik argonayzlarni turini aniqlang.

1) Ven diagrammasi; 2) Assiment texnikasi; 3) Klaster; 4) Zinama-zina; 5) BBB texnologiyasi;

A	b	c	d	E

Javob:

3	4	5	2	1
---	---	---	---	---

9. Toshkent va Samarqand jadidchilarini jadval asosida mos raqamlarni o'ng tomoniga yozing.

1) Behbudiy 2) Munavvar Qori 3) Said Siddiqiy 4) Shakuriy 5) A. Avloniy

№	shaxarning nomi	javob raqamlar
1	Toshkent	
2	Samarqand	

Javob:

shaxarning nomi	javob raqamlar
Toshkent	2, 5,
Samarqand	1, 3, 4,

10. Sharq va G'arb mutafakkirlari nomlarini ajratib va mos raqamlarni jadvalning javob raqamlar qismiga yozing.

1) Farobiy; 2) Komenskiy; 3) Beruniy; 4) Pestalotsiy; 5) Ushinskiy; 6) Ibn Sino; 7) Al-Xorazmiy; 8) Lurbat; 9) Farg'oniy

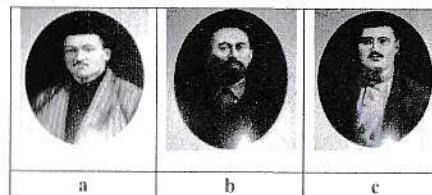
Sharq va G'arb mutafakkirlari	javob raqamlar
Sharq mutafakkirlari	
G'arb mutafakkirlari	

Javob:

Sharq va G'arb mutafakkirlari	javob raqamlar
Sharq mutafakkirlari	1, 3, 6, 7, 9
G'arb mutafakkirlari	2, 4, 5, 8

11. Otagon qurbonlarini aniqlang va jadvalga har biri ostiga mos raqamlarni yozing.

1) Cho'lpon; 2) A.Qodiriy 3) A. Fitrat

Javob:

2	3	1
---	---	---

12. Rasmdan antik davr faylasuflarini aniqlang va jadvalga har bir rasm ostiga mos raqamlarni juftlang.

A) Aristotel B) Platon C) Demokrit D) Suqrot

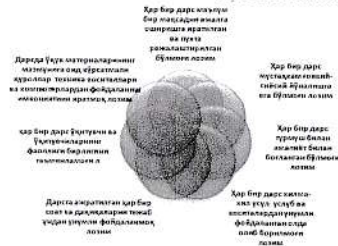

Javob:

1-B	2-D	3-C	4-A
-----	-----	-----	-----

13. Bu texnologiya nomini aniqlang

- A) Aqliy xujum
V) Zinama zina

- B) Ven diagrammasi
G) BBB texnologiyasi

Bu ven diagrammasi texnologiya deb nomlanadi

- A) Aqliy xujum
V) Zinama zina

- B) Ven diagrammasi
G) BBB texnologiyasi

14. Berilgan darsni tipi va turlariga mos raqamlarni jadvalning raqamlar qismiga to'g'ri yozing.

Nö	Misol	Nö	Misol	Dars ti'i va turlari	Raqamlar
1	yangi bilimlarni o'zlashtirish	5	Ko'nikma va malakalar tarkib to'iriladigan	Dars tipi	
2	Ma'ruza	6	Bilimlar umumlashtiriladigan		
3	Faktli materiallar to'planadigan	7	og'zaki yoki yozma	Dars turi	
4	Kuzatishlar o'tkaziladigan	8	umumiy yoki yakka tartibli		

Javobi:

Nö	Misol	Nö	Misol	Dars tipi va turlari	Raqamlar
1	Yangi bilimlarni o'zlashtirish	5	Ko'nikma va malakalar tarkib to'iriladigan	Dars tipi	1, 3, 4, 5, 6
2	Ma'ruza	6	Bilimlar umumlashtiriladigan		
3	Faktli materiallar to'planadigan	7	Og'zaki yoki yozma	Dars turi	2, 7, 8
4	Kuzatishlar o'tkaziladigan	8	Umumiy yoki yakka tartibli		

15. Dars tipi(A), tur(B) lariga oid atamani aniqlang va jadvalning "javob" qismiga yozing.

1	Yangi bilimlarni o'zlashtirish	5.	Ko'nikma va malakalar tarkib toptiriladigan
2	Ma'ruza	6.	Bilimlar umumlashtiriladigan
3	Faktli materiallar to'planadigan	7.	Og'zaki yoki yozma
4	kuzatishlar o'tkaziladigan	8.	Umumiy yoki yakka tartibli
Javob	A	V	-

Javob	A=1, 3, 4, 5, 6	V=2, 7, 8
-------	-----------------	-----------

16. Darsning tiplari va turlarini mos raqamlarini jadvalning o'ng tomoniga yozing. 1) Yangi bilimlarni o'zlashtirish, 2) Faktli materiallar to'planadigan, 3) Ma'ruza, 4) Kuzatishlar o'tkaziladigan, 5) Ko'nikma va malakalar tarkib toptiriladigan, 6) Bilimlar umumlashtiriladigan, 7) Og'zaki yoki yozma, 8) Umumiy yoki yakka tartibli

Darsning tiplari va turlari	javob raqamlar
Dars tiplari	
Dars turlari	
Javobi:	
Darsning tiplari va turlari	javob raqamlar
Dars tiplari	1, 2, 4, 5, 6
Dars turlari	3, 7, 8.

17. Quyidagilardan ta'lim tamoyillarini ajrating va jadvalning javob qismiga raqamlar bilan belgilang.

- 1) Aqliy tarbiya; 2) Ijtimoiy g'oyaviylik; 3) Onglilik va faollik; 4) Jismoniy tarbiya; 5) Ilmiylik va tushunarlik; 6) Ko'rgazmalilik; 7) Ta'lim paradigmatalari; 8) Tabiat bilan uyg'unlik

Ta'lim tamoyillari	javob raqamlar
to'g'ri javob	
to'g'ri javob	
Javobi:	
Ta'lim tamoyillari	javob raqamlar
to'g'ri javob	1, 4, 7
to'g'ri javob	2, 3, 5, 6, 8

18. Quyida berilgan fikrlarning qaysilari to'g'ri? Javoblar jadvaliga "ha" yoki "yo'q" so'zlarini yozing.

- A. Biron bir ishda, san'atda qo'llaniladigan metod va usullar yig'indisi texnologiya deyiladi.
 V. An'anaviy ta'limda ko'p ishlatiladigan metod - bu tushuntirish metodi
 C. Axiologiya - bu kattalarni tarbiyalaydigan fan
 D. Layiha- bu ba'zi murakkab ishlanmalarni yaratish bo'yicha xujjatlar yig'indisi.
 E. Psixologiya inson tarbiyasiga yonaltilgan fan

A	B	C	D	E

Javob:

A	B	C	D	E
Ha	Ha	Yo'q	Ha	Yo'q

19. To'g'ri javoblarni aniqlang. Javoblar jadvaliga "ha" yoki "yo'q" so'zlarini yozing.

Nö	Pedagog	Yashab ijod qilgan joyi	"ha" yoki "yo'q"
1	A.Avloniy	O'zbekiston	
2	Ya.A.Komenskiy	AQSH	
3	Suxamlenskiy	Rossiya	
4	Abu Nosir Farobiy	Rossiyada	
5	Ushinskiy	Qozoqistonda	

Javob:

Nö	PEDAGOG	Yashab ijod qilgan joyi	"ha" yoki "yo'q"
1	A.Avloniy	O'zbekiston	HA
2	Ya.A.Komenskiy	AQSH	YO'Q
3	Suxamlenskiy	Rossiya	HA
4	Abu Nosir Farobiy	Rossiyada	YO'Q
5	Ushinskiy	Qozoqistonda	YO'Q

20. Quyida berilgan fikrlarning qaysilari to'g'ri?

- A. **Muomala** – xar bir yoshdagi o'quvchilar uchun o'ziga xos xissiy-ma'naviy munosabaldir.
 B. **Iroda** – insonning bilish, tushunish qobiliyati, zexni va faxm farosatidir.

V. **Oila** – kishilar xayotining eng muxim qismi, jamiyatning kichik xujayrasi, ijtimoiy - madaniy organizm.

C. **Jamoa** – kishilarning yashab turgan, ularning ajdod va avlodlari tugulib o'sgan joyi, mamlakati.

D. **Tarbiya** – inson shaxsi ma'naviy qiyofasini shakllantirishga qaratilgan say-harakatlar tizimidir.

E. **Urf-odat** – xayotimizga singib ketgan, takrorlanib turadigan xulq atvor qoidalaridir.

Javob: _____

Javob: A, B, D, E.

11. Uzlaksiz ta'lim tizimi ketma - ketligini ifodalagan xolda tegishli raqamlarni kataklarga yozing.

1) Maktabdan tashqari ta'lim; 2) Maktabgacha ta'lim; 3) Umumiy o'rta ta'lim; 4) Oliy ta'lim; 5) O'ziga maxsus, kash hunar ta'limi; 6) Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim; 7) Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash.

Javob:

12. Pedagogik-psixologik nuqtaiy nazardan shaxsning rivojlanishi qanday yosh davrlarga ajratilishi hosqleklarini jadvalda ifodalang.

1) Maktabgacha ta'lim davri; 2) Go'daklik davri; 3) Boshlang'ich ta'lim davri; 4) Maktabgacha ta'lim muassasigacha bo'lgan davr; 5) O'spirinlik davri; 6) O'smirlik davri;

Javob:

--	--	--	--	--	--

Javob:

1	4	1	3	6	5
---	---	---	---	---	---

13. Quyidagi berilgan fikrlarning qaysilari to'g'ri?

A. **Barkamol shaxs** – bu adolatli, vijdonli, imonli, mexr-muruvvatli, irodali, or-nomusli, matonath, chidamli, xur fikrli, istiqloq g'oyalari bilan sug'orilgan, vataniga fidoiyluk bilan xizmat qiluvchi shaxsdir.

B. **Vatan** – kishilarning yashab turgan, ularning ajdod va avlodlari tug'ulib o'sgan joyi, mamlakati.

V. **Ummimisoniy** – murakkab ijtimoiy-ruxiy xodisa bo'lib, millatning tili, madaniyati, tarixi, urf-odat, an'alarini, jamiki moddiy va ma'naviy boyliklarini, ijtimoiy siyosiy xayotining barcha tomonlaridir.

VI. **Qadriyat** – arabcha so'zdan olingan bo'lib, u jamiyatni ishlab chiqarish, ijtimoiy va ma'naviy hayotida qo'lga kiritilgan yutuqlar majmuidir.

D. **Dars** – bu bevosita o'qituvchi raxbarligidagi muayyan ta'lim oluvchilar guruxi bilan olib boriladigan ta'lim mashg'ulotidir.

E. **Daralk** – insonning o'qish, o'rganish, shaxsiy xayotdagi tajribalar, kuzatishlar natijasida shakllangan bilim va malakalar majmui.

8. **Qud** – insonning yangi moddiy va ma'naviy ne'matlarni yaratish faoliyatidir.

Javob:

Javob: A, B, D, E.

14. Tushirib qoldirilgan so'zlarni yozing.

1)shaxsning o'zidagi salbiy odatlar, xarakterdagi zararli sifatlarini yo'qotish, ularni bartaraf etishga qaratilgan ichki faoliyati jarayonidir

2) Hikoya, suhbat, tushuntirish, izohlash, maruza, ishortirish, nasihat, yo'riqnoma, munozara, namuna ijtimoiy ongini shakllantiruvchi kiradi.

Javob:

- 1) O'zini o'zi qayta tarbiyalash shaxsning o'zidagi salbiy odatlar, xarakterdagi zararli sifatlarini yo'qotish, ularni bartaraf etishga qaratilgan ichki faoliyati jarayonidir.
 2) Hikoya, suhbat, tushuntirish, izohlash, maruza, ishtirish, nasihat, yo'riqnom, munozara, namuna ijtimoiy ongni shakllantiruvchi metodlar sirasiga kiradi.

25. Quyidagi berilgan fikrlarning qaysilari to'g'ri bo'lsa "ha", noto'g'ri bo'lsa "yo'q" so'zlarini qo'ying.

- A. Pedagogika ta'lim tarbiya to'g'risidagi fan.
 B. Pedagogika falsafa fanini o'rgatadi.
 C. Didaktika so'zining lug'aviy mahnosi o'qitish, o'rgatish degan ma'noni o'rgatadi.
 D. "Taksanomiya" tartib bilan joylashtirish
 E. Maktabgacha ta'lim umumiy o'rta ta'limning dastlabki bosqichi.
 F. Afsona - xalq og'zaki ijodi janri.
 G. Avesto - islom dinining muqaddas kitobi.

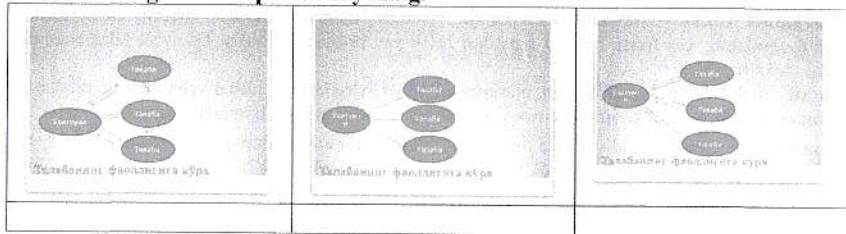
Javob:

A	V	C	D	E	F	G

Javob:

A	V	C	D	E	F	G
Ha	Yo'q	Ha	Ha	Yo'q	Ha	Yo'q

26. Talabalar faolligiga ko'ra metodlar guruhini aniqlang va jadvalga har bir rasm ostiga mos raqamlarni yozing.

Javob:

3	1	2
---	---	---

27. Talabaning faollik darajasiga ko'ra metodlarni ajrating va mos raqamlarni jadvalning javob raqamla rqismiga yozing.

1. 1) ma'ruza; 2) aqliy hujum; 3) asoslangan esse; 4) tushunchalar asosida matn tuzish; 5) tushuntirish; 6) tushunchalarni aniqlash; 7) mashqlantirish; 8) hikoya

Talabaning faollik darajasi	Javob raqamlar
Passiv	
Interaktiv	

Javobi:

Talabaning faollik darajasi	Javob raqamlar
Passiv	2, 3, 4, 6.
Interaktiv	1, 5, 7, 8

28. Quyida berilgan fikrlarning qaysilari to'g'ri?

- A. Jmoa bu ijtimoiy ahamiyatga ega umumiy maqsad asosida tashkil topgan guruh.
 V. Ixtrok - aniq maqsadga yo'naltirilgan anglash jarayoni.
 C. Test - o'quvchilarda mehnat, ijtimoiy xulq va hayotiy tajriba ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida qo'llaniladigan usul.
 D. Ko'nikma - shaxsning muayyan harakat yoki faoliyatini tashkil eta olish qobiliyati.
 E. Shkullalash - tabiat va atrof-muhitning mavjud holati.
 F. Ta'lim shakli - ta'lim jarayonining tashkiliy tuzilmasi
 G. Hisobga olish - ta'limning muayyan davrida o'quvchilar va o'qituvchi faoliyatini umumlashtirish, xulosalash.

Javobi:

A	B	C	D	E	F	G

Javobi:

A	B	C	D	E	F	G
Ha	Ha	Yo'q	Ha	Yo'q	Ha	Ha

29. Ta'lim turlariga kiradi. To'g'ri javoblarni aniqlang. Javoblar jadvaliga "ha" yoki "yo'q" so'zlarini yozing.

1. Maktabgacha ta'lim	8. Oliy ta'lim
2. Dushlang'ich ta'lim	9. Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim
3. Maktab ta'limi	10. Malaka oshirish va qayta tayyorlash
4. Umumiy o'rta ta'lim	11. Maktabdan tashqari ta'lim
5. Professional ta'lim	12. Mehnat ta'limi
6. Amaliy ta'lim	13. Oraliq ta'lim
7. Nazariy ta'lim	14. Sinfidan tashqari ta'lim

Javobi:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14

Javobi:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
ha	yo'q	yo'q	ha	ha	yo'q	yo'q	ha	ha	ha	ha	yo'q	yo'q	yo'q

30. Pedagogikada qo'llaniladigan atamalarni mos ta'rifi bilan juftlang.

1	Didaktika	A	O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ilmiy bilimlar	
2	Tarbiya jarayoni	B	(yunoncha) bola yetaklayman	
3	Pedagogika	C	O'qitish o'rgatish	
4	Ta'lim jarayoni	D	O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik faoliyati.	
Javob:	1 -	2 -	3 -	4 -

1. Javobi:

Javob:	1-C	2-D	3 - B	4 - A
--------	-----	-----	-------	-------

31. Quyida berilgan fikrlarning qaysilari to'g'ri?

A. **Muomala** – xar bir yoshdagi o'quvchilar uchun o'ziga xos xissiy-ma'naviy munosabatdir.

B. **Iroda** – insonning bilish, tushunish qobiliyati, zexni va faxm farosatidir.

V. **Oila** – kishilar xayotining eng muxim qismi, jamiyatning kichik xujayrasi, ijtimoiy - madaniy organizmi.

C. **Jamoa** – kishilarning yashab turgan, ularning ajdod va avlodlari tug'ulib o'sgan joyi, mamlakati.

D. **Tarbiya** – inson shaxsi ma'naviy qiyofasini shakllantirishga qaratilgan say-harakatlar tizimidir.

E. **Urf-odat** – xayotimizga singib ketgan, takrorlanib turadigan xulq atvor qoidalaridir

Javob: _____

Javob: A, B, D, E.

§2. Pedagogik kvalimetriya fanining maqsadi va vazifalari

Kvalimetriya - tabiatdagi barcha obyektlarni va jamiyatda sodir bo'ladigan barcha jarayonlar, ishlab chikarish soxasida yaratilgan mahsulotlarning sifatini miqdoriy barolash muammolari va metodologiyasini urganuvchi ilmiy fan.

Kvalimetriya - (lotincha quaiis-sifat, qadimiy yunoncha metros - o'Ichov) degan ma'noii anglatib, obyekt, mahsulot, jarayoplar sifatini miqdoriy baholash

metodlarini o'zida mujassamlashtirgan turli metod va vositalar yordamida erishilgan natijani belgilovchi fan tarmog'i.

Kvalimetriya fan sifatida o'rganilishi va baholanishi lozim bo'lgan obyektning sifatini belgilovchi rajm, birlik, shkala, talablar yordamida mazkur obyektning sifat va miqdor ko'rsatkichlarini aniqlashni belgilangan va qabul qilingan o'Ichov jarayonini amalga oshirish nazariyasi asosida o'rganadi.

Hozirgi zamon nuqtai nazaridan kvalimetriyaning sifat ko'rsatkichlari ikkita yirik guruh: tabiiy va ijtimoiy ko'rsatkichlarga ajratib o'rganiladi. Tabiiy ko'rsatkichlar o'z navbatida: o'rganilayotgan obyektning fizikaviy, kimyoviy va biologik miqdor ko'rsatkichlariga ajratiladi. Ijtimoiy ko'rsatkichlar jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichidagi voqea-xodisalar, ishlab chiqarish va ta'mol mahsulotlari, pedagogik jarayonlar, shaxsning ijtimoiy va mustaqil hayotidagi mavqei va o'imi, savodxonligi, tarbiyalanganlik darajasi, shaxs kamolotiga qo'llaniladi.

Kvalimetriya yuqorida qayd etilgan har bir guruhning miqdor va sifat ko'rsatkichlarini yaxlitlikda o'rganadi va barolashning umumiy tartibini ishlab chiqadi.

Obyekt va mahsulotlarning sifatini tashxislash va miqdoriy baholash eramizdan avvalgi XV asrda yo'lga qo'yilgan bo'lib, dastlab hunarmandlar o'z mahsulotlari sifatini belgilaydigan ko'rsatkichlarni aniqlagan va sifat belgilarini qo'ya boshlaganlar. Shu tariqa sifat ko'rsatkichlariga asoslangan tovarshunoslik vujudga kelgan va 1549 yili Italiyadagi Paduan universitetida dastlabki tovarshunoslik kafedrasi tashkil etilgan.

XIX-XX usming boshlarida AQSh va Evropa mamlakatlarida obyekt va mahsulotlari i ballar vositasida baholash va standartlashtirish yo'lga qo'yildi. Shu tariqa boshqa mamlakatlarda ham sifat ko'rsatkichlarini aniqlash va amaliyotga qo'llash borasida muayyan ishlar amalga oshirila boshlandi. Bu harakatlar kvalimetriyaning ilmiy fan sifatida maydonga chiqishiga va tadqiqot ko'lami kengayishiga turtki bo'ldi.

Kvalimetriyaning uchta: nazariy (umumiy), mahsus, va amaliy tarmoqlari mavjud.

Nazariy kvalimetriyada aniq, obyekt loyihalanadi (abstraksiyalanadi) va uning sifat ko'rsatkichlarining umumiy qonuniyatlari va matematik modellari o'rganiladi. Nazariy kvalimetriyaning tadqiqot objekti jism, ishlab chiqarish mahsulotlari, obyekt va subyektlarning sifatini miqdoriy baholashning falsafiy va metodologiya asoslarini ishlab chiqish sanaladi. Nazariy kvalimetriyaning amaliy sohalarida turli obyekt va jarayonlarning sifatini baholash metodikasi va nazariy asoslari umumiy xususiyatga ega.

Maxsus kvalimetriya turli xildagi va har xil maqsadda foydalaniladigan aniq obyektning sifatini baholashning aniq metodikasi va matematik modelini ishlab chiqadi. Mahsus kvalimetriyaning ekspert, ehtimollik-statistik, indeksli, kvalimetrik taksonomiya kabi turlari mavjud.

Amaliy kvalimetriya - texnika, ishlab chiqarish, inson mehnati faoliyati, turli loyiha va jarayonlarning sifatini baholashni ishlab chiqadigan soha sanaladi. Amaliy kvalimetriyaning boshqa fanlar bilan uzaro bog'lanib, texnik kvalimetriya, ijtimoiy kvalimetriya, pedagogik kvalimetriya, tibbiy kvalimetriya, geologik kvalimetriya va hokaza tarmoqlari mavjud. Bozor iqtisodiyoti davrida mahsulot (buyum, xizmatlar, jarayonlar)ning raqobatbardoshligi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

U yoki bu buyum, xizmatlar, jarayonlarga extiyoj bulishi uchun muayyan xususiyatlarni uo'ida mujassamlashtirish, maqsadga muvofiq bo'lish, belgilangan vazifalarni becamu-ko'st bajarish kabi qiymatga ega bo'lishi lozim. Ishlab chiqarish mahsulotlari va jarayonlarda mazkur belgilarning bo'lishi ular sifatining miqdoriy baholash imkonini beradi. Xalqaro tajribalar buyum, xizmatlar, jarayonlarning yuqori sifatli bo'lishiga erishish uchun ularning sifatini aniqlaydigan ilmiy, texnik va tashkiliy mezonlar ishlab chiqilishi lozimligini ko'rsatdi.

Muayyan obyekt yoki jarayon borishi, xizmatlar, jarayonlar sifatini etalon sifatida qabul qilingan modelning mezonlari bo'yicha o'lchash va olingan

natijalarni taqqoslash orqali baholash amalga oshiriladi. Xulosa qilib aytganda kvalimetriya buyum, xizmatlar, jarayonlarning sifatini baholash masalalarini o'rganadi. Bu jarayokda kvalimetriyaning asosiy metodlari: tahlil, sintez, qiyoslash va taqqoslash sanaladi. Etalon sifatida qabul qilingan modelning sifat ko'rsatkichlari asosida baholanayotgan obyektning xususiyatlari hisobga olingan holda uning sifati aniqlanadi.

Kvalimetriyaning amaliy tarmog'i bo'lgan pedagogik kvalimetriya kadrlarni tayyorlashda malaka talablari etalon sifatida qabul qilingan bo'lib, pedagogik kadrlarning kasb malakasi va pedagogik mahorati sifati taqqoslash orqali aniqlanadi. Raqobatbardosh pedagogik kadrlarni tayyorlash jarayonida mazkur jarayonni maqsadga muvofiq tashkil etish va boshqarishni rejalashtirish, uquv jarayonini modernizatsiyalash, mazkur jarayonni metodik va texnik jihatdan ta'minlashni talab etadi.

Pedagogik kvalimetriya yillar davomida to'plangan tajribalar, dalillar asosida vujudga kelgan va shakllangan ilmiy-nazariy fan bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llaniladigan pedagogik innovatsiya va unta bog'lik holda o'qituvchining pedagogik faoliyatini yaxlit o'rganadi.

Pedagogik kvalimetriya ko'p qirrali pedagogik jarayon va unga bog'liq holda o'qituvchining pedagogik faoliyatini o'rganib, pedagogika fanlari sohalarida eng muhim o'rin tutadigan, lekin kam o'rganilgan soha sanaladi. Shuni qayd etish kerakki, pedagogik kvalimetriya pedagogik jarayon va o'qituvchining pedagogik faoliyatining sifatini belgilaydi.

Pedagogik kvalimetriyaning metodologik muammolari shu kunga qadar ilmiy tadqiqotchilarning diqqatidai chetda qolgan va bu sohadagi muammolar o'z yechimini kutmoqda. Adabiyotlar tahlili, pedagogik kvalimetriyaning metodologik asoslari jamiyatning ijtimoiy - iqtisodiy rivojlanishi, ta'lim muassasalari oldiga qo'yiladigan davlat va ijtimoiy buyurtmalarga bevosita bog'liq bo'lganligi sababli, uning metodologik asoslari yuzasidan amalga oshirilgan ishlar jamiyatning ijtimoiy - iqtisodiy rivojlanishining mantiqiy birligi qonuniyati asosida rivojlanganligini ko'rsatdi.

Pedagogik kvalimetriyaning tadqiqot obyekti davlat va ijtimoiy buyurtmalari zimmasiga yuklangan ta'lim muassasasining mazkur buyurtmalarni bajarish maksadida tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarayonining sifati, taxsil oluvchilarning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etilishi va boshqarilishi, o'qituvchi pedagogik faoliyatining maksadga muvofiq tashkil etilishi sifatini nazorat qilish va baholash sanaladi. Pedagogik kvalimetriyaning fan sifatida shakllanishi va rivojlanish tarixini shartli ravishda uch davrga bo'lib o'rganish mumkin:

1. Antik davr va o'rta asrlarda rivojlanishi, ya'ni xali ilmiy asoslanmagan, empirik rivojlanish davri.

2. XVI asr va XIX asrning oxirigacha bulgan davr, ta'lim-tarbiya jarayonining sifati bo'yicha dastlabki tasavvurlar paydo bulgan davr.

3. Pedagogik kvalimetriyaning yangi va eng ya'ni rivojlanish davri, ya'ni ilmiy asoslangan metodologik asoslari aniqlangan, nazariy, maxsus va amaliy tarmoqdariga chga ilmiy ulchov paramertlariga ega davri.

Pedagogik kvalimetriya rivojlanishining mazkur davrlarga ajratilishida jamiyat, din va fan rivojining ta'lim-tarbiya jarayoniga ko'rsatgan ta'siri, shuningdek, liniy ta'lim, diniy-dunyoviy ta'lim, dunyoviy ta'lim paradigmalari asosida ta'lim-tarbiyaning tashkil etilishi nazarda tutilgan. Har bir ta'lim paradigmasi ilmiy-nazariy bilish, ta'lim-tarbiya jarayonining maqsadi va vazifalari, ularga mos holda tahsil oluvchilarning o'quv-bilish faoliyatidan erishiladigan natijalarni baholash me'yorlariga ega bo'lgan.

Antik - davr va O'rta asrlarda rivojlanishi, ya'ni xali ilmiy asoslanmagan, empirik rivojlanish davri ta'lim muassasalarining asosiy vazifasi tahsil oluvchilarning ongiga tabiiy, falsafiy, shuningdek, diniy mazmundagi bilimlarni yetkazish sanalgan.

Asosiy e'tibor jamiyatni barqarorlashtirish jamiyat a'zolari tomonidan diniy savodxonlikni egallashlariga qaratilgan. O'sha davrda oliy ta'lim muassasalarining shakllapish jarayoni bog'lanishiga to'g'ri keladi va u ta'lim muassasalarida ixtiyoriy ravishda 7 ta san'at yo'nalishini o'rganish yo'lga qo'yilgan. Mazkur san'at yo'nalishini o'rganish jamiyat a'zolarining ma'naviy -

axloqiy, aqliy, jismoniy rivojlanishi, estetik did, ekologik qarashlarning vujudga kelishiga zamin tayyorlagan.

O'rta asrda yashagan allomalar tomonidan o'sha davrning ta'lim muassasalarining ta'limiy maqsadi sifatida tahsil oluvchilarning intellektual va jismoniy barkamolligini ta'minlash, mantiqiy fikr yuritish ko'nikmalarini tarkib topirish belgilaganliklari bois ta'lim - tarbiya jarayonida tahsil oluvchilar tomonidan bilimlarni o'zlashtirish barobarida o'qitish jarayonida vujudga keltiriladigan muammoli vaziyatlarda muammolarni aniqlash, tahlil, sintez, taqqulash, qiyoslash, umumlashtirish va xulosa yasash kabi aqliy operatsiyalarni bajarishi ko'zda tutilgan. Shu tarzda tashkil etilgan ta'lim-tarbiya jarayonining pirovard natijasi sifatida jahon sivilizatsiyadan munosib o'rin olgan kashfiyotlar yaratilgan, lekin, tahsil oluvchilar tomonidan o'zlashtirilgan bilimlar og'zaki savol-javob va suhbat orqali nazorat qilingan va baholangan. Ta'lim-tarbiya jarayonining yakuniy natijasi og'zaki savol-javob va suhbat orqali nazorat kilinishi ko'zlangan natijani bermaganligi sababli, nazoratning keng qamrovli va maqsadga muvofiq shakl va vositalarini ishlab chiqish zarurati vujudga keldi.

XV asr va XIX asrning oxirigacha bo'lgan davr, ta'lim-tarbiya jarayonining shu bo'yicha dastlabki tasavvurlar paydo bo'lgan davrda ta'lim-tarbiya jarayonining yakuniy natijasi va o'qituvchilarning pedagogik faoliyatini baholash yuzasidak muayyan izlanishlar olib borilgan, lekin mazkur izlanishlar ko'zlangan natijani bermagan. Atoqli pedagog Ya.A.Komenskiyning "Buyuk didaktika" asarida asosiy didaktik kategoriyalar, o'qitish maqsadi, ta'lim mazmuni, bilimlarni nazorat qilish, ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini belgilash didaktik jihatdan asoslanilgan. Olim tomonidan pedagogika faniga yangi atama va tushunchalar "Bilimlarni nazorat qilish va baholash", "Imtihon", "Kollokvium", "Diktant" kabilar kiritildi.

Ma'lumki, o'qitish jarayonini baholashda yakuniy natija sifatida tahlil oluvchilar tomonidan egallangan bilim, ko'nikma va malakalarga asoslanadi. Ta'lim muassasasining yuqori malakali va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash sifatini oltirish maqsadida besh balli baholash tizimi yo'lga qo'yildi.

Pedagogik kvalimetriyaning yangi va eng yangi rivojlansh davri

XX asrning boshlarida ta'lim muassasalari pragmatik pozitsiyada, ya'ni tahsil oluvchilar tomonidan o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarni va keyinchalik kompetensiyalarni nazorat qilish va baholash yo'lga qo'yilgan. O'sha davrda Rossiya ta'lim muassasalarida ta'lim mazmuni g'oyaviy-siyosiy yo'nalishga urg'u berilib, ta'lim-tarbiyaning uzviyligiga asoslangan nazariy tizni yo'lga qo'yilgan va nazariy reproduktiv bilim, ko'nikma va malakalarni nazorat qilish va ta'lim-tarbiyanish yakuniy natijasi sifatida har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirish nazarda tutilgan.

Pedagogik kvalimetriyaning eng yangi rivojlanish davrida tahsil oluvchilar shaxsiga yunaltirilgan ta'lim paradigmasi maydonga chikdi. Shaxsiga yunaltirilgan ta'lim asosida umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan, pedagogik munosabatlar insonparvarlashtirilgan, tahsil oluvchi shaxsning qiziqishlari, extiyohlari, ichki va tashqi o'quv motivlari e'tiborga olingan holda ta'lim-tarbiya jarayonini maqsadga muvofiq tashkil etish nazariyasi turadi.

Ushbu paradigma asosida pedagogik kvalimetriyada, shuningdek, ta'lim-tarbiya tizimida ijobiy o'zgarishlarni vujudga keltirdi. Ular jumlasiga:

- ta'lim tizimida hukmronlik qilayotgan shaxsning ijtimoiylashuvi va moslashuviga asoslangan frontal ta'lim-tarbiya jarayon dan o'qitish maqsadlarini amalga oshirishga imkon beradigai shaxsning individual rivojlanishiga zamin tayyorlaydigan jarayonga o'tish;

- tahsil oluvchilarni nafaqat ilmiy bilimlar bilan qurollantiribgina qolmasdan, balki umummadaniy, umuminsoniy qadriyatlar asosida nazariy bilimlar, amaliy ko'nikma va malakalarni tarkib tontirishga e'tiborni qaratish:

- majburiy o'qitish shakllari bilan birgalikda tahsil oluvchilarni mustaqil ta'lim olish va mustaqil tayyorgarlikka yo'llash;

- ta'lim mazmunidagi bilimlar, ko'nikma va malakalar, ijodiy faoliyat tajribalari va qadriyatlarni tarkib toptirishda faqat o'quv kurslarining nazariy masalalari bilan emas, balki integrallashgan mazmun, fanlararo bog'lanish, modullar tizimidan foydalanishga o'tish;

- o'qitishning reproduktiv metodlari va an'anaviy texnologiyalari bilan bir qatorda tahsil oluvchilarning ijodiy, tanqidiy va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradigan innovatsion va axborot texnologiyalaridan foydalanish;

- ta'lim-tarbiya jarayonining yakuniy natijasini nazorat qilish va baholashda bilim, ko'nikma va malakalar paradigmasidan voz kechib ta'lim tizimini modern lashtirilashning istiqbolli yo'nalishi sifatida qabul qilingan kompetensiyalarni nazorat qilish orqali shaxsning rivojlanganlik va tarbiyalanganlik darajasini aniqlashni yo'lga qo'yish zarurligi kiritilgan.

Ta'lim-tarbiya jarayoniga kiritilishi nazarda tutilgan ijobiy o'zgarishlar o'z navbatida tahsil oluvchilarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma, malakalari va kompetensiyasini baholash jarayoniga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Pedagogik kvalimetriyaning fan sifatida quyidagi kontsentual asoslari mavjud:

1. Pedagogik kvalimetriya uzluksiz ta'lim tizimining turli bosqichlarida tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarayonining sifati, tahsil oluvchilarning o'zlashtirish darajasi va sifati, pedagogik kadrlarning kasbiy malaka darajasini aniqlash va umumlashgan xulosa yasash imkonini yaratadi.

2. Pedagogik kvalimetriya tadqiq etilayotgan obyektning sifat ko'rsatkichini dinamik kategoriya sifatida qabul qiladi va kelgusida zamon bilan hamnafaslik, uchlaksiz ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan davlat va ijtimoiy buyurtmachi asosida ushbu sifat ko'rsatkichi darajasining ortishini nazarda tutadi.

3. Pedagogik kvalimetriya o'zaro uzviy va uzaro bog'langan ikkita soha nazariy kvalimetriya va amaliy kvalimetriya yutuqlari asosida shakllangan va fan sifatida rivojlanib boradi.

4. Pedagogik kvalimetriya bo'lajak pedagogik kadrlarning pedagogik faoliyatga tayyorgarlik darajasining malaka talablariga mosligi, uzluksiz ta'lim tizimida pedagogik faoliyat yuritayotgan o'qituvchilarning kasbiy malakasi, mazkur bosqichda tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarayonining sifati aniqlaydi.

5. Ta'lim oluvchilarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalari, kasbiy kompetensiyasi (layoqati)ning DTS bilan me'yorlangan bilim, ko'nikma va malakalarga mosligini nazorat qiladi.

6. Oliy ta'lim muassasalari, shu jumladan mavjud kafedralarning pedagogik kadrlar tayyorlash sifati o'quv rejadani o'rin olgan kurslarning moddiy-texnik bazasi va didaktik ta'minoti sifatini belgilangan tartibga muvofiq reyting asosida nazorat qiladi va baholaydi.

Pedagogik kvalimetriyaning maqsadi va vazifalari

Pedagogik kvalimetriya fan sifatida quyidagi maqsadlarga erishish yo'lini belgilaydi:

1. Ta'lim xizmatlarining istiqbol rejalarini shakllantirish bosqichida ta'lim davlatimizning ijtimoiy sohadagi ustuvor yo'nalish ekanligi nazarda tutilgan holda, axborotlar globallashtirilgan, dunyoda sodir bo'layotgan g'oyaviy-siyosiy o'zgarishlar, jahonning rivojlangan mamlakatlari ta'lim muassasalarida qo'lga kiritilgan yutuqlar, jamiyat hayotidagi ma'naviy-ma'rifiy ya'ngilanishlarni e'tiborga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonining zamon talablariga mos tashkil etilishini nazorat qilish imkonini beradigan me'yoriy talablarni ishlab chiqish;

2. Ta'lim - tarbiya jarayonining huquqiy-me'yoriy hujjatlarini yaratish bosqichida davlat va ijtimoiy buyurtmalarga asoslangan DTS, pedagog kadrlarga qo'yiladigan malakaviy talablar asosida namunaviy o'quv rejalar, uzluksiz ta'lim tizimida joriy etilgan modernizatsiyalashtirilgan va uzviylashtirilgan namunaviy dasturlar, o'quv kurslarining moddiy - texnik, o'quv - metodik ta'minotining maqsadga muvofiqligini nazorat qilish va sifatini baholash yo'llarini ishlab chiqish;

3. Oliy ta'lim muassasalarida taxsil olayotgan talabalarning modernizatsiyalashtirilgan va uzviylashtirilgan namunaviy dasturlar, DTS bilan me'yorlangan bilim, ko'nikma, malakalari va layoqatini amalga joriy etish maqsadida tashkil etiladigan ta'lim - tarbiya jarayoni, o'quv va pedagogik amaliyotning sifatini nazorat qilish va baholash me'yorlarini shakllantirish;

4. Oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarning ish bilan ta'minlash, ularni pedagogik jarayonga moslashtirish, pedagogik faoliyatning talab darajasida olib borish, ustoz-shogird yo'nalishida olib borilayotgan ishlarning mazmun-mohiyatini tahlil qilish va baholash me'yorlarini ishlab chiqish.

Pedagogik kvalimetriyaning fan sifatidagi asosiy vazifalari:

Ta'lim to'g'risidagi Qonun, Davlat dasturlari, Prezident Farmoni va barmoyahalari, Vazirlar Mahkamasining qarorlarida belgilangan vazifalarning bajarilishini nazorat qilish mezonlarini ishlab chiqadi;

Oliy ta'lim muassasalarini attestatsiyadan o'tkazish, akkreditatsiyalash jarayonining me'yoriy hujjatlarni va reyting tizimini talablarini aniqlaydi;

Oliy ta'lim muassasalari tarkibidagi kafedralarning ilmiy salohiyati, ilmiy-tadqiqot, ma'naviy-ma'rifiy ishlari tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini aniqlash mezonlarini belgilaydi;

Pedagoglarning pedagogik faoliyati, ilmiy-tadqiqot, ma'naviy-ma'rifiy ishlari, o'qitiladigan kurslarning moddiy-texnik, o'quv-metodik majmualarining sifatini aniqlash ko'rsatkichlarini zamon talablariga moslashtiradi;

Ular bo'yicha ta'lim oluvchilarning DTS bilan me'yorlangan bilim, ko'nikma, malakalarni o'zlashtirish, kompetensiyalarni tarkib topganlik darajasi va sifatini aniqlash bo'yicha standart va nostandart test topshiriqlarini tuzadi.

6.3. Pedagogik kvalimetriya fanining nazariy – metodologik asoslari

Pedagogik kvalimetriya faniga metodologik yondashuvlar

Uzluksiz ta'lim tizimi oldiga qo'yilgan muhim vazifalardan biri ta'lim - tarbiya jarayonida innovatsion muhitni yaratish sanaladi. Avvalo, innovatsiya atamasining ma'nosini tahlil qilish lozim.

Innovatsiya - inglizcha so'zdan olingan bo'lib, *in* — kiritish, *novatsiya* yangilik, degan ma'noni beradi. O'qitishda innovatsion muhitni yaratish o'qituvchidan ko'p qirrali izlanish va amaliy faoliyatni talab etadi.

Respublikamizda uzluksiz ta'limni joriy etish jarayonida ta'lim mazmuni yangilandi.

O'quv dasturlari va o'quv fanlari bo'yicha DTS modernizatsiyalandi. Ushbu jarayon ta'lim - tarbiya jarayonining boshqa tarkibiy qismlari:

o'qitish metodlari, vositalari va shakllarini innovatsiya kiritish orqali modernizatsiyalashni talab etmoqda.

Zamon bilan hamnafas pedagogik faoliyag yuritayotgan moderator o'qituvchilar yuqorida qayd etilgan talablarga monand holda o'qitishda interfaol metodlar, pedagogik va axborot -kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish bo'yicha dastlabki tajribalarni egallamoqda. Respublikamizda joriy etilgan uzluksiz ta'lim tizimiga innovatsiya quyidagi yo'llar orqali tatbiq etilmoqda:

*axborot va kommunikatsion texnologiyalar - texnologik innovatsiyalar;

* ta'lim - tarbiya jarayonining mazmunini yangilash, uning borishi va o'quvchilarning bilish faoliyatini faollantiruvchi texnologiyalar - pedagogik innovatsiyalar;

*ta'lim sohasidagi zamonaviy iqtisodiy mexanizmlar - iqtisodiy innovatsiyalar;

*ta'lim sohasidagi zamonaviy tuzilmalar - tashkiliy innovatsiyalar;

Ma'lumki, yuqorida qayd etilgan innovatsiyalar ta'lim-tarbiya jarayoniga kompleks holda joriy etilishi o'qituvchidan muayyan metodik bilim, ko'nikma va malakalar, shuningdek, pedagogik kompetentlik(layoqat)ni talab etadi. O'qituvchining zamonaviy metodik bilim, ko'nikma va malakalarni egallashi. Shuningdek, pedagogik kompetentlik(layoqat)ning mavjudligi uning o'z pedagogik faoliyatida barkamol shaxsni voyaga yetkazishni nazarda tutishiga asos bo'ladi.

Innovatsion ta'lim muhiti o'qituvchilardan qaysi bilimlarni egallash va amaliy faoliyatni talab etmoqda?

- o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash yuzasidan amaliy faoliyati;
- o'qitishning moddiy - texnik bazasini mustahkamlashdagi amaliy faoliyati;
- o'qitishda kasbiy yunaltirilganlikni amalga oshirishdagi faoliyati.

Ta'lim - tarbiya jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo'llash yuzasidan o'qituvchining amaliy faoliyati quyidagi bosqichlar:

1 innovatsion texnologiyalarning metodologik asoslarini o'zlashtirgan holda uni pedagogik amaliyotda qo'llash yo'llarini belgilash, innovatsion texnologiyalar talablari asosida ta'lim-tarbiya jarayonini loyihalash;

2 o'qitishning barcha shakllari ma'ruza, seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari, auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar, mustaqil ta'limning didaktik masalalarini e'tiborga olgan holda innovatsion texnologiyalarni tanlash va joriy etish;

3 o'qitishning asosiy shakllari bo'lgan ma'ruza, seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarida o'rganiladigan mavzuning mazmunnini e'tiborga olgan holda axborot - kommunikatsion va pedagogik innovatsiyalarni uyg'unlashtirish va amalda qo'llash;

4 mazkur jarayondan olingan natijalarni tahlil qilish, umumlashtirish, ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma va malakalaridagi bo'shliqlarni aniqlash, ularni bartaraf etish yo'llarini belgilashdan iborat.

Oliy ta'lim muassasasida pedagogik faoliyat yuritayotgan pedagoglar ta'lim-tarbiya jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish yuzasidan muayyan tajribalarni egallash barobarida, olingan natijalarni tahlil qilish, umumlashtirish, ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma va malakalaridagi bo'shliqlarni aniqlash, ularni bartaraf etish yo'llarini belgilash borasida ma'lum qiyinchiliklarga uchrayotganligi sir emas. Mazkur jarayon jadval tarzida berilmoqda. Dastlab oliy ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan ta'lim - tarbiya jarayonining yaxlitligi va hamdirligini tasavvur etish lozim.

O'qitish jarayonining yaxlitligi va tizimligi

Oliy ta'limda tashkil etiladigan ta'lim jarayoinga qo'yiladigan talablar:

O'qituvchining pedagogik faoliyati;

Ta'lim mazmuni;

Ta'lim oluvchilarning o'quv - bilish faoliyati;

Pedagogik va axborot texnologiyalari;

Ma`ruza – laboratoriya mashg`uloti - amaliy mashg`ulot – seminar mashg`uloti - Mustaqil ta`lim - nazorat, o`z - o`zini o`quv va nazorat amaliyoti - bitiruv malakaviy ishi - olingan natijalarni tahlil qilish, tegishli o`zgartirishlar kiritishda Oliy ta`lim muassasalarida tashkil etiladigan o`qitish jarayonining yaxlitligi va tizimliliigi tahlil etilganda, ta`lim muassasasida - tashkil etiladigan ta`lim - tarbiya jarayoniga qo`yiladigan talablar, davlat va ijtimoiy buyurtmalarni aniqlab olish zarur. Oliy ta`lim muassasalarida tashkil etiladigan ta`lim - tarbiya jarayoniga qo`yiladigan talablar O`zbekiston Respublikasi "Ta`lim to`rg`isidagi Qonun"ida o`z ifodasini topgan.

Mazkur talablar asosida oliy ta`lim muassasalarida tashkil etiladigan o`qitish jarayonining ta`lim mazmuni belgilanadi. Mazkur mazmun huquqiy va me`yoriy hujjatlarda o`z ifodasini topgan. Oliy ta`lim muassasalarida pedagogik faoliyat yuritadigan pedagoglar zimmasiga mazkur mazmunnish muayyan bir qismi, ya`ni belgilangan o`quv kursi bo`yicha o`qitish jarayonini tashkil etish vazifasi yuklatilgan.

Pedagoglar o`z zimmalariga yuklatilgan kurs mazmuni ta`lim oluvchilar ongiga yetkazish maqsadida ta`lim oluvchilarning o`quv - bilish faoliyatini tashkil etadi. Ta`lim oluvchilarning muayyan bir o`quv kursi bo`yicha o`quv-bilish faoliyatini tashkil etish uchun o`rganiladigan mavzu mazmuniga mos holda o`qitish vositalari, metodlarini maqsad ga muvofiq tanlashi, ta`lim mazmuniga mos o`qitish vositalari, o`qitish metodlari o`qitish shakllarida mujassamlashadi.

Oliy ta`lim muassasalarida o`qitish shakllariga: ma`ruza, laboratoriya, amaliy va seminar mashg`ulotlarni, mustaqil ta`lim, o`quv pedagogik va ishlab chiqarish amaliyotlari, bitiruv malakaviy ishlar kiradi. Pedagoglar mazkur o`qitish shakllarida pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish yo`llarini loyihalashi zarur. Ta`lim - tarbiya jarayonida hamkorlik aloqani amalga oshirish uchun, ya`ni olingan natijalarni tahlil etish uchun ta`lim oluvchilarning o`zlashtirishdagi bilim, ko`nikma, malakalari va kompetentsiyalarini nazorat qilish va o`z - o`zini nazorat qilish jarayoni yo`lga qo`yilishi lozim.

Pedagoglar tomonidan tashkil etiladigan ta`lim - tarbiya jarayonining samaradorligini o`rganish va tahlil qilish natijasi ta`lim oluvchilarning o`zlashtirgan bilim, ko`nikma va malakalarini nazorat qilish yuzaki, ya`ni standart o`quv va test topshiriqlari asosida olib borilayotganligi, umumiy va xususiy kompetentsiyalarni nazorat qilish e`tibordan chetda qolayotganligi, ta`lim oluvchilarning o`z - o`zini nazorat qilish jarayoni tashkil etilmayotganligini ko`rsatadi.

Jahonning rivojlangan mamlakatlarida pedagoglar tomonidan o`quv kursi mazmuni bo`yicha test topshiriqlari bankini tuzib, mazkur testlardan My test desturi vositasida adaptiv test topshiriqlarini yaratib, ta`lim oluvchilarning o`z - o`zini nazorat qilish jarayoni tashkil etilmoqda va bu jarayon ta`lim samaradorligining ortishiga bevosita va bilvosita ta`sir ko`rsatayotganligi ma`lum bo`lib, shuni qayd etish kerakki, ta`lim oluvchilarning o`zlashtirgan bilim, ko`nikma, malakalari va kompetentsiyalarini nazorat qilish va o`z - o`zini nazorat qilish jarayoni oliy ta`lim muassasalarida tashkil etiladigan ta`lim-tarbiya jarayonining ajratmas uzviy qismi bo`lib, mazkur jarayonni maqsadga muvofiq tashkil etilishi ta`lim samaradorligini ortirishga zamin tayyorlaydi. Har bir o`quv kursining ta`lim mazmunini tahlil qilish uchun quyidagi nazariy asosga tayanish lozim.

1. Ya.Lerner tomonidan ta`lim mazmunining tarkibiy qismlariga:

1. Bilimlar (ilmiy tushunchalar, g`oyalar, qonunlar, ilmiy nazariyalar);
2. Faoliyat usullari (ko`nikma va malakalar);
3. Ijodiy faoliyat tajribalari;
4. Qadriyatlar tizimi kiritilgan.

Amaldagi nazorat turlarida aksari hollarda bilimlarga urg`u berilib, ta`lim mazmunining keyingi uchchala tarkibiy qismlari:

faoliyat usullari (ko`nikma va malakalar);

ijodiy faoliyat tajribalari`

qadriyatlar tizimi e`tibordan chetda qolmoqda.

O'quv kurslari bo'yicha tuzilgan test topshiriqlarining aksari reproduktiv darajadagi test topshiriqlari bo'lib, ishchi dasturda ko'rsatilgan bilim, ko'nikma va malakalarning faqat bilimni aniqlash imkonini beradi. Ko'nikma va malakalarni aniqlash uchun tavsiya etilgan topshiriqlarning aksari qismi bir xil tuzilgan bo'lib, ta'lim oluvchilarning mustaqil va ijodiy fikr yuritish ko'nikmalarini rivojlantirish e'tiborda chetda qolayotganligini ko'rsatadi.

Pedagoglar pedagogik faoliyatida vujudga kelayotgan mazkur qiyinchiliklar ta'lim oluvchilar tomonidan o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni aniqlash va ularni baholash uchun foydalaniladigan nazorat topshiriqlarini xilma-xillashtirish jarayonida vujudga kelayotganligi sababli, ushbu muammoni yoritish lozim deb topildi.

Pedagoglar tomonidan ta'lim oluvchilarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash uchun tayyorlangan test topshiriqlari shu kurs darsligidan olingan bo'lib, ularning qiyinlik darajasi reproduktiv, ya'ni o'quv materialini qayta ishlanmasdan, aqliy operatsiyalar bajarilmasdan, xotirada saqlangan ma'lumotlar asosida javob qaytariladigan test topshiriqlari sanaladi.

Mazkur test topshiriqlari ta'lim oluvchilarning o'zlashtirgan bilimlarini yuzaki aniqlash imkonini beradi. bu holatda ta'lim samaradorligini aniqlash ancha mushkul. Shuningdek, yuqorida qayd etilgan qiyinlik darajasiga ega testlar ta'lim oluvchilarda tarkib toptirilgan ko'nikma va malakalarni aniqlash imkoniyatiga ega emas. Yuqorida tasvirlangan holat oliy ta'lim muassasalarida ta'lim - tarbiya jarayonining ajralmas qismi bo'lgan teskari aloqa, ya'ni nazorat va o'z - o'zini nazorat jarayoni talab darajasida tashkil etilmayotganligidan dalolat beradi. O'qitishda ta'lim mazmunining tarkibiy qismlari va ularni o'zlashtirish darajasini aniqlash jadval tarzida berilmoqda.

O'qitishda ta'lim mazmunining tarkibiy qismlarini o'zlashtirish darajasini aniqlashda bilim, ko'nikma va malakalar ijodiy faoliyat tajribalari ta'lim oluvchilar bilimiga qo'yiladigan talablar minimal talablar davlat ta'lim standarti, maksimal talablar, ta'lim oluvchilar bilimini nazorat qilish oraliq, yakuniy nazorat ta'lim tarbiya jarayoni samaradorligi aniqlanadi.

Ta'lim oluvchilar tomonidan ta'lim mazmunining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan ijodiy faoliyat tajribalarini aniqlashda foydalaniladigan nazorat turlari ta'lim oluvchilar tomonidan aqliy operatsiyalar: tahlil, sintez, topshirish, qiyoslash, umumlashtirish va xulosalashni, ya'ni ijodiy fikr yuritishni talab etadi.

Ta'lim oluvchilarda ijodiy faoliyat tajribalarini tarkib toptirish va rivojlantirishda o'quv kurslari mazmunidan o'rin olgan keys-stadi topshiriqlari va qiyinlik darajalari produktiv, qisman - izlanishli va ijodiy (kreativ) testlar muhim o'rin tutadi.

Shuni qayd etish lozimki, pedagoglar ta'lim-tarbiya jarayonida ta'lim oluvchilarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma, malakalari va kompetensiyalarini nazorat qilish va baholashda kvalimetriyaning asosiy metodlaridan biri, test topshiriqlaridan foydalanish, nazorat tarkibiga standart va nostandart test topshiriqlari kiritishi lozim.

Yuqoridagi fikrlar e'tiborga olingan holda ta'lim oluvchilar tomonidan ta'lim mazmunining barcha tarkibiy qismlarini o'zlashtirish darajasini aniqlashda standart test topshiriqlari bilan bir qatorda nostandart test topshiriqlaridan foydalanish zarurat kelib chiqmoqda. Ta'lim oluvchilar tomonidan ta'lim mazmunining asosiy tarkibiy qismlarini aniqlashda foydalaniladigan nazorat turlaridan biri test topshiriqlari bo'lib, ularni maqsadga muvofiq holda shakllantirish va o'z o'rnida foydalanish uchun mazkur jarayonning nazariy asoslarini qilish zarur.

Ta'lim - tarbiya jarayonining tashkil etilishi va uning samaradorligini aniqlashda o'tkaziladigan nazorat va uning turlarini xilma - xillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim - tarbiya jarayoni yaxlit tizim bo'lib, uning tashkil etilishi, barishini nazorat qilish, olingan natijalarga muvofiq avvalo o'qituvchining pedagogik faoliyatini tahlil etish, reyting tizimiga muvofiq tahsil oluvchilarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalaridagi tipik kamchiliklarni aniqlash va ularni korektsiyalash yo'llarini belgilashni taqozo etadi.

Tahsil oluvchilarning o'quv rejadan o'rin olgan kurslar bo'yicha o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash va baholashda nazorat turlaridan biri test topshiriqlari sanaladi.

Test topshiriqlari didaktik materiallar sirasiga mansub bo'lib, u quyidagi funksiyalarni amalga oshiradi:

*Test topshiriqlarining ta'limiy funksiyasi. Test topshiriqlari tahsil oluvchilarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalaridagi tipik kamchiliklarni aniqlash barobarida, ularni o'z bilimlarini orttirish maqsadida muntazam va tizimli fan asoslarini o'rganishga undaydi.

Test topshiriqlarining tarbiyaviy funksiyasi

Test topshiriqlari tahsil oluvchilar tomonidan to'g'ri javobni topish jarayonida muayyan bilish qiyinchiliklarini his etishi, muammoni hal etish maqsadida aqliy operatsiyalar: tahlil, sintez, qiyoslash, umumlashirish va xulosa yasash kabilarni bajarishi orqali ularda barkamollikka zamin tayyorlaydigan sifatlar: iroda, oqil-intizom, muayyan o'quv muammolarini hal etishga safarbarlik, chidamlilik, sabr-toqat, yutuqlarga erishish uchun bilimi va kuchini sarf etishi orqali shaxs sifatida rivojlanishiga imkoniyat yaratadi.

Test topshiriqlarining rivojlantiruvchi funksiyasi

Test topshiriqlari tahsil oluvchilarining egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini mustahkamlash, rivojlantirish, erishilgan natijalarda o'zining ulushi muhim o'rin tutishini e'tiborga olgan holda shaxs va kelgusi faoliyatidagi mas'uliyatini anglagan holda o'z-o'zini rivojlantirishga undaydi. Yuqoridagi fikrlarni e'tiborga olgan holda, test topshiriqlari didaktik material sifatida quyidagi talablarga javob berishi lozim:

1. Har bir test topshirig'i tegishli ta'lim turi bo'yicha o'quv rejadan o'rin olgan o'quv kurslari bo'yicha Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi asosida tuzilishi shart. Integrativ testlar ham o'zaro uzviy bog'langan aloqador fanlar Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilishi maqsadga muvofiq.

2. Test topshirig'i umumiy qabul qilingan atamalar asosida tuzilib, unda takrorlanib chiqib ketgan, shuningdek, kam ishlatiladigan yoki kup ma'noni bildiradigan so'zlar, iboralar, belgilar, sifatlar va ma'juziy ma'noni beradigan tushunchalar bo'lmastigi kerak.

3. Test topshiriqlari ilmiy asoslangan ma'lumotlar asosida yagona o'quv jarayonidagi o'quv jarayonida tahsil oluvchilar tomonidan muayyan bilim yoki ko'nikmani o'zlashtirganlik darajasini aniqlashni nazarda tutgan holda tuzilishi kerak.

4. Ta'lim - tarbiya jarayonida foydalaniladigan test topshirig'i to'rt qiyinlik darajasi asosida tuzilishi va har bir topshiriqning qiyinlik darajasi topshiriq pasportida ko'rsatilishi kerak:

1) oson (reproduktiv) (I) - tahsil oluvchilar tomonidan o'quv materialini qayta ishlamadan, ularning xotirlash qobiliyatini aniqlovchi, xodisa, voqea, nom va shaxslarning mohiyatini bilishni talab qiladigan daraja;

2) o'rtacha qiyin (produktiv) (II) - tahsil oluvchilardan obyektlarni tahlil qilish, sintezlash, taqqoslash, bir nechta qonun va qonuniyatlarni bir vaqtda qo'llab, umumlashirish orqali xulosa yasashni talab qiluvchi daraja;

3) qiyin (qisman - izlanishli) (III) - tahsil oluvchilar tomonidan avval o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni yangi kutilmagan vaziyatlarda qo'llash, obyektlarni tahlil qilish, sintezlash, qiyosiy taqqoslash, qonun va qonuniyatlarni qo'llab, umumlashirish orqali xulosa yasashni talab qiluvchi daraja;

4) eng qiyin (kreativ) (IV) - tahsil oluvchilar tomonidan avval o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni kutilmagan vaziyatlarda vujudga keltirilgan muayyan muammolarni hal etishda qo'llash, tahlil, sintezlash, qiyosiy taqqoslash, umumlashirish, xulosa yasash kabi aqliy operatsiyalarni bajarishni talab qiluvchi daraja.

5. Test topshirig'ining savoli aniq, lo'nda, qisqa ifodalangan bo'lishi, unda muayyan muhim ma'lumotlar keltirilishi, keraksiz, ortiqcha so'zlarni ishlatmaslik, shuningdek, savol ikki xil ma'noni aiglatmasligi kerak.

6. Standart test topshirig'ining javobi to'rtta bo'lib, ulardan bittasi mutloq to'g'ri bo'lishi, muqobil javoblar orasida "Javoblarning barchasi to'g'ri", "Javoblarning barchasi noto'g'ri" "To'g'ri javob yo'q", "To'g'ri javob A va V" yoki "To'g'ri javob S va D" kabi iboralar ishlatilmasligi kerak.

7. Test topshirig'ining to'g'ri javobi ham, noto'g'ri javoblari ham bitta mavzu doirasida bo'lishi, shakl jihatidan bir - biriga yaqin bo'lishi, to'g'ri javob shaklan ajralib turmasligi, muqobil javoblar variantlarida so'zlarni keraksiz takrorlamaslik, shuningdek, tushunarli, aniq va qisqa bo'lishi, asosli ravishda tanlanishi talab etiladi.

8. Test topshirig'i savolida to'g'ri javobni topishga yordam beruvchi so'z va iboralar ishlatilmasligi, orfografik va grammatik xatolarga yo'l qo'yilmasligi lozim.

9. O'quv kurslari bo'yicha DTMga topshiriladigan test topshiriqlarining soni 200 tadan kam bo'lmasligi, shaklan har xil va mazmunan bir xil test topshiriqlari bo'lmasligi va takrorlanmasligi zarur. Test topshiriqlarining materiallari Microsoft Word dasturiga kiritishda klaviaturadagi belgilardan foydalanish, chizma va rasmi testlarni kiritish qat'iyan man etiladi.

10. Har bir test topshirig'i o'z pasportiga ega bo'lishi ularni rasmiy tashirishda quyidagi jadvaldan foydalanish tavsiya etiladi. Unda o'quv kursining nomi, bob va bo'lim raqami, test topshirig'ining qiyinlik darajasi, to'g'ri javob variantidan oldin "*" belgisi qo'yilishi, to'g'ri javob esa javob variantlarining birinchi ustuniga joylashishi lozim.

Testologiya - (inglizcha so'zdan olingan bo'lib, test — sinov), yunoncha logos — bilim) so'zlari birikmasidan iborat.

Testologiya fanlararo fan bo'lib, ilmiy asoslangan va sifatli diagnostik o'lchov metodikasi haqidagi fan sanaladi.

Psixologiyada testologiyaning mazmuni asosan tabaqalashtirilgan psixometriyaning mazmuniga mos keladi. Testologiyaning printsiplari va metodlari psixologiyaning chegarasidan chiqib, hozirgi kunda pedagogika, tibbiyot, texnika, menejment sohalarida ham muvaffaqiyatli qo'llanib kelinmoqda.

Testologiyani qo'llashda umumiy xususiyatlar: test topshiriqlarini tuzish metodikasi, samaradorlik, variativlik, ishonchlik, validlik bilan bir qatorda har bir fan sohasining o'ziga xos xususiyatlari, xususan, fanning ta'lim mazmuni, testlarning mantiqiy tuzilishi, test sinovining o'tkazilish maqsadi, kasbiy va umumta'lim bilimlarni nazorat qilish va baholash tartibi va o'lchovi ham e'tiborga olinishi lozim.

Hozirgi zamon testologiya fani amaliy fan bo'lib, tadqiqotchilar oldiga asosiy muammolar, matematik yondashuvlar, model va metodlarni tavsiya etmoqda. Test metodining keng tarqalishi, rivojlanishi va takomillashuviga uning quyidagi afzalliklari:

1. Test topshiriqlari tadqiqot maqsadiga muvofiq respondentlarning bilim, ko'nikma va malakalariga aniq baholash imkonini beradi;

2. Umumiy so'rovlarda ishtirok etgan qonunni respondentlarning fikr va mulohazalarini aniqlash va umumlashtirish imkoniyati mavjud;

3. Tahsil oluvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash, baholash jarayoni obyektiv amalga oshiriladi, baholovchi tomonidan subyektivizmga yo'l qo'yish oldini oladi.

Turli guruh respondentlaridan olingan ma'lumotlarni qiyosiy-statistik tahlilini o'tkazish imkon berishi kabilar zamin yaratgan. Test topshiriqlarining yalpi joriy sinovdan avval tanlangan maqsadli guruhda sinovdan o'tkazish, olingan natijalar va baholashning obyektivligi tahlil qilinishi lozim. Olingan natijalar va testlarning maqsadga muvofiqligi quyidagi mezonlar bo'yicha tahlil qilinadi.

1. *Test topshiriqlarining qiyinlik darajasi mezon.*

Test topshiriqlarining qiyinlik darajasi mezon o'rganilayotgan obyektning xususiyatlarini o'zida to'liq aks ettirib, u tahsil oluvchilar tomonidan mazkur xususiyatlarini aniqlash uchun bajaradigan aqliy operatsiyalariga ko'ra:

1. *Reproduktiv daraja;*

2. *Produktiv daraja;*

3. *Qisman - izlanishli daraja;*

4. *Ujdiy (kreativ) darajada bo'lishi mumkin*

Reproduktiv o'qitish darajadagi test topshiriqlari tahsil oluvchilar tomonidan yodda saqlangan bilim, ko'nikma va malakalarni tanish odatiy vaziyatda axborotlarni qayta ishlamasdan javob qaytarishni talab etadi. Bu darajada tuzilgan testlar tahsil oluvchilar tomonidan o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarni aniq baholash imkonini bermaydi.

Produktiv darajada tuzilgan test topshiriqlari tahsil oluvchilar tomonidan o'rganilgan obyektlarni qiyoslash, o'xshashlik va farqlarni aniqlash, umumiy xulosa chiqarish orqali javob berishni talab etadi.

Qisman - izlanishli darajadagi test topshiriqlari tahsil oluvchilar tomonidan o'rganilgan obyektlarning xususiyatlarini boshqa obyektga ko'chirish, mazkur obyektlarni taqqoslab, keyingi obyektning o'ziga xos xususiyatlari haqida xulosa chiqarish, qisman izlanish olib borishni talab etadi. Tahsil oluvchilar tomonidan mazkur darajadagi test topshiriqlariga javob berishda avval o'zlashtirilgan bilimlar yangi vaziyatlarga ko'chiriladi.

Ijodiy (kreativ) darajada tuzilgan test topshiriqlari tahsil oluvchilar tomonidan ijodiy fikr yuritish ko'nikmalariga ega bo'lish, mazkur test topshiriqlarini bajarish jarayonida tahsil oluvchilar tomonidan avval o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni yangi kutilmagan vaziyatlarda qo'llashni talab etadi.

Dastlabki reproduktiv va produktiv darajadagi test topshiriqlari o'quv fan bo'yicha tasdiqlangan DTS ning minimal darajasiga, qisman - izlanishli va ijodiy (kreativ) darajadagi test topshiriqlari DTSning maksimal darajasiga mos tuzilishi zarur.

Test topshiriqlarining tabaqalashtirish mezoni

Tahsil oluvchilar tomonidan qiyinchilik darajasi va mazmunan bir xil test topshiriqlarni bajarish orqali olingan natijalariga muvofiq tabaqalashtirish mezoni ularni kuchli, o'rta va kuchsiz guruhlariga ajratish mumkin.

Muzkur tabaqalashtirish orqali tahsil oluvchilar tomonidan o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalaridagi tipik kamchiliklar va bo'shliqlarni aniqlash, ularga barham berish yo'llarini topish imkonini beradi.

Pedagogik testlar - bu qiyinchilik darajasi bo'yicha o'sib boruvchi, o'ziga xos shaklga ega, tahsil oluvchilarning muayyan mazmun yuzasidan tayyorgarlik darajasini sifatli va samarali nazorat qilish va baholashga imkon beradigan topshiriqlar tizimi sanaladi. Topshiriqlar tizimi deyilganda, muayyan mavzu, bob, bo'lim yoki kurs mazmunini o'zida mujassamlagitirgan va tizim hosil qiluvchi xususiyatga ega bo'lgan o'qituvchi tomonidan tanlangan topshiriqlar majmuasi tushuniladi.

Test topshiriqlarining o'ziga xos shakli oddiy savol-javobdan farq qilib, test topshirigi savollari va javoblari qisqa va lo'nda bo'lishi bilan izohlanadi. Test topshiriqlarining muayyan mashqi deyilganda kurs mavzulari va ularning mazmunidagi nazorat qilinishi lozim bo'lgan o'quv materiallari tushuniladi. Test topshiriqlarining o'sib boruvchi qiyinlik darajalari tizim shaklida mujassamlashtirilgan topshiriqda dastlabki testlar reproduktiv, produktiv, keyingilari qisman-izlanishli va ijodiy (kreativ) bo'lishi nazarda tutiladi. Test topshiriqlarining qiyinlik darajasi ko'rsatkichlari tizim hosil qiluvchi, shu bilan bir qatorda topshiriqlar strukturasi aniqlovchi omil sanaladi.

Test topshiriqlarining mantiqiy jihatdan asoslanganligi mezoni o'zida savol va topshiriqdarning mantiqiy ketma - ketlikda aks ettirilishi tushuniladi. Test topshiriqlari mantiqiy tuzilishiga ko'ra induktiv yoki deduktiv bo'lishi mumkin. Test topshiriqlarining javoblari mazmunga mos, qisqa fikrli, aniq, lo'nda, to'g'ri va noto'g'ri jumalardan iborat bo'ladi. Test topshiriqlaridagi to'g'ri va noto'g'ri javoblarning tarkibidagi so'zlar birikmasi va soni bir hil bo'lishi talab etiladi.

Tahsil oluvchilarning bilim darajasi test topshiriqlari orqali nazorat qilingan va olingan natijalarni tahlil etish orqali ularning mazkur kurs bo'yicha DTS bilan me'yorlangan bilim, ko'nikma va malakalarni egallaganlik darajasi aniqlanadi. Shuni qayd etish kerakki, test topshiriqlarida bilimlar strukturasi ketma-ketligi to'g'ri va noto'g'ri javoblarning mantiqiy yo'nalishda talab darajasida berilishi lozim. Talab darajasida tuzilgan test topshiriqlarining natijalari, ya'ni tahsil oluvchilarning to'plagan ballari va ko'rsatkichlari mazkur kurs bo'yicha o'quv jarayonining maqsadga muvofiq tashkil etilganligi, ta'limning

individuallashtirilganligi, tabaqalashtirilgan yondashuvning mavjudligi, pedagogning pedagogik mahorati, nazoratning haqqoniyligiga bevosita bog'liq bo'ladi.

O'qituvchi muayyan kurs bo'yicha tahsil oluvchilariing shu kurs bo'yicha DTS bilan me'yorlaigan bilim, ko'nikma va malakalarni nazorat qilish va baholash reyting tizimining joriy, oraliq va yakuniy nazorat uchun test topshiriqlarini tuzishda avvalo asosiy e'tiborni, DTS talablarini qamrab olinishi, ya'ni mazmuni va shakliga, test topshiriqlari o'rtasida uzviylik va izchillikka qaratishi lozim.

Standart testlar

Test topshiriqlariga qo'yiladigan asosiy talab, har bir test muayyan mazmun, tartib, yaxlitlik va strukturaga ega bo'lishi lozim. Shuni nazarda tutgan holda, u topshiriq mazmuni, bajarish tartibi, qoidasi, shu topshiriqni bajarish natijasida tahsil oluvchining egallashi mumkin bo'lgan ball va test natijalarini umumlashtirish bo'yicha ko'rsatmalardan iborat bo'lishi zarur.

Test topshiriqlarining yaxlitligi u bir mavzu, bob, bo'lim yoki kurs mazmunini qamrab, ularni nazorat qilish imkoniyatiga ega ekanligida ko'zga tashlanadi. Har bir test topshirig'i yaxlit topshiriqning bir bo'lagi sifatida muayyan mazmunni qamrab oladi va ma'lum bir vazifani bajarali, shu sababli ularning birortasini olib tashlash bilimlarni aniqlash jarayoni va sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Test topshiriqlarining strukturasi topshiriqning o'zaro aloqadorligini amalga oshirish orqali erishiladi. Asosan, har bir test topshirig'i bir - biri bilan umumiy mazmun va erishilishi nazarda tutilgan natijalarning umumiy variatsiyasi orqali bog'liqligini ko'rish mumkin. Standart pedagogik testlar mazmuni va mohiyatiga ko'ra gomogen va geterogen testlarga ajratiladi.

Gomogen testlar qiyinchilik darajasi bo'yicha o'sib boruvchi, o'ziga xos shaklga ega bo'lib, tahsil oluvchilariing muayyan mazmun yuzasidan tayyorgarlik darajasi, bilim, ko'nikma va malakalarini sifatli va samarali nazorat qilish va baholashga mo'ljallangan bitta o'quv kurs bo'yicha tuzilgan topshiriqlar tizimi sanaladi.

Geterogen testlar qiyinchilik darajasi bo'yicha o'sib boruvchi, o'ziga xos shaklga ega bo'lib, tahsil oluvchilariing muayyan mazmun yuzasidan tayyorgarlik darajasi, bilim, ko'nikma va malakalarini sifatli va samarali nazorat qilish va baholashga mo'ljallangan bir nechta o'quv kurs bo'yicha tuzilgan topshiriqlar tizimi sanaladi.

Nostandart testlar. Standart testlar mazmuni bo'yicha reproduktiv va produktiv darajada, tarkibi jihatidan test topshirig'i savoli va to'g'ri za noto'g'ri javoblardan iborat bo'lsa, nostandart testlar o'zining mazmuni, tuzilishi va qo'llanish maqsadiga ko'ra muayyan darajada farq qiladi. Nostandart testlar mazmuni va mohiyatiga ko'ra quyidagi guruhlariga ajratiladi:

1. Integrativ testlar;
2. Adaptiv testlar;
3. Mezonli- mo'ljal olingan testlar.

Integrativ testlar mazmun, shakl, qiyinchilik darajasi bo'yicha o'sib boruvchi, ta'lim muassasasi bitiruvchisining tayyorgarlik darajasi haqida umumlashgan yakuniy xulosa chiqarishga imkon beradigan test topshiriqlari sanaladi.

Adaptiv testlar avtomatlashtirilgan, tahsil oluvchilarga nisbatan individual yondashish imkonini beradigan, topshiriq mazmuni, bajarish tartibi, qoidasi, shu topshiriqni bajarish natijasida tahsil oluvchining egallashi mumkin bo'lgan ball va test natijalarini umumlashtirish bo'yicha ko'rsatmalardan iborat bo'ladi.

Adaptiv testlarning asosiy guruhini piramidali adaptiv testlar tashkil etib, qo'llanish maqsadiga ko'ra o'rtacha og'irlikdagi, tahsil oluvchining tanlashiga ko'ra aralash, topshiriqlar bankidan faqat qiyin darajali bo'lishi mumkin. Adaptiv testlar ta'lim - tarbiya jarayonini tashkil etishning modul - kredit paradigmasida muvaffaqiyatli qo'llanishi mumkin. Shuning uchun pedagog bitta mavzu, bob, bulim, kurs mazmuni bo'yicha turli qiyinchilik darajadagi bir nechta variantli test topshiriqlarini tuzish va amalda qo'llash mahoratiga ega bo'lishi lozim.

Mezonli – moʻljal olish testlari tahsil oluvchilarning umumiy tayyorgarlik darajasi, mazkur kursning oʻqitilish sifati, pedagogning pedagogik mahorati, taʼlim - tarbiya jarayoni samaradorligini aniqlash maqsadida oʻtkaziladi.

Mazkur test topshiriqlarini tuzish uchun avvalo oʻquv kursi mazmuni DTS asosida tahlil etiladi, bilim, koʻnikma va malakalar aniqlanadi, ularni aniqlash uchun topshiriqlar majmuasi tuziladi, mazkur topshiriqlar test topshiriqlariga aylantiriladi va sinov oʻtkaziladi, pirovard natijada tahsil oluvchilarning shu kursni oʻzlashtirish darajasi yuzasidan xulosa tayyorlanadi.

Mezonli-moʻljal olish test sinovlari orqali tahsil oluvchilarning bilimlaridagi boʻshliqlar aniqlanadi va ularni bartaraf etish yoʻllari aniqlanadi. Yuqorida qayl etilgan nostandart test topshiriqlarini taʼlim-tarbiya jarayonida maqsadga muvofiq foydalanish jarayoni tahsil oluvchilarning oʻzlashtirgan bilim, koʻnikma va malakalarini haqqoniy va odilona nazorat qilish va baholash imkonini beradi.

1-printsip. Nostandart test topshiriqlarini tayyorlashda mazmun va shakl asosiy oʻrinni egallaydi. Shu sababli, test topshiriqlari mazmunini tanlash printsiplari haqida fikr yuritish lozim.

Test topshiriqlari mazmuni sinov maqsadiga mosligi printsipi. Mazkur printsip tahsil oluvchilarning oʻzlashtirgan bilim, koʻnikma va malakalarini nazorat qilish va baholash reyting tizimining nazorat turlarida test topshiriqlarining mazmuni maqsadga muvofiq tanlanishini talab egadi. Shuni qayd etish kerakki, reyting tizimining nazorat turlari joriy, oraliq va yakuniy nazorat topshiriqlari bir-biridan nafaqat didaktik maqsadi, balki mazmuni va mazmunning yoritilish darajasi bilan farq qilishini nazarda tutish lozim.

2-printsip. Nazorat va baholanayogʻgan bilimlarning muhimligi printsipi.

Muhimlik printsipi test topshirigʻi savollariga oʻquv dasturidagi eng muhim qonun, nazariya, tushuncha va koʻnikmalarni kiritishni talab etadi. Shu jarayonda ikkinchi darajali maʼlumotlar, raqamlar va fan materiallar test topshiriqlariga kiritish tavsiya etilmaydi.

3-printsip. Mazmun va shakl birlign printsipi.

Mazkur printsip test topshiriqlarining mazmuni va shakli bir-biriga mos, yaxlitlikni tashkil etishini talab etadi. Test topshiriqlarining mazmunini tanlashda bilimlarning turlari va ularning oʻziga xosligini eʼtiborga olish va mos ravishda shaklni tanlash lozim.

4-printsip. Test topshiriqlarining mazmunan toʻgʻriligi printsipi.

Test topshiriqlariga oʻquv kursi mazmunidagi obyektiv va haqiqiy bilimlar kiritilishi maqsadga muvofiq. Mazmundagi baxs va munozaraga olib keladigan masalalar test topshiriqlariga kiritilmasligi lozim. Shu holat tahsil oluvchilarning oʻzlashtirgan bilim, koʻnikma va malakalarini haqqoniy va odilona nazorat qilish va baholash imkonini bermaydi.

5-printsip. Test topshiriqlari mazmunida oʻquv kursi mazmunining qayta taqdim etilishi printsipi.

Mazkur printsip test topshiriqlarini tayyorlashda oʻquv kursi mazmunini toʻliq va yyetarli darajada qamrab olinishini nazarda tutadi. Oʻquv kursi boʻyicha tashkil etiladigan taʼlim-tarbiya jarayonida mavzulararo, boblararo, bulimlararo va fanlararo bogʻlanishlarga yetarli darajada eʼtibor qaratilgan, mazmunan bu jarayon oʻquv materialida oʻz aksini tushunchalar oʻrtasidagi bogʻlanishlar shaklida boʻlsa, bunda hamma mavzular boʻyicha emas, balki tanlangan asosiy mavzular va boblar boʻyicha test topshiriqlari tayyorlanadi.

6-printsip. Test topshiriqlari mazmunishshgʻ fanniigʻ hozirgi zamon holatiga mosligi printsipi.

Mazkur printsip test topshiriqlari mazmunini jamiyatimizda sodir boʻlayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, maʼnaviy-maʼrifiy qarashlar, huquqiy meʼyorlar, fanning oʻquv kursi taʼlim mazmuniga kiritilgan; fan yangiliklariga moslashni talab etadi. Shuni qayd etish kerakki, oʻquv kursi mazmuni tahsil oluvchilar tomonidan shu kursga oid ilmiy bilimlarni oʻzlashtirish jarayonida oʻziga xos va mos proektsiyani hosil qiladi.

Yuqorida qayd etilgan fikrlardan koʻrinib turibdiki, test topshiriqlarining mazmuni ham zamonaviy, ham tahsil oluvchilar tomonidan ilmiy bilimlarni oʻzlashtirish bosqichlariga mos boʻlishi lozim.

7-printcip. Test topshiriqlari mazmunini majmual va muvozanatlashgan bo'lishi printcipi.

Mazkur printcip test topshiriqlari mazmunini tanlashda maqsadga muvofiqlikni keltirib chiqaradi, ya'ni reyting tizimining oraliq va yakuniy nazorat uchun tuzilayotgan test topshiriqlarining mazmuni uning turi va qo'llanishini e'tiborga olingan holda bob, bo'lim yoki kurs mazmunini to'liq qamrab olishini taqazo etadi. Shuningdek, yakuniy nazorat uchun tuzilayotgan test topshiriqlari o'zida kursning nazariy masalalari, tushunchalar, qonunlar va qonuniyatlar, gipotezalar, faktik materiallar, masala va mashqlarni mujassamlashtirishi lozim.

8-printcip. Test topshiriqlari mazmunining tizimliliigi printcipi.

Mazkur printcipga asosan, test topshiriqlarining mazmunini tanlashda, mazmun tahsil oluvchilarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilishda tizimlilik talablariga javob berishi lozim. Undan tashqari test topshiriqlarining tizimli mazmuni, bir-biri bilan uzviy bog'langan bilimlarning umumiy strukturasi aks ettirish zarur. Demak, har bir test topshirig'i umumiy bilimlar tizimidan uning muayyan qismini nazorat qilishga e'tibor qaratish lozim.

9-printcip. Test topshirig'i mazmunining variativligi printcipi.

Test topshirig'i birinchi marta amaliyotga joriy etilganda, ularning mazmuni tahsil oluvchilarga ma'lum bo'lib qoladi va test javoblari haqidagi axborotning chetga chiqib ketish hollarining oldini olish uchun, mazkur printcip test savollari va javoblarini ko'p variantli qilish, ularni almashtirib, yangilab turishni taqozo etadi. Bu holatda test topshiriqlarining mazmuni va uni bajarish qiyinchilik darajasini saqlash talab etiladi.

Test topshiriqlariga qo'yiladigan talablar.

Test topshiriqlariga quyidagi talablar qo'yiladi:

- test topshirig'i mazmunining to'g'riligi;
- savolning mantiqiy jihatdan to'g'ri tanlanishi;
- test topshirig'i shaklining to'g'riligi;
- test topshirig'ining savol va javobning qisqaligi;
- test topshirig'i elementlarining to'g'ri joylashganligi;

- test topshirig'ining to'g'ri javoblari bir xil baholanishi;
- tahsil oluvchilarga test topshirig'ining bajarish bo'yicha bir xil ko'rsatma berilishi;
- ko'rsatmalarning test topshirig'i va mazmuniga mosligi.

Bundan tashqari test topshiriqlari Davlat test markazi tomonidan belgilangan talablarga javob berishi lozim. Test topshiriqlarini tuzishda mazmun asosiy o'rinni egallaydi, shu sababli o'quv kursi mazmunidagi bilimlarni aniqlash va ularga mos o'quv maqsadlariga erishish darajasini belgilaydigan test topshiriqlarini tuzish maqsadga muvofiq. Pedagoglar o'rganiladigan mavzuning mazmunidan kelib chiqqan holda Blum taksonomiyasiga asosan o'quv maqsadlarini aniqlashi va shu asosda mashg'ulotlarni tashkil etishi lozim.

O'quv maqsadlarini mashg'ulotning didaktik maqsadlariga muvofiq belgilanishi ta'lim samaradorligini aniqlash va kamchiliklarga barham berilishiga zamin tayyorlaydi. O'quv maqsadlari taksonomiyasi Benjamin Blum tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u o'z ichiga bilish, tushunish, amaliyotga qo'llash, tahlil qilish, sintezlash, baholash kabilarni o'z ichiga oladi.

Blum taksonomiyasini quyidagicha izohlash mumkin:

O'quv maqsadlari ta'rif kalit so'zlar mashgulotdagi nazorat turi reyting tizimidagi test topshirig' turi.

bilish, axborotni o'zlashtirish, aniqlash; ta'riflash; qayta ishlash; aytib berish; mohiyatini tushuntirish; ajratib ko'rsatish; test topshirig'i, og'zaki javob, klaster tuzish, og'zaki javob, og'zaki javob, reproduktiv, produktiv, qisman-izlanishli, kreativ daraja, tushunish, ahamiyatni anglash, asosiy g'oyani ajratib ko'rsatish.

1-vazifa

1. Umumlashtirish;
2. Qayta ishlash;
3. Asosiy g'oyani qayta ishlash;
4. Misollar keltirish;
5. Himoya qilish;

2-vazifa

1. Moslashtirish;
2. Qayta ishlash;
3. Loyihalash;
4. Modellashtirish;
5. Qayta aytib berish;

Og`zaki javob, Klaster tuzish, Tahlil, Axborotii yoki obyektini qismlarga ajratish
3-vazifa

1. Taqqoslash
2. Qismlarga ajratish
3. Ajratib ko`rsatish
4. Qiyoslash, Venn diagrammasi
5. Tanqidiy fikr yuritish
6. Fikrga qarshi fikr bildirish
7. Qo`llab - quvvatlash
8. Inkori etish.

Ushbu jadvalda o`quv maqsadlari, ularning nomi ya`ni bilimlarni maqsadga aylantirishda foydalaniladigan ma`ruza, seminar, amaliy va laboratoriya mashg`ulotlari davomida baholash turlari, hamda reyting tizimi nazorat turlarida foydalaniladigan topshiriqlar o`z aksini topgan. Mazkur bilimlarni ta`lim oluvchilar tomonidan o`zlashtirilganligini obyektiv va haqqoniy aniqlash va baholash maqsadida test topshiriqlar bilan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Test topshiriqlarini tuzish, pedagogik amaliyotda qo`llash va olingan natijalarni tahlil qilish va umumlashtirish testologiya, pedagogik kvalimetriya fanining obyekt sanaladi.

§4. Pedagogik kvalimetriya fanining ilmiy-tadqiqot metodlari

Pedagogika fani rivoji muayyan pedagogik muammolarni tadqiq etish maqsadida olib borilgan tadqiqot ishlarining g`oyasi, mazmuni hamda natijalari hisobiga ta`minlanadi. Ijtimoiy va ishlab chiqarish jarayonining keskin rivojlanishi shaxsni har tomonlama kamol toptirish imkonini beruvchi omil hamda pedagogik

shart-sharoitlarni aniqlash, jamiyat va shaxs ma`naviyatiga ziyon etkazuvchi holatlarni bartaraf etishni taqozo qiladi.

Tarbiya jarayonlarining mohiyatini anglash ularni keng yoki tor doirada o`rganish, mavjud ko`rsatkichlar vositasida ularning sodir bo`lish sabablarini o`rganish, zarur chora-tadbirlarni belgilash ilmiy izlanishlarni tashkil etish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Pedagogik izlanishlarning samarali kechishi bir qator obyektiv va subyektiv omillarga bog`liq. Mazkur jarayonda maqsadga muvofiq keluvchi, maqbul. Ayni vaqtda samarali bo`lgan metodlarni tanlay olish ham muhimdir.

Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari shaxsni tarbiyalash, unga muayyan yo`nalishlarda chuqur, puxta ilmiy bilimlarni berish tamoyillari, obyektiv va subyektiv omillarini aniqlovchi pedagogik jarayonning ichki mohiyati, aloqa va qonuniyatlarini maxsus tekshirish va bilish usullaridir.

Ayni vaqtda, O`zbekiston Respublikasida pedagogik yo`nalishda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar dialektik yondashuvga asoslanadi. Pedagogik hodisa, voqelik va ularning qonuniyatlarini aniqlashga bunday yondashuv pedagogik hodisa va jarayonlarning umumiy aloqasi, ularning izchil, uzluksiz rivojlanishi, bolaning fiziologik rivoji uning psixologik, intellektual jihatdan takomillashtirib borishini ta`minlashi, qarama-qarshiliklarning shaxs kamolotini ta`minlashdagi o`rni va roli, shuningdek, dialektika kategoriyalarining ahamiyatini e`tirof etadi.

Pedagogik ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish murakkab, muayyan muddatni taqozo etuvchi, izchillik, uzluksizlik, tizimlilik hamda aniq maqsad kabi xususiyatlarga ega bo`lgan jarayon bo`lib, uning samarali bo`lishi uchun bir qator shartlarga rioya etish zarur. Ular quyidagilardir:

- muammoning dolzarbligi va mavzuning aniq belgilanganligi;
- ilmiy farazlarning to`g`ri shakllantirilganligi;
- vazifalarning tadqiqot maqsadi asosida to`g`ri belgilanganligi;
- tadqiqot metodlar tizimiga nisbatan obyektiv yondashuv;
- tajriba-sinov ishlari jarayoniga jalb etiluvchi respondentlarning yosh, psixologik va shaxsiy xususiyatlari, shuningdek, shaxs rivojlanishi qonuniyatlarining to`g`ri hisobga olinganligi;

-tadqiqot natijalarini oldindan tashhishtash va uning natijalarini aytib o'tish;

-tadqiqot natijalarining kafolatlanganligi.

Zamonaviy sharoitda, pedagogik yo'nalishda, tadqiqotlarni olib borishda quyidagi metodlardan foydalanilmoqda:

Pedagogik kuzatish metodi.

Suhbat metodi.

Anketa metodi.

Intervyu metodi.

Ta'lim muassasasi hujjatlarini tahlil qilish metodi.

Test metodi.

Pedagogik tahlil metodi.

Bolalar ijodini o'rganish metodi.

Pedagogik tajriba metodi.

Matematik-statistik metod.

Pedagogik kuzatish metodi. Uni qo'llash jarayonida, ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiya ishlari jarayonini o'rganish asosida tadqiq etilayotgan muammo holat aniqlanadi, tajriba - avvali va yakunida qo'lga kiritilgan ko'rsatkichlar o'rtasidagi farq to'g'risidagi ma'lumotga ega bo'ladi. Pedagogik kuzatish murakkab va o'ziga xos xususiyatlarga ega. Kuzatish aniq maqsad asosida, uzluksiz, izchil va tizimli amalga oshirilsa, kutilgan natijani qo'lga kiritish mumkin. Olib borilayotgan pedagogik kuzatish ta'lim-tarbiya sifatini oshirish, o'quvchi shaxsini shakllantirishga xizmat qilsa, mazkur metodning ahamiyati yanada oshadi.

Pedagogik kuzatuvni tashkil etishda xatoga yo'l qo'yimaslik muhimdir. Buning uchun tadqiqotchidan quyidagilar talab etiladi:

kuzatuv jarayonida aniq maqsadga egalik;

kuzatishni tizimli ravishda yo'lga qo'yish;

kuzatishning har bir bosqichida muayyan vazifalarni hal etish;

har bir holatning mohiyatini sinchiklab o'rganish;

xulosa chiqarishga shoshilmaslik.

Suhbat metodi. Bu metod pedagogik kuzatish jarayonida ega bo'lingan ma'lumotlarni boyitish, mavjud holatga to'g'ri baho berish, muammoning yechimini topishga imkon beruvchi pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, tajriba-sinov ishlari subyektlari imkoniyatlarini muammo yechimiga jalb etishga yordam beradi. Suhbat maqsadga muvofiq holda individual, guruhli hamda ommaviy shaklda o'tkaziladi. Suhbat jarayonida respondentlarning imkoniyatlari to'la-to'kis namoyon bilishga erishish muhimdir. Uning samarali bo'lishi uchun quyidagilarga amal qilish maqsadga muvofiq:

maqsaddan kelib chiqqan holda suhbat uchun belgilanuvchi savollarning mazmuni aniqlash hamda savollar o'rtasidagi mantiqiylik va izchillikni ta'minlash;

suhbat joyi va vaqtini aniq belgilash;

suhbat ishtirokchilarining soni xususida ma'lum to'xtamga kelish;

suhbatdosh to'g'risida avvaldan muayyan ma'lumotlarga ega bo'lish;

suhbatdosh bilan samimiy munosabatda bo'lish;

suhbatdoshning o'z fikrlarini erkin va batafsil aytish uchun sharoit yaratish;

savollarning aniq, qisqa va ravshan berilishiga erishish;

olingan ma'lumotlarni o'z vaqtida tahlil qilish.

Anketa metodi (frantsuzcha – tekshirish). Ushbu metod yordamida pedagogik kuzatish va suhbat jarayonida to'plangan dalillar boyitiladi. Anketa metodi ham tizimlangan savollar asosida respondentlar bilan muloqotni tashkil etishga asoslanadi. Anketa savollariga javoblar, ko'p hollarda, yozma ravishda olinadi.

Anketa metodini qo'llashda ham bir qator shartlarga amal qilish zarur. Ular quyidagilardir:

anketa savollari tadqiq etilayotgan muammoning mohiyatini yoritishga xizmat qilishi lozim;

anketa savollari yirik hajmli va noaniq bo'lmasligi kerak;

anketa savollari o'quvchilarning dunyoşarashi, yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish asosida tuzilishi zarur;

anketa savollari respondentlar tomonidan to'la javoblar berilishini ta'minlovchi vaqtini kafolatlay olishi zarur;

anketa o'quvchilarning pedagogik va psixologik tavsifnomalarini tuzish manbaiga aylantirib yuborilmasligi zarur;

anketa javoblari muayyan mezonlar asosida puxta tahlil etilishi shart.

Intervyu metodi respondent tomonidan tadqiq etilayotgan muammoning u yoki bu jihatini yorituvchi hodisaga nisbatan munosabat bildirilishini ta'minlaydi. Intervyu respondent e'tiboriga turkum savollarni havola etish asosida o'tkaziladi. Intervyu jarayonida olingan savollarga nisbatan tadqiqotchi tomonidan munosabat bildirilishi uning samarasini oshiradi.

Pedagogik kvalimetriya fanining asosiy metodlari: tahlil, sintez, qiyoslash va taqqoslash

Ta'lim muassasasi hujjatlarni tahlil qilish metodi. Pedagogik hodisa va dalillarni tekshirish maqsadida ta'lim muassasalari faoliyati mazmunini yorituvchi ma'lumotlarni tekshirish maqsadga muvofiqdir. Mazkur metod O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni talablarining ta'lim muassasalari amaliyotidagi bajarilish holatini o'rganish, bu boradagi faollik darajasi, erishilgan yutuq hamda yo'l qo'yilgan kamchiliklarni aniqlash, ilg'or tajribalarni ommalashtirish va ta'lim muassasasi pedagogik tajribasini oshirish maqsadida qo'llaniladi.

Ta'lim muassasasi faoliyati mohiyatini yorituvchi hujjatlar quyidagilardan iborat:

-o'quv mashg'ulotlarining jadvali, o'quv dasturi, guruh jurnallari, o'quvchilarning shaxsiy varaqalari, buyruqlar, pedagogik Kengash yig'ilishi bayonnomalari yozilgan daftar, pedagogik Kengash qarorlari, ta'lim muassasasi smetasi hamda pasporti, tarbiyaviy ishlar rejasi, o'quv-tarbiya ishlarini tashkil etish borasidagi hisobotlar, ta'lim muassasasi jihozlari (o'quv partalari, stol stullar, yumshoq mebellar va hokazolar) qayd etilgan daftar va hokazolar.

Mazkur metod muayyan yo'nalishlarda o'quv-tarbiya ishlari samaradorligi darajasi, o'quvchilarda hosil bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar hajmi, ilg'or pedagogik tajribalar mazmunini o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

Bolalar ijodini o'rganish metodi. Mazkur metod o'quvchilarning muayyan yo'nalishlardagi layoqati, qobiliyati, shuningdek, ma'lum fan sohalari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash maqsadida qo'llaniladi. Uni qo'llashda o'quvchilarning ijodiy ishlari – kundalıkları, insholari, yozma ishlari, referatlari, hisobotlari muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Metodning afzalligi shundaki, u ma'lum o'quvchiga xos bo'lgan individual imkoniyatni ko'ra olish, baholash va uni rivojlantirish uchun zamin yaratadi.

Bolalar ijodini o'rganishning quyidagi shakllari mavjud:

fan olimpiadalari;

turli mavzulardagi tanlovlar;

maktab ko'rgazmalari;

festivallar;

musobaqalar.

Pedagogik tajriba (eksperiment – lotincha “Sinab ko'rish”, “Tajriba qilib ko'rish”) metodi. Pedagogik tajriba metodidan muammo yechimini topish imkoniyatlarini o'rganish, mavjud pedagogik sharoitlarning maqsadga erishishning kafolatlay olishi, ilgari surilayotgan tavsiyalarning amaliyotda o'z in'ikosiga ega bo'la olishi hamda samaradorligini aniqlash maqsadida foydalaniladi. Muayyan muammo yechimini topishga yo'naltirilgan pedagogik tajriba ma'lum doirada, soni aniq belgilangan respondentlar ishtirokida amalga oshiriladi. Mazkur metoddan foydalanish tadqiqotchi tomonidan ilgari surilayotgan maxsus metodikaning samaradorligini aniqlay hamda unga baho bera olishi zarur.

Pedagogik tajriba tashkil etilish sharoitiga ko'ra quyidagi guruhlarga bo'linadi (1-rasm):

1- rasm. Pedagogik tajriba turlari

Pedagogik tajriba ham bir qator shartlarga amal qilgan holda tashkil etiladi. Xususan:

tajribaning maqbul loyiha (dastur) asosida uyushtirilishi;
tadqiqot ilmiy farazining puxta asoslanishi;
tadqiqot obyektlari va usullarining to'g'ri tanlanishi;
tajriba o'tkazilish vaqti hamda davomiyligini aniqlanishi;
zarur pedagogik shart-sharoitlar (asbob-uskuna, jihozlar, vositalar)ning yaratilganligi;

tajriba ma'lumotlarini umumlashtirish, tahlil qilish va natijalarni qayta ishlash.

Pedagogik tajriba yakunida olingan natijalarga asoslanib umumiy xulosaga kelinadi va ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Matematik-statistik metod tajriba-sinov ishlari, shuningdek, umumiy holda tadqiqotning samaradorlik darajasini aniqlash maqsadida qo'llaniladi, muammo holatini ifodalovchi ko'rsatkichlar maxsus matematik formulalar yordamida qayta tahlil etiladi. Yakuniy qiymat tadqiqot samarasini ifodalovchi asosiy ko'rsatkich hisoblanadi. Ayni vaqtda, pedagogik yo'nalishda, tadqiqotlar olib borishda Styudent, Ko'virlyag, Rokch, V.P.Bespal'ko hamda V.V.Grechixin metodlaridan keng foydalanilmoqda.

Shular jumlasiga taqqoslash, olingan natijalarni matematik statistik metod vositasida tahlil qilish va xulosa yasash, pedagogik kadrlarni suhbatdan o'tkazish o'qituvchilarning fikr - mulohazalarini aniqlash maqsadida so'rovnomalar o'tkazish, ekspertizadan o'tkazish, ijtimoiy metodlarni kiritish mumkin.

Ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llaniladigan pedagogik innovatsiya va o'qituvchining pedagogik kvalimetrik faoliyatini yaxlit o'rganish

Uzluksiz ta'lim tizimida tashkil etilayotgan ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini nazorat qilish va baholashda tashxislash, ekspertiza, monitoring va pedagogik kvalimetriyadan foydalaniladi.

Pedagogik kvalimetriya nazariyasiga asoslangan kvalimetrik yo'nalish o'zining keng qamrovligi, test jarayonining dahlsizligi, olingan natijalarni matematik-

statistik tahlil qilish, tahsil oluvchining rivojlanish darajasi va bilimlarni o'zlashtirish sifati haqida qat'iy aniqlash natijalarni olish imkonini beradi. Nazariy kvalimetrik yo'nalishda tashkil etilayotgan nazorat an'anaviy nazorat turlaridan tadqiq etilayotgan obyektning o'zlashtirish bilim, ko'nikma va malakalari sifatini baholashda ko'p miqdordagi axborot va miqdoriy baholash imkoniyati mavjudligi bilan farqlanadi. Ta'lim monitoringi ilmiy asoslangan va o'zaro uzviy bog'langan nazorat turlari va axborot texnologiyalari asosida tashkil etilishi ta'lim-tarbiya jarayonida ko'zlangan natija erishish va sifatini aniqlash imkonini beradi.

Jahonning rivojlangan mamlakatlari ta'lim monitoringida test topshiriqlaridan foydalaniladi va bu metod yordamida ko'p sondagi tahsil oluvchilarning qisqa muddatda o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalari sifatini aniqlash, olingan natijalarga muvofiq ta'lim oluvchilarga individual yondashish, uzluksiz ta'lim tizimi tuzilishidagi ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini aniqlash, ularning o'rtacha qiymatini aniqlash va baholash, olingan natijalarni qayd etish amalga oshiriladi.

Hozirgi paytda ta'lim muassasalarida test topshiriqlaridan samarali foydalanish yo'llari ishlab chiqilgan bo'lib, ta'lim makonida pedagogik munosabatlarning yangi paradigmalari "tahsil oluvchi - o'qituvchi", "Tahsil oluvchi - ota-onalar", "O'qituvchi - rahbariyat", "Ta'lim muassasalari - ta'limni boshqaruv organlari" kabi nazorat-baholash tizimi amaliyotga joriy etilmoqda. Test topshiriqlarining dahlsiz va mustaqil tashkil etilishi ta'lim - tarbiya jarayonining sifatini nazorat qilish va baholash tizimining muhim tarkibiy qismiga aylandi, shu bilan birgalikda tizim xosil qiluvchi va faol ta'sir ko'rsatuvchi omil sifatida maydonga chiqdi.

II. BOB. TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA PEDAGOGIK KVALIMETRIYA METODLARI

§1. Pedagogik o'leov metodlari va ularning turlari

Xorijiy mamlakatlarda chop etilgan adabiyotlar tahlili, kvalimetriya metodlaridan iqtisodiyotda, iste'mol buyumlarni indekslash, bunda tahlil, eksperimental, indeksli metodlardan foydalanish metodikasi G. Apalov, A. Kostin, A. Omistlar tomonidan chop etilgan *The ABC of Qualimetry* kitobida o'z ifodasini topganligini ko'rsatdi.

Respublikamizda joriy etilgan uzluksiz ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida ta'lim - tarbiya jarayonining samaradorligini nazorat qilish va baholash, mazkur tizimda pedagogik faoliyat yuritayotgan pedagoglarning kasbiy - pedagogik tayyorgarlik darajasini aniqlashda pedagogik kvalimetriya metodlari muhim o'rin tutadi.

Shu nuqtai nazardan olib qaraganda, uzluksiz ta'lim tizimining barcha bo'g'inlari shu jumladan, ta'lim muassasada pedagogik faoliyat yuritayotgan pedagoglar pedagogik kvalimetriyani fan sifatida obyekt, predmeti, maqsadi, vazifalari, printsirlari, kvalimetrik shkala, kvalimetrik jarayonning bosqichlari, pedagogik kvalimetriya metodlari vositasida ta'lim - tarbiya jarayonini tashhislash va baholash, olingan natijaga muvofiq, umumiy xulosalash, kasbiy - pedagogik faoliyatda kvalimetriya metodlarini qo'llashdagi yondashuvlarning mazmun - mohiyatini anglashi lozim.

Bu bilan bir qatorda pedagog ta'lim - tarbiya jarayonida ta'lim oluvchilarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma, malakalari va kompetentsiyalarni nazorat qilish va baholashda kvalimetriyaning asosiy metodlaridan biri, test topshiriqlaridan foydalanish, standart va nostandart test topshiriqlarini tuza olishi, test o'tkazish jarayonining metodikasi, olingan natijalarni ekspertizadan o'tkazish, yakuniy natijalarni umumlashtirish, pedagogning kasbiy - pedagogik modelini tuzish va modelning har bir tarkibiy qismining egallanganlik

darajasini aniqlash, ta'lim oluvchilarning umumiy va kasbiy layoqatini aniqlash metodikasi, ta'lim oluvchilar tomonidan bilimlarni egallaganlik va tarbiyalanganlik darajasini aniqlash va pedagogik xulosa yasash malakasini egallagan bo'lishi zarur.

Pedagogik kvalimetriya pedagogning kasbiy mahoratini aniqlashda ham muhim o'rin tutadi. Pedagog kadrlarning o'z kasbiy - pedagogik tayyorgarligi, kasbiy layoqatini baholash va o'z-o'zini baholash uchun pedagogik kvalimetriyaning quyidagi metodlaridan foydalaniladi:

1. Ekspertiza metodi;
2. Tahlil metodi;
3. Pedagogik jarayonni kuzatish va tahlil qilish;
4. So'rovnoma o'tkazish;
5. Test topshiriqlari;
6. Suhbat metodi;
7. Matematik - statistik tahlil qilish;
8. Umumlashtirish.

Ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik o'leov metodlaridan foydalanish

Ta'lim-tarbiya jarayonida pedagogik kvalimetriya yutuklaridan juda keng miqyosda foydalanish istikbollari mavjud. Jumladan, pedagogik faoliyatda tahsil oluvchilarning ta'lim muassasalarida fanlar bo'yicha DTS bilan me'yorlangan talablar asosida bilim, ko'nikma, malakalar va kompetentsiyalarni o'zlashtirish imkoniyatlari, ularning ehtiyojlari va o'zlashtirilganlik darajasini aniqlash va olingan natijalarga muvofiq ularga nisbatan individual yondashuvni amalga oshirish yuzasidan tavsiyalar tayyorlash.

Pedagogik kvalimetriya jarayonini amalga oshirishda quyidagi mantiqiy yondashuvlar mavjud:

1. Pedagogik kvalimetrik jarayonni deduktiv mantiqiy yo'nalishda tashkil etish;
2. Pedagogik kvalimetrik jarayonni induktiv mantiqiy yo'nalishda tashkil etish.

Pedagogik kvalimetrik jarayonning deduktiv mantiqiy yo'nalishda tashkil etilishiga oliy ta'lim muassasalarini attestatsiyadan o'tkazish, akkreditatsiyalash, oliy ta'lim muassasalarining reytingini aniqlash jarayonlarini misol qilib olish mumkin.

Mazkur jarayonda ekspertiza metodi vositasida oliy ta'lim muassasasida ta'lim - tarbiya jarayonini tashkil etishning huquqiy - meyoriy hujjatlari, o'quv kurslarining didaktik va metodik ta'minoti, moddiy - texnik bazasi tahlil qilinib, ekspertizadan o'tkaziladi. Yuqorida qayd etilgan hujjatlar ekspertizadan o'tgandan so'ng, ta'lim muassasada tashkil etiladigan pedagogik jarayon kuzatiladi va tahlil qilinadi. Ta'lim - tarbiya jarayonini samaradorligini aniqlash maqsadida ta'lim oluvchilardan muayyan masalalarni qamrab olgan so'rovnomalar o'tkaziladi.

So'rovnomalar natijalari tahlil qilinib, yo'l qo'yilayotgan kamchiliklar aniqlanadi va ularni bartaraf etish yuzasidan tavsiyalar tayyorlanadi. Ta'lim - tarbiya jarayonida o'quv kurslari bo'yicha ta'lim oluvchilarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash maqsadida fanlardan tuzilgan test o'tkaziladi va olingan natijalar tahlil etilib, oliy ta'lim muassasasida tashkil etiladigan pedagogik jarayonning samaradorligi aniqlanadi.

Muayyan o'quv fanlari bo'yicha ta'lim oluvchilarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash maqsadida suhbat o'tkaziladi va natijalar tahlil etiladi. Yuqorida qayd etilgan barcha jarayonlardan olingan natijalar matematik - statistik metod vositasida tahlil qilinadi va ma'lumotlar umumlashtirilib, ta'lim muassasada tashkil etiladigan pedagogik jarayonning samaradorligi haqida umumiy xulosa tayyorlanadi. Pedagogik kvalimetrik jarayonni induktiv mantiqiy yo'nalishda tashkil etilishi sirasiga pedagog kadrlarning kasbiy - pedagogik tayyorgarligi, kasbiy layoqatini baholash va o'z - o'zini baholash jarayoni kiradi. Bu jarayonda pedagogni attestatsiyadan o'tkazish maqsadida ularning pedagogik faoliyati tahlil etiladi. Tanlovdan tanlovgacha bo'lgan davrda amalga oshirilgan o'quv, ma'naviy - ma'rifiy ishlari, ilmiy, ilmiy - metodik sohada olib borilgan izlanishlari, chop etilgan ilmiy ishlari, mas'ul

bo'lgan o'quv kursi bo'yicha tayyorlangan o'quv - metodik majmuaning maqsadga muvofiqligi ekspertizadan o'tkaziladi.

Mazkur o'qituvchining pedagogik faoliyatining samaradorligini aniqlash maqsadida namunaviy mashg'ulotlar mutaxassislar va ekspertlar tomonidan tahlil etiladi va samaradorligi haqida xulosa chiqariladi.

Muayyan o'quv kursi bo'yicha ta'lim oluvchilarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma, malakalari va kompetensiyalarini nazorat qilish va baholashda kvalimetriyaning asosiy metodlaridan biri, test topshiriqlaridan foydalanish ham kvalimetrik jarayonni induktiv mantiqiy yo'nalishda tashkil etilishiga misol bo'ladi.

§2. Pedagogik kvalimetriya metodlari vositasida test topshiriqlarini tuza olish, test o'tkazish jarayoni metodikasi

Test metodi. Ushbu metod respondentlar tomonidan muayyan fan sohasi yoki faoliyat (shu jumladan, kasbiy faoliyat) bo'yicha o'zlashtirilgan nazariy bilim va amaliy ko'nikma, malakalar darajasini aniqlashga xizmat qiladi. Test o'z mohiyatiga ko'ra quyidagi savollardan iborat:

1) ochiq turdagi savollar (respondentlarning erkin, bafsil javob berishlari uchun imkon beruvchi savollar);

2) yopiq turdagi savollar (respondentlar "Ha", "Yo'q", "Qisman" yoki "Ijobiy", "Qoniqarli", "Salbiy" va hokazo tarzdagi javob variantlarini tanlash orqali savollarga javob beradilar).

3) to'g'ri javob variantlari qayd etilgan savollar (respondentlar o'z yondashuvlariga ko'ra to'g'ri deb topgan javob variantini belgilaydilar).

Test metodini qo'llashda aniqlanishi zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni turkum asosida berilishiga e'tibor berish maqsadga muvofiqdir. Ushbu metodning afzalligi respondentlar javoblarini aniq mezonlar bo'yicha tahlil etish imkoniyati mavjudligi hamda vaqtning tejaliishi bilan tavsiflanadi. Biroq, metod ayrim kamchilikdan ham holi emas. Chunonchi, aksariyat holatlarda javoblar yozma ravishda olinadi, shuningdek, respondent taklif etilayotgan javob variantlardan birini

tanlashi zarur. Shu bois respondent o'z fikrini batafsil ifoda etish imkoniyatiga ega emas.

Pedagogik tahlil metodi. Tadqiqotni olib borish jarayonida ushbu metodni qo'llashdan ko'zlangan maqsad tanlangan muammoning falsafiy, psixologik hamda pedagogik yo'nalishlarda o'rganilganlik darajasini aniqlashdan iborat bo'lib, tadqiqotchi ilgari surayotgan g'oyaning nazariy jihatdan haqqoniyligini asoslashga xizmat qiladi.

Ta'lim metodlari: tushuncha, funksiya, tasnif. "Metod" so'zining yunoncha tarjimasida "Tadqiqot, usul, maqsadga erishish yo'li" kabi ma'nolarni anglatadi. Filofosiya sifatida ushbu tushuncha umumiy tarzda "Maqsadga erishish usullari" deya sharhlangan. Ayni vaqtda, pedagogik manbalarda "Ta'lim metodi" tushunchasiga berilgan ta'riflarning xilma-xil ekanligiga guvoh bo'lish mumkin.

Shuningdek, ta'lim metodlarining o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorlikdagi tartibli faoliyatlari usullari ekanligi to'g'risidagi fikrlar ham mavjud.

Ta'lim metodlari dastlab pedagog ongida, muayyan yo'nalishdagi faoliyatning umumlashma loyihasi tarzida namoyon bo'ladi. Mazkur loyiha amaliyotga o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatining o'zaro tutashuvi, o'qitish va o'qishga qaratilgan aniq harakatlar, amallar yoki usullar majmuasi sifatida joriy etiladi. Metod boshqa shakllarda namoyon bo'lmaydi, buning boisi ta'lim metodi o'zida, umumiy holda faoliyatning didaktik modelini ifoda etadi.

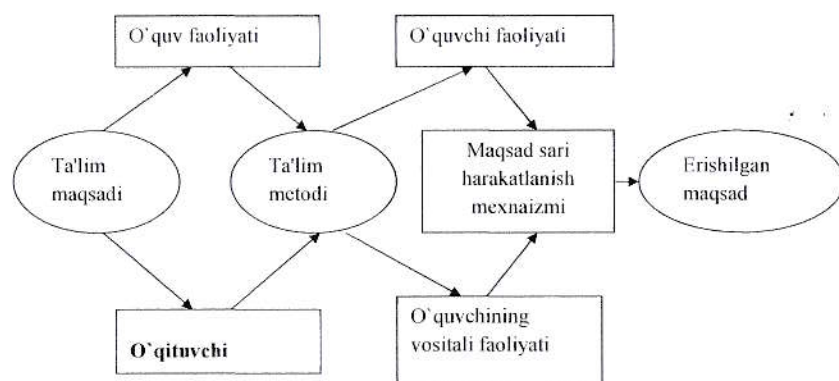
1. Qayd etilayotgan tushuncha mohiyatini to'laqonli yorituvchi ta'rifni aniqlashga bo'lgan urinish bugun ham davom etyapti, yangi-yangi ta'riflar ilgari surilmoqda. Biroq, "Ta'lim metodi" tushunchasi mohiyatini yoritishga nisbatan turlicha qarashlarning mavjudligiga qaramay, ularni o'zaro yaqinlashtiruvchi umumiylik mavjud. Aksariyat mualliflar "Ta'lim metodlari o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish usullari" degan qarashga yon bosadilar. Demak, ta'lim metodlari ta'lim jarayonida qo'llanilib, uning samarasini ta'minlovchi usullar majmuidir.

Mazkur o'rinda ularning ayrimlarini keltiramiz (2-rasm):

<p>Ta'lim metodi – zamonaviy darajada o'quv-tarbiyaviy maqsadlarga erishishga yo'naltirilgan pedagog va o'quvchilarning o'zaro bog'liq faoliyat usullaridir (V.I.Zagvyazinskiy)</p>	<p>Ta'lim metodlari – o'quv jarayonining murakkab tarkibiy unsuri (komponenti) bo'lib, o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining barcha yo'nalishlarini yoritishga xizmat qiladi, ular o'rtasida ko'p sonli aloqa va bog'lanishlarni yuzaga keltiradi (G.I.Hukina)</p>	<p>Ta'lim metodlari deganda o'qituvchining o'rgatuvchanligi va o'quvchilarning o'quv materialini egallashga yo'naltirilgan turli didaktik masalalar echimini topishga oid o'quv-bilish faoliyatlarini tashkil etish usullari tushuniladi (I.F.Xarlamov)</p>	<p>Ta'lim metodi – belgilangan maqsadga erishishni ta'minlovchi algoritmlashtirilgan, muayyan mazmunga ega harakatlar tizimidir (P.I.Podlaso'y)</p>
---	---	---	---

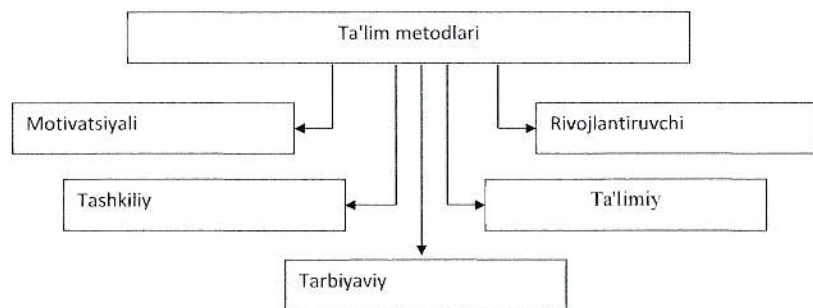
2- rasm. "Ta'lim metodi" tushunchasining mohiyatini yorituvchi qarashlar

Ta'lim metodlari ta'lim maqsadini yoritishga xizmat qiladi, u yordamida ta'lim mazmunini o'zlashtirish yo'llari ifoda etiladi. o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro harakati, xususiyati aks ettiriladi. Metod, bir tomondan, ta'lim maqsadiga erishish vositasi sifatida namoyon bo'lsa, boshqa tomondan, boshqariluvchan o'qish faoliyatini amalga oshirish sharti hisoblanadi. Ta'lim metodlari doimo u yoki bu o'qish vositalari yordamida joriy etiladi, shu bois ularning o'zaro shartlanganligini ta'kidlash joiz. Tabiiyki, umumiy holda erishilgan natija har doim ham o'qituvchining dars boshida belgilagan maqsadga mos kelavermaydi. Ta'lim maqsadi o'qituvchi va o'quvchilar faoliyati asosida, shuningdek, ta'lim vositalari yordamida natijalanadi, ushbu jarayonda aniq maqsadga yo'naltirilgan mexanizm ishga tushadi. Ta'lim metodi tuzilmasi chizmada quyidagicha namoyon bo'ladi (M.N.Skatkin qarashlariga ko'ra) (3-rasm):

3 - rasm. Ta'lim metodi tuzilmasi

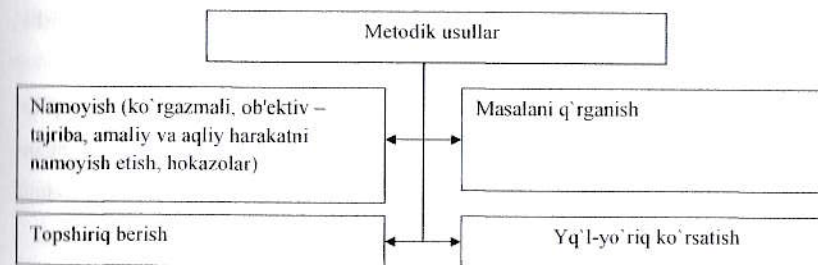
Chizmadan anglanib turibdiki, ta'lim metodi tuzilmasida quyidagilar ajralib turadi: maqsadli tarkib; faoliyatli tarkib; ta'lim vositalari. Ta'lim tizimlari maqsadga erishish jarayonida bosh xalqa aynan qanday va qaysi mexanizm asosida hamda mavjud tarkibiy unsurlarni qanday ishga solish mumkinligini ifodalashga xizmat qiladi. Ta'lim metodlari quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi (4-rasm):

4 - rasm. Tarbiya metodlarining asosiy funksiyalari

Bu funksiyalar ta'lim metodini qo'llash jarayonida, bir-biridan ajratilgan holda yoki ketma-ket joriy etilmaydi, aksincha bir-biriga o'zaro singib ketadi. Misol uchun, tashxisli funksiya o'qituvchining bir qator metodlardan yaxlit foydalanishi evaziga bajariladi. "Ta'lim metodi" atamasi bilan birga ko'p hollarda "Metodik usul" (sinonimlari – pedagogik usul, didaktik usul) tushunchasi ham qo'llaniladi. U ta'lim

metodining tarkibiy qismi, uning muhim unsuri, metodni joriy qilishdagi alohida qadam sifatida ta'riflanadi. Har bir ta'lim metodi muayyan ta'lim usullarini chog'ishtirish orqali joriy etiladi. Metodik usullarni xilma-xilligi ularni tasniflashga imkon bermaydi, biroq o'qituvchi faoliyatida tez-tez qo'llaniladigan usullarni ajratib ko'rsatish mumkin (5-rasm):

5 - rasm. Metodik usullarning turlari

Har bir metod ma'lum ta'limiy vazifani muvaffaqiyatli hal etish, qolganlari esa birmuncha samarasiz bo'lishi mumkin. Universal ta'lim metodlari mavjud emas, shu bois darsda turli ta'lim metodlaridan yoki ularning majmuasidan foydalanish mumkin. Ta'lim metodlarini tanlash quyidagi mezonlar asosida aniqlanadi:

- didaktik maqsad asosida;
- ta'lim mazmuni asosida;
- o'quvchilarning o'quv ko'nikmalarini egallash va rivojlanish darajasi asosida;
- o'qituvchining tajribasi va kasbiy tayyorgarlik darajasi asosida.

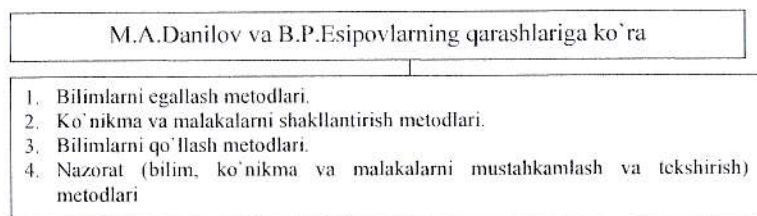
O'qituvchi tomonidan qo'llanilayotgan ta'lim metodlari majmuasi boshlang'ch sinflardan yuqori sinflarga o'tish asosida o'zgarib hamda murakkab xususiyat kasb eta boradi. Ushbu jarayonda ayrim metodlarni qo'llash chastotasi oshsa, ayrim metodlarni qo'llashga bo'lgan ehtiyoj kamayadi. Ta'lim metodlaridan foydalanish ko'lami, holati o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi va mahorati darajasiga bog'liq holda o'zgaradi.

Didaktikada munozaralarga sabab bo'layotgan yana bir muhim obyekt ta'lim metodlarining tasnifidir. Ta'lim metodlari tasnifi ularning ma'lum belgilari bo'yicha tartibini ifodalovchi tizimdir.

Hozirgi vaqtda o`nlab ta`lim metodlari ma`lum, ekanligini ta`kidlagan holda I.P.Podlaso`y fikrini quyidagicha davom ettiradi, "Bugungi kunda yetakchi sanaluvchi didaktik g`oya yagona va o`zgarmas metodlar majmuini yaratishga intilish samarasiz ekanligini tushunishga yordam beradi. O`qitish – favqulodda harakatchan, dialektik jarayon. Metodlar tizimi ham bu harakatlanishni aks ettiradigan darajada jo`shqin bo`lishi, metodlarni qo`llash amaliyotidagi doimiy o`zgarishlarni hisobga olishi kerak".

Ta`lim metodlarini tanlash muammosi uzoq davrdan buyon tadqiq qilib kelinmoqda. Biroq tadqiqotlar soni ko`p bo`lsada, bu borada yagona to`xtangan kelinmagan. Ushbu o`rinda, ta`lim amaliyotida qo`llanilib kelayotgan metodlar tizimi (tasnifi)ga to`xtalib o`tamiz (6-rasm).

Ta`lim metodlarining tasnifi asosiy didaktik maqsadlar bo`yicha tizimlashtiriladi.

6 -rasm. Ta`lim metodlarining tasnifi

Mualliflar tavsiya etilayotgan metodlarni quyidagi chizma bo`yicha qo`llash maqsadga muvofiqligini ta`kidlaydilar:

1. Materialni og`zaki bayon qilish (hikoya, tushuntirish, maktab ma`ruzasi). O`quvchilar tomonidan bilimlarni o`zlashtirish o`qituvchining tushuntirishini faol qabul qilish va puxta o`ylash evaziga amalga oshiriladi. Bilimlarni uzatish vositasi sifatida o`qituvchi nutqi muhim ahamiyatga ega. Bu o`rinda o`qituvchining o`quvchilar faoliyatiga rahbarligi mavzuni qo`yish, rejani e`lon qilish, o`quvchilar faoliyatini boshqarishdan iborat bo`ladi.

2. Suhbat. O`quvchilar tomonidan bilimlarni o`zlashtirish jarayoni: ular e`tiboriga havola etilayotgan savolning mohiyatini anglash, mavjud bilimlar va tajribani safarbar qilish, savolga oid obyektlarni o`zaro taqqoslash, puxta o`ylash va savollarga

to`g`ri javob tayyorlashdan iborat. O`qituvchining rahbarligi: mavzuni qo`yish, savollarni ifodalash, berilgan javoblarni tuzatish, to`ldirish va umumlashtirish kabi holatlarda namoyon bo`ladi. Suhbat metodi yordamida bilimlarni o`zlashtirishda o`quvchilar mavjud bilimlari va tajribalariga tayanadilar.

3. Darslik (umuman, kitob) bilan ishlash (umumlashma va xulosalarni anglash, ularni xotirada saqlashga xizmat qiladi). Bilimlarni o`zlashtirish manbai bo`lib bosma matn xizmai qiladi. O`qituvchining rahbarligi esa topshiriqni ifodalash, faoliyat maqsadini belgilash, o`quvchilarga darslik bilan ishlashning yangi usullarini o`rgatish, o`zlashtirilgan bilimlarning tushunilish va mustahkamlik darajasini tekshirish kabi ko`rinishlarda aks etadi.

4. O`qituvchilarning kuzatuv (sinfda va sinfdan tashqari (shu jumladan, savohat va ekskursiyalar) jarayonlarda). O`quvchilarning o`quv predmetlari bo`yicha o`zlashtirish holati va hodisalarni kuzata borib, turli fan o`qituvchilarining ko`rsatmalari bo`yicha ularni qismlarga taqsimlab har bir o`quvchining o`ziga xos, o`xshash va muhim jihatlarni aniqlashga yo`naltiriladi. Bilimlarni o`zlashtirish manbai bo`lib muayyan predmet (yoki jarayon), tajriba, model, xaritalar xizmat qiladi. O`qituvchining rahbarligi kuzatish vazifasini belgilash, uni ma`lum shaxs zimmasiga yuklash, obyektini belgilash, umumiy rahbarlikni olib borish, qismlarga ajratish, asosiylarini aniqlash va umumlashtirishdan iboratdir.

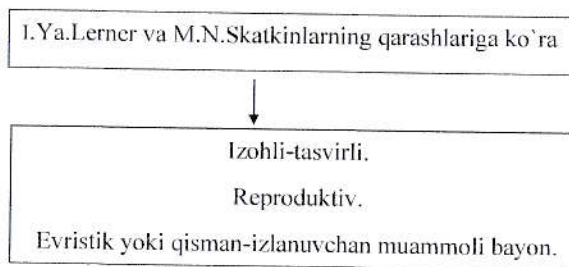
5. Laboratoriya ishlari. Mazkur jarayonda aniq vazifa, ya`ni, ma`lum sharoitda muayyan hodisalarni kuzatish yuklanadi. O`quvchilar hodisalarni kechish jarayonini kuzatadilar va tahlil qiladilar. Bilimlar manbai kuzatilayotgan hodisalar va ularning kechish jarayonidir. O`qituvchi vazifa mohiyatini ifodalaydi, o`quvchilarni nazariy bilimlar bilan qurollantiradi, umumiy jarayon va bosqichlarni kuzatish yo`llari hamda yakuniy xulosa chiqarishni o`rgatadi.

6. Mashq (aqliy va faoliyatli mashqlar). O`quvchilar tomonidan bilimlarni o`zlashtirish jarayonining o`ziga xosligi, nazariy asoslar o`zlashtirilgach, ayrim materiallardagi o`xshash harakatlarning ko`p bora takrorlanishi kuzatiladi. Bilimlar manbai: o`zlashtirilgan bilimlar va xususiy tajriba sanaladi.

O'qituvchi mashqni bajarish uchun joy hamda vaqtni belgilaydi, topshiriqni ifodalaydi, uni bajarish bosqichlarining borishini nazorat qiladi, boshqaradi, shuningdek, yakuniy natijalarni tekshiradi.

7. **Ijodiy mashq.** Ushbu metod o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, o'ziga xoslik masalaning mohiyatini chuqur anglash, uni bajarishga nisbatan mustaqil yondashish, dalillarni saralash va o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqni ijodiy bajarish jarayonida bilimlarni qo'llash va kengaytirish kabi holatlar bilan tavsiflanadi. Bilimlar manbai va materiali sifatida avval egallangan ijodiy ishlar tajribasi, mavjud bilimlar, kuzatuvlar, shaxsiy tajriba, o'qilgan hikoya, ijtimoiy-foydali ishlarni boshqarish kabilar qayd etiladi.

O'qituvchining rahbarligi: nazariy materiallarni o'zlashtirilishini ta'minlash, mavzuni ifodalash, ijodiy ishlar xarakterini belgilash, ularning bajarilishini nazorat va tahlil qilish, sintezlash, xatoni ko'rsatish hamda to'g'rilashdan kabi holatlarda namoyon bo'ladi. Keltirilgan tasnif "Bilimlar manbai" bo'yicha tizimlashtirilgan metodlar – og'zaki, ko'rgazmali va amaliy metodlarni u yoki bu darajada o'zida mujassamlashtiradi. Biroq, M.A.Danilov va B.P.Esipovlar asosiy e'tiborni "Ta'lim metodini to'g'ri tanlash"ga qaratishadi. Gap shundaki, sobiq Sho'ro umumta'lim maktablarining o'quv jarayonida metodlarning cheksiz ko'pligi, hatto ularni bir necha tasnif bilan ham qamrab olish mumkin emasligi, shu boisdan ham o'quv-tarbiyaviy ishlar muvaffaqiyatining bosh omili va eng muhimi to'g'ri, asoslangan metodni tanlash hisoblangan, Ana shu "G'oya" mohiyat jihatidan noto'g'ri bo'lishiga qaramay, o'n yillar davomida didaktika "Rivoji"da muhim o'rin tutib keldi. Nihoyat, har ikki tasnif bilimlar manbai bo'yicha ham, didaktik maqsadlar bo'yicha aniqlangan ta'lim metodlari tizimi maktab amaliyotining asosiy muammosini hal eta olmasligiga tanqidiy yondashildi, ularni qo'llash ta'lim sifatining yuqori darajasini ta'minlaganligi anglab etildi va bu boradagi izlanishlar davom ettirildi. O'tgan asrning 80-yillaridan boshlab o'quvchilarning bilish faoliyati xarakteriga mos ta'lim tasnifi yaratildi (7-rasm).

7 - rasm. Ta'lim metodlarining tasnifi

Ushbu metodlar, mualliflarning ta'kidlashlarcha, bir-biridan o'quvchilarning ta'lim mazmuni turlarini o'zlashtirishda amalga oshadigan bilish faoliyatlari xarakteri va o'quvchilarning xilma-xil faoliyatlarini tashkil etuvchi o'qituvchi holati bo'yicha farqlanadi. Izohli-tasvirli ta'lim metodlari (boshqa nomlanishi axborotli-repsepsiya)ning mohiyati: odatda nazariy bilimlar tayyor holda uzatiladi, o'quvchilar esa ularni qabul qiladilar (repsepsiya). Bu yo'lda turli ta'lim vositalari (shu jumladan, ko'rgazmali vositalardan) foydalaniladi. O'qituvchi faoliyati bunda nafaqat axborotlarni uzatish, balki ularning o'quvchilar tomonidan qabul qilinishini ham tashkil etishdan iborat bo'ladi. Izohli-tasvirli metoddan ta'lim jarayonlarida foydalanishda quyidagi holatlar yuzaga keladi (1-jadval):

Izohli-tasvirli metoddan ta'lim jarayonlarida foydalanish

1-jadval

O'qituvchi faoliyatining tuzilmasi	O'quvchi faoliyatining tuzilmasi
-tushuntirish;	-axborotlarni qabul qilish;
-harakatni ko'rsatish;	-o'quv materialni tushunib olishga intilish va dastlabki ma'lumotlarni yodda saqlash;
-dalillardan xabardor qilish;	-o'quv materialini tushunish
-o'quvchining materialni anglab etishini rag'batlantirishga yo'naltiruvchi usullar;	
-turli didaktik materiallardan foydalanish	

Reproduktiv ta'lim metodlari yuqorida keltirilgan metodlardan quyidagi unsurlarning mavjudligi bilan farqlanadi: o'qituvchining bilimlarni tushuntirishi,

ularni o'quvchilarning yodida saqlanishini ta'minlashi va qayta ishlab chiqishi (reproduksiya).

O'zlashtirilgan bilimlarning mustahkam bo'lishiga ularni ko'ra marta takrorlash evaziga erishiladi. Mazkur metod ta'limning barcha bosqchlari, asosan, boshlang'ch sinflarda o'qish va yozish, arifmetik harakatlarni amalga oshirish ko'nikmalarini o'zlashtirishda muhim o'rin tutadi.

Reproduktiv metoddan foydalanishda o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan quyidagi harakatlar tashkil etiladi (2-jadval):

Reproduktiv metoddan foydalanish

2-jadval

O'qituvchi faoliyatining tuzilmasi	O'quvchi faoliyatining tuzilmasi
-avval o'zlashtirilgan mavzu, paragraf yoki bob bo'yicha so'rov;	-turli kontekstda bilimlarni qayta ishlash;
-o'quvchilar uchun turli mashqlarni saralash va taklif qilish;	-namuna bo'yicha topshiriqlarni bajarish;
-masalalarni echishdagi o'quv harakatlarining namunasi va algoritmini namoyish qilish;	-mashqlarni bajarish;
-o'quv harakatlari ko'nikmasi va malakasini shakllantirish	-namunaviy masalalarni echish usullarini egallash;
	-namunaviy masalalarni echish algortmini egallash

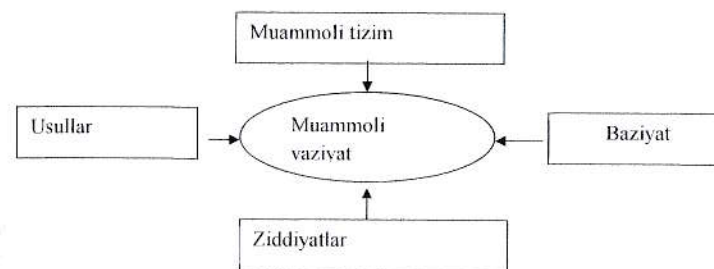
Evristik ta'lim metodini qo'llashda o'qituvchi tomonidan turli vositalar yordamida yangi bilimlarni izlab topish talab etiladi. O'qituvchi bilimlarning bir qismini o'quvchilarga ma'lum qiladi, qolganini esa o'quvchilar bilish topshiriqlarini echish jarayonida savollarga javoblar topish asosida o'zlashtiradi, o'zlari bilimlarni mustaqil egallashadi. O'qituvchi tomonidan qo'yilgan masalani bir necha qarashlarga ajratilishi, ularni bajarishda o'quvchilarning ketma-ketlikka rioya etishlari muhim metodik jihat sanaladi. Shu bois mazkur metod qisman izlanuvchan metod ham deb ataladi.

Evristik metodni qo'llashda o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan quyidagi harakatlar amalga oshiriladi (3-jadval):

3-jadval

O'qituvchi faoliyatining tuzilmasi	O'quvchi faoliyatining tuzilmasi
-o'quvchilarni masalaning mohiyatini o'rganishga jalb etish;	-evristik suhbatda qatnashish;
-yechim rejasini aniqlashda mulohaza yuritish namunasini ko'rsatish;	-masalani yechish rejasini olg'a surish;
-masalani bosqchlarga ajratish;	-izlanuvchan harakat usullarini egallash;
-evristik suhbat	-masalalar yechish yo'llarini izlab topish

Muammoli metodning mohiyati mashg'ulotlar jarayonida muammoli vaziyatlarni yaratish va echishdan iborat bo'lib, uning asosida didaktik ziddiyatlar yotadi. Ziddiyatlarni bartaraf etish nafaqat ilmiy bilish yo'li balki, shu bilan birga o'quv yo'li hamdir. Bu metodni quyidagi chizma yordamida ifodalash mumkin:

8- rasm. Muammoli o'qitish metodining tuzilmasi

Muammoli ta'lim konsepsiyasining asosiy tushunchalari "Muammoli vaziyat", "Muammo", Muammoni topish" kabilar hisoblanadi. Chizmadan anglanadiki, muammoli vaziyat bu metodning dastlabki ko'rinishi hisoblanib, o'zida sub'ektning aniq yoki qisman tushunib etilgan muammoni ifodalaydi, uni bartaraf etish yangi bilimlar, usullar va harakat ko'nikmalarini o'zlashtirishni taqozo etadi. Agar o'quvchida qiyinchiliklarni yo'qotish yo'llarini izlab topish uchun boshlang'ch ma'lumotlar bo'lmasa, shubhasiz, muammoli vaziyat yechimini u qabul qilmaydi, ya'ni, muammoning yechimi uning ongida aks etmaydi. Fikrlash muammo

mohiyatini tushunib etilishi, ifodalanishi, mavjud bilim va ko'nikmalar majmuasi va izlanish tajribasi asosida muammoli vaziyatni qabul qilish bilanoq boshlanadi. Bu holda muammoli vaziyat muammoga aylanadi. Har bir muammo muammoli vaziyatni o'zida namoyon etadi, biroq, barcha muammoli vaziyat muammoga aylanavermaydi. Mazkur metoddan foydalanish jarayonida muammo yechimini topishga yordam beruvchi yo'nalishlar ko'rsatilmaydi va chegaralanmaydi. Bu xususiyat muammoli masalaga xosdir. Muammoda yechimning qandaydir parametrlari ko'rsatilsa, u muammoli masala hisoblanadi. Har qanday muammoli topshiriq ma'lum muammoni, demak, muammoli vaziyatni ham qamrab oladi. Biroq, yuqorida ta'kidlanganidek, barcha muammoli vaziyat muammo bo'la olmaydi. Inson har doim muammoli masalalarni hal etadi. Agar uning oldida muammo paydo bo'lsa, uni muammoli masalaga aylantiradi, ya'ni, uning yechimi uchun o'zidagi bilimlar tizimiga tayanadi va ma'lum ko'rsatishlarni belgilab oladi. Muvaffaqiyatsizlikka uchragan taqdirda u boshqa ko'rsatkchlarni qidiradi va shu muammo bo'yicha yangi variantlardagi masalalarni loyihalaydi. Ta'lim jarayonida muammoli metodni qo'llashda o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan quyidagi harakatlar amalga oshiriladi (4-jadval):

Ta'lim jarayonida muammoli metodni qo'llash

4-jadval

O'qituvchi faoliyatining tuzilmasi	O'quvchi faoliyatining tuzilmasi
-o'quv materialiga oid tafovutlarni taklif etilishi; -muammoli vaziyatlarni tuzish; -muammoning mavjudligini aniqlab berish; -muammoli topshiriqlarni loyihalash	-o'quv materiali mohiyatining anglab etilishi; -muammoli vaziyat yuzasidan fikrlash; -mavjud bilimlar va tajribani qayta tiklash; -muammoli masalaga o'tkazish; topshiriqni bajarish

Tadqiqotchilik o'qitish metodini qo'llashda, o'qituvchi o'quvchilar bilan hamkorlikda hal etilishi zarur bo'lgan masalani aniqlab oladi, o'quvchilar esa mustaqil ravishda taklif etilgan masalani tadqiq etish jarayonida zaruriy bilimlarni

o'zlashtirib oladilar va uning yechimi bo'yicha boshqa vaziyatlar bilan taqqoslaydi. O'rnatilgan masalani echish davomida o'quvchilar ilmiy bilish metodlarini o'zlashtirib tadqiqotchilik faoliyatini olib borish ko'nikmasi, tajribasini egallaydilar. Ta'lim jarayonida tadqiqotchilik o'qitish metodini qo'llashda o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan quyidagi harakatlar amalga oshiriladi (5-jadval):

Ta'lim jarayonida tadqiqotchilik o'qitish metodini qo'llash

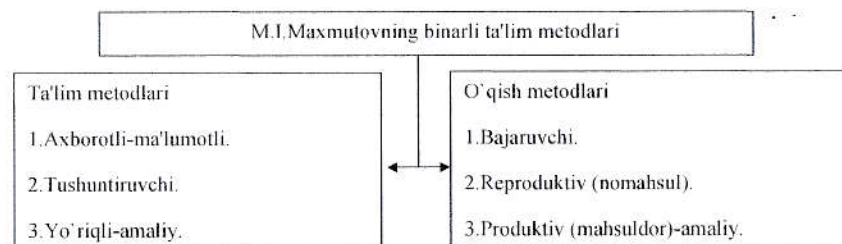
5-jadval

O'qituvchi faoliyatining tuzilmasi	O'quvchi faoliyatining tuzilmasi
-o'quvchilarga o'quv muammosini taklif etish; -o'quvchilar bilan hamkorlikda tadqiqot masalasini o'rnatish; -o'quvchilarning ilmiy faoliyatini tashkil etish	-o'quv muammolari mohiyatini anglab olish; -tadqiqot muammosini o'qituvchi va o'quvchilar bilan birgalikda o'rnatishda faollik ko'rsatish; -ularni echish usullarini topish; -tadqiqiy masalalarni echish usullarini o'zlashtirish

Evristik va tadqiqotchilik metodlari o'quvchilardan ijodiy xususiyat kasb etuvchi yuqori darajadagi bilish faoliyatini tashkil eta olish ko'nikma va malakalariga ega bo'lishni taqozo etadi. Buning natijasida o'quvchilar mustaqil ravishda yangi bilimlarni o'zlashtira oladilar. Ular odatda yuqori sinf o'quvchilarining o'zlashtirish darajalarini hisobga olgan holda ma'lum holatlarda qo'llaniladi. Ushbu metodlardan foydalanish amaliyotchi-o'qituvchilarning fikrlariga ko'ra bir muncha murakkab hisoblanadi. Biroq uzluksiz ta'lim tizimiga shaxsiga yo'naltirilgan ta'limni faol joriy etishga yo'naltirilgan ijtimoiy harakat amalga oshirilayotgan mavjud sharoitda ushbu yo'nalishdagi loyihalarni tayyorlash o'ziga xos dolzarb ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Shunga qaramasdan bu tasnif maktab amaliyotida birmuncha keng tarqalgan va pedagogik hamjamiyat tomonidan e'tirof etilgan.

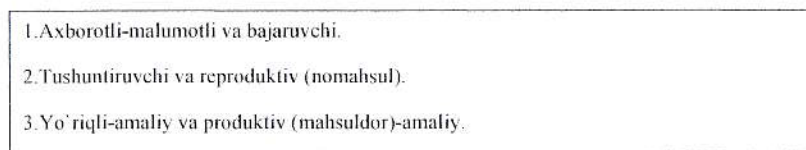
Shuningdek, buyuk didakt I.Ya.Lerner asarlari asosida ilmiy tadqiqot ham amalga oshirilgan. Didaktikada ta'lim metodlarining binar (ikki)li va ko'pbinarli omil

asosida tizimlashtirishga bo'lgan urinishlarni ham kuzatish mumkin. Chunonchi, M.I.Maxmutov tomonidan ta'lim metodlari va o'qish metodlari ajratiladi (9-rasm):

9- rasm. Ta'lim metodlarining tasnifi

Shunday qilib, juft (binar)li metodlar vujudga keldi:

10-rasm. Juft (binar)li ta'lim metodlarining tasnifi

Shuningdek, V.F.Palamarchuk va V.I.Palamarchuklar ta'lim metodlarining uch o'lovli modelini taklif qilishgan. Unda bilimlar manbai, o'quvchilarning bilish faolligi va mustaqillik darajasi hamda o'quv-bilishning mantiqiy yo'li yaxlit tarzda chog'ishtiriladi.

S.G.Shopavalenko ta'lim metodlari tasnifini to'rt belgi asosida asoslovchi quyidagi tetroddik yondashuvni taklif etadi:

- mantiqiy-mazmunli;
- manbali;
- mazmunli;
- tashkiliy boshqaruvchi.

I.P.Podlaso'y birmuncha keng tarqalgan ta'lim metodlari tasnifiga yaqinlashar ekan, quyidagi fikrni ta'kidlaydi: "Boshqa bir qator ta'lim metodlari tasnifi ham mavjud. Masalan, nemis didakti L.Klinberg ta'lim jarayonida metodlarni hamkorlik

shakllari bilan uyg'unlashtirishga alohida urg'u beradi" va quyidagi metodlarni ko'rsatadi (6-jadval):

L.Klinbergning ta'lim jarayonida metodlarni hamkorlik shakllari bilan uyg'unlashtirish taklif etgan metodlari

6-jadval

Monologik metodlar	Hamkorlik shakllari	Diologik metodlar
Ma'ruza	Individual	Suhbatlar
Hikoya	Guruhli	Intervyu
Namoyish	Frontal	-
-	Jamoaviy	-

Ta'lim metodlari turli shakllar hamda xilma-xil ta'lim vositalari yordamida joriy etiladi. Ta'lim shakllari ta'lim jarayonining tashkiliy-tuzilmaviy ko'rinishidir. Bugungi kunda ta'lim muassasalarida quyidagi ta'lim shakllaridan samarali foydalanib kelinmoqda: ma'ruza, seminar, amaliy mushg'ulot, uchrashuv, taqdimot, sayohat, o'quv konferensiyasi va boshqalar.

Ta'lim jarayonida ta'limning samaradorligini ta'minlovchi muhim elementlardan biri sifatida ta'lim vositalari e'tirof etiladi.

Ta'lim vositalari sirasiga quyidagilar kiradi: texnik hamda axborot qurilmalari (diproektor, kinedoskop, uskunalar, radio, televidenie, kompyuter, audio hamda video magnitafonlar), laboratoriya jihozlari (kolbalar, probirkalar, kimyoviy reaktivlar, mikroskop), xarita, maketalar, diagrammalar, plakatlar, rasmlar, chizmalar va hokazolardan foydalaniladi.

N.S.Sayidahmedov tomonidan asoslangan ta'lim metodlari tasnifi asosida didaktik jarayon nazariyasi yotadi. Ma'lumki, didaktik jarayon har qanday pedagogik texnologiyaning asosi sifatida o'zida quyidagi uchta komponentni mujassamlashtiradi:

- motivasion bosqch;
- o'quv faoliyati;
- boshqaruv.

Demak, didaktik jarayon tuzilmasiga mos holda ta'lim metodlarini quyidagi uch guruhga ajratish mumkin:

- I. O'qish va mehnatga rag'batlantiruvchi hamda motivlashtirish metodlari.
- II. O'quv-bilish faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish metodlari.
- III. O'quv-bilish faoliyatini boshqarish metodlari.

O'z navbatida, har bir guruh ilmiy asosda kichik guruhlariga ajratiladi (7-jadval):

Didaktik jarayon tuzilmasiga mos holda ta'lim metodlari

7-jadval

I. O'qish va mehnatga rag'batlantiruvchi hamda motivlashtirish metodlari		
I kichik guruh	II kichik guruh	III kichik guruh
O'qishga qiziqishni rag'batlantiruvchi metodlar	O'qish va mehnatda burch hamda javobgarlikni rag'batlantiruvchi metodlar	Mehnatga va muayyan kasbga qiziqishni rag'batlantiruvchi metodlar
biluv o'yinlari; o'quv bahsi; hissiy-axloqiy kechinmali vaziyatlar yaratish; appersepsiyali (idrokning tajribaga bog'liqligi) vaziyatlarni yaratish; biluv yangiliklari vaziyatlarini yaratish	o'qish va mehnatning muhimligiga ishonirish; talablarni ifodalash; talablarni bajarish uchun mashq; o'qishdagi rag'bat; o'qishdagi kamchilik uchun tanbeh	g'oliblarni ma'naviy va moddiy rag'batlantirish; o'quvchilarning ishlab chiqarish vositalarini mustaqil boshqarishga intilishlarini rag'batlantirish; ish joyidagi xulqini rag'batlantirish

II. O'quv-bilish faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish metodlari		
I kichik guruh	II kichik guruh	III kichik guruh
O'quv-bilish faoliyatining mo'ljal asoslarini vujudga keltirish metodlari	O'quv-bilish faoliyatini bajarish metodlari	Mehnatda va mehnatda nazorat va o'z-o'zini nazorat metodlari
Og'zaki; hikoya; suhbat; tushuntirish; ma'ruza; yo'riqnoma	Amaliy; mashq; o'quv-ishlab chiqarish tajribasi; o'quv-unumli mehnat; kitob bilan ishlash; yozma ish	Og'zaki; individual so'rov; yalpi so'rov; dasturli og'zaki so'rov
Ko'rsatmali; illyustrasiya; namoyish	Izlanuvchi; qisman-izlanuvchi tadqiqotchilik; algoritmlilik; tashxisli	Yozma; nazorat-yozma ish; yozma sinov (test); yozma imtihon; dasturli yozma sinov (test); laborotoriya-amaliy; nazorat laborotoriya ishi; mashinali nazorat; unumli mehnatni son va sifat jihatdan baholash

III. O'quv-bilish faoliyatini boshqarish metodlari
Bilish faoliyatini kuzatish metodlari: bevosita; bilvosita yo'riqnoma yordamida; o'z-o'zini nazorat Nazorat metodlari: o'qituvchi topshiradi; dasturli qo'llanmadan foydalaniladi; ta'limning texnik vositalari yordamida O'quv faoliyatini tuzatish (korreksiya) metodlari: tezkor; yakuniy natija bo'yicha; foiz ko'rsatkchi bo'yicha

Shunday qilib, taqdim etilayotgan ta'lim metodlari tizimi nazariy-amaliy jihatdan asoslangan va mazkur tizim yaxlit o'quv-tarbiya jarayonini qamrab oladi. Ushbu tizim bir qarashda akademik Yu.K.Babanskiy tomonidan asoslangan ta'lim metodlari tizimiga o'xshash. Biroq, Yu.K.Babanskiy tasnifiga ko'ra ta'lim jarayoniga nisbatan kibernetik yondashuv maqsadga muvofiq, unga ko'ra har qanday murakkab faoliyat, shu jumladan, ta'limiy faoliyat ham quyidagi uchta tarkibiy qismdan iboratdir:

tashkiliy;

rag'batlantiruvchi;

nazorat.

Ana shu asosida ta'lim metodlari quyidagicha guruhlanadi:

O'quv-bilish faoliyatini tashkil etish va bajarish metodlari.

O'quv-bilish faoliyatini rag'batlantirish va motivlash metodlari.

Nazorat va o'z-o'zini nazorat metodlari.

Didaktik jarayon nazariyasi asosida ko'rilgan o'qish metodlarining tasnifi kechik guruhlar tarkibi, soni va unga kiritilgan metodlar nomenklaturasi hamda funksiyalari bilan kibernetik yondashuvli tizimdan tubdan farqlanadi va o'quv-tarbiya jarayonining metodik jihatdan birmuncha yuqori darajasini ta'minlaydi.

Pedagogik kvalimetriya metodlaridan foydalanish muammolari quyidagilardan iborat:

*ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini tadqiq etishning metodologik va dasturiy ta'minotini yaratish;

*pedagogik kvalimetriya metodlari vositasida tahsil oluvchilarning ta'lim muassasalarida fanlar bo'yicha DTS bilan me'yorlangan talablar asosida bilim, ko'nikma, malakalar va kompetensiyalarni egallaganlik darajasini diagnostika qilish sohasida fundamental tadqiqotlar o'tkazish;

* uzluksiz ta'lim tizimining umumiy o'rta ta'lim, o'rta mahsus, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim tizimida ta'lim - tarbiya jarayonining sifati monitoringini o'tkazish dasturini ishlab chiqish va amaliyotda qo'llash;

* oliy ta'lim muassasalarida o'qitiladigan kurslar bo'yicha nazorat - o'lchov materiallarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish.

Ta'lim oluvchilarning o'z-o'zini nazorat qilish jarayonida My test dasturi vositasida fanlar bo'yicha nostandart adaptiv test topshiriqlarini tuzish va amaliyotga joriy etish.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim - tarbiya jarayonida pedagogik kvalimetriya metodlaridan foydalanish ta'lim samaradorligini aniqlash, mavjud kamchiliklarga bar ham berishga zamin tayyorlaydi.

I.O'quv maqsadlariga asoslanganlik. Haqiqiylik. Haqqoniylik. Ishonchlilik. Qulaylik.

Didaktik g'oyalar (tizimlar) tarixiy taraqqiyot jarayonida yangi g'oyalar bilan boyib davr talabiga mos keluvchi tizimlarga aylanadi. Didaktik tizimlarning ketma-ketligi o'qitish nazariyasi va amaliyotining umumiy qonuniyatidir.

Ta'lim turlari (yunoncha "Species" alohida, o'ziga xos xususiyatga ega) o'quv jarayonini tashkil etish va amalga oshirishga nisbatan turlicha yondashuvdir. Pedagogik tizimlarning asosiy turlari quyidagilardir:

arxaik (ibtidoiy);

qadimgi (Shumer, Misr, Xitoyda eramizdan avvalgi uchinchi ming yillik);

avestiy (Baqtriya, Sug'diyona, Xorazmda – eramizdan avv. VII-VI asrlar);

yunon (Ellins, rim-yunon, rim – eramizdan avv. V-I asrlar);

o'rta asr (dogmatik, sxolastik V-XVI asrlar);

yangi (tushuntirish, tushuntirish-ko'rgazmali, dasturlashtirilgan, masofali o'qitish muammoli-dasturlashtirilgan, kompyuterlashtirilgan innovasion);

xorijiy (tushuntirish, tushuntirish-ko'rgazmali, dasturlashtirilgan, muammoli-dasturlashtirilgan, kompyuterli o'qitish, masofali, Internet yordamida o'qitish va shu kabilar).

Avesto g'oyalariga ko'ra shakllangan pedagogik tizim eramizdan avvalgi VII-VI asrlarda, Markaziy Osiyo xududida zardushtiylik dini yuzaga kela boshlaganda tashkil topdi. "Avesto" zardushtiylik muqaddas manbai bo'lib, u o'z davrining ensiklopediyasi hisoblagan. "Avesto" g'oyalariga binoan bolalar va yoshlarni o'qitish hamda tarbiyalash quyidagilardan iboratdir:

... diniy va ma'naviy tarbiyalash;

jismoniy tarbiya;

o'qish va yozishga o'rgatish.

Yoshlarni tarbiyalashda ona erga, atrof-muhit, tabiatga muhabbat hissini uyg'otish muhim yo'nalish hisoblangan. "Avesto"da barkamol shaxs obrazi haqida aniq tasavvurlar ifoda etilgan. Muntazam o'qitishning ilk turi qadimgi yunon faylasufi Sukrot (eramizdan avvalgi 469-399 er. avv. yillar) va uning o'quvchilari tomoni-dan keng qo'llagan yordamchi savollarga javob topish metodi hisoblanadi. Bu metod suqrotcha suhbat metodi nomini olgan. O'qituvchi (faylasuf) o'quvchida qiziqish, bilishga intilishni uyg'otadigan savoldan foydalanadi, mulohaza yuritish asosida o'quvchini voqea-hodisalarning mohiyatini idrok etishga undaydi. O'qituvchining mulohazasi ko'pincha ritorik savollarni muhokama qilish bilan to'ldirilib turiladi. Suqrotcha suhbatlar bir yoki bir nechta o'quvchilar ishtirokida tashkil etiladi.

Dogmatik o'qitish – jamoa asosida idrok etish faoliyatining ilk turi bo'lib, o'rta asrlarda keng tarqalgan. O'rta asrlarda, g'arbiy Evropada, dogmatik o'qitishda lotin tili, Markaziy Osiyo mamlakatlarida esa arab tili yetakchi o'rin tutgan. Musulmon pedagogik konsepsiyasi sezilarli intellektuallik xususiyatiga ega bo'lgan. Komillikka bilimlaridan faol foydalana oladigan odamgina erishishi mumkin deb hisoblangan. "Haqiqiy g'oyalari" (Abu Ali Ibn Sino."Donishnoma" "Bilimlar kitobi"), haqiqiy bilimlarni o'zlashtirishga ikki to'siq xalaqit qiladi: so'zlarining aniq va fikrlarining tushunarli emasligi. Mazkur kamchilikni bartaraf etishda logika alohida o'rin egallaydi. Musulmon mamlakatlarida bolani o'qitish va tarbiyalashda u tomonidan qur'onning arab tilida yod olinishi bilim eshallashtirishning asosiy shart hisoblangan. Bundan tashqari XV-VII asrlarda, bir qator maktablarda fors tili ham o'rgatilgan. Asosiy ta'limni bolalar maktablar – boshlang'ch maktabda olganlar (muqaddas kitobni o'qish va talqin qilish mashg'ulotlari, o'qish, yozish va hisobga o'rganganlar). Dogmatik o'qitishda o'quvchilarning asosiy faoliyatlari tinglash, o'qish, yod olish, eslab qolish va matnni so'zma-so'z takrorlashdan iborat bo'lgan.

Oliy ta'lim madrasalarda berilgan. Movarounnahrda eng yirik o'quv maskanlari sirasiga Samarqand, Buxoro, Urganch va g'ijduvondagi madrasalarni kiritish mumkin. Bu ma'rifiy markazlarining rivojlanishi XV-VII asrlarga to'g'ri kelgan.

Madrasalarda, o'qitish fors tillarida olib borilgan. Talabalar majburiy tarzda arab tilini ham o'rganganlar. O'quv rejasiga grammatika, qur'on, Hadis, ritorika, logika, metafizika, geologiya, adabiyot, huquqshunoslik kabi fanlar kirgan. O'qitish asosan og'zaki shaklda olib borilgan. Biroq talabalar foydalangan o'quv adabiyotlari asta-sekin ancha ko'p qirrali, turli-tuman bo'lib boradi. Maktab ta'limi erkaklar uchun mo'ljallangan. Ammo har bir badavlat oila qiz bolani o'qitish uchun uya o'qituvchini taklif etgan.

§3. Ta'lim jarayoni yakunida ta'lim oluvchi tomonidan hosil qilinishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar

Dogmatik o'qitish o'rni asta-sekin o'quv jarayonida ko'rgazmalilikni keng jalb etish natijasida tushuntirish, tushuntirish-namoyish etish kabi ta'lim shakllari qo'llanila boshlandi.

Ayni vaqtda, respublika hududida, faoliyat yuritayotgan zamonaviy ta'lim muassasalarida ta'limning eng muhim quyidagi uch turidan foydalanilmoqda:

tushuntiruvchi-namoyish etuvchi ta'lim (u an'anaviy yoki axborot beruvchi ta'lim ham deb ataladi);

muammoli o'qitish;

dasturlashtirilgan ta'lim yoki kompyuterli o'qitish.

Bugungi kunda o'rta asrda keng qo'llanilgan ta'lim turlari – dogmatik va sxolastik o'qitish elementlari ham saqlanib kelinmoqda.

Tushuntiruvchi-namoyil etuvchi ta'lim nomidan mohiyati anglanib turibdi. Ko'rgazmalilik asosida tushuntirishning asosiy metodlari tinglash va eslab qolish amaladi. Tushuntiruvchi-namoyish etuvchi ta'lim turi vaqtni tejash, o'qituvchi va o'quvchilarning kuchlarini asrash, qiyin bilimlarni tushunishni osonlashtirish, ta'lim jarayonini ancha samarali boshqarishni ta'minlaydi. Biroq muayyan kamchilikka ham ega, ya'ni, "tayyor" bilimlarni berish va o'quvchilarni bilimlarni o'zlashtirishda mustaqil hamda mahsuldor fikrlashdan ozod etish, o'quv jarayonini individuallashtirish, differensiyalashtirish imkoniyatlarining kamligi..

Muammoli o'qitishda o'quv muammolarini hal etish jarayonida bilimlarni mustaqil egallash, o'quvchilarning ijodiy fikrlashlari va idrok etish faoliyatlarini rivojlantirish yo'li bilan ta'lim tashkil etiladi. Uning texnologiyasi turli-tomonligi bilan ajralib turmaydi, chunki o'quvchilarni faol idrok etish faoliyatiga jalb etish bir necha bosqchlardan iborat bo'ladi. Ular ketma-ket tartibda va kompleks amalga oshirilishi kerak. Bunday o'qitishda muammoli vaziyatni yaratish muhim bosqich hisoblanadi. Bunday vaziyatda fikrlash jarayonida qiyinchilik his etiladi. O'quv muammosi bir qadar qiyin, lekin o'quvchilarning kuchi etadigan bo'lishi kerak. Muammoni ilgari surish bilan birinchi bosqich yakunlanadi. Muammoni hal etishning keyingi bosqichida o'quvchilar savol bo'yicha mavjud muammoni ko'rib chiqadilar, tahlil qiladilar, javob topish uchun ularning etarli emasligini aniqlaydilar va etkishmayotgan axborotni topishga intiladilar.

Uchinchi bosqich muammoni echish uchun zarur bo'lgan bilimlarni turli usullar bilan egallashga qaratilgan. U hayoliga birdan fikr kelishi bilan yakunlanadi ("Men nima qilishni bilaman!"). Shundan keyin muammoni hal etish, olingan natijalarni tekshirish, dastlabki gipoteza bilan solishtirish, olingan bilimlar, malakalarni tizimlashtirish va umumlashtirish bosqichlari keladi. Muammoli topshiriqlar savollar, o'quv masalalari, amaliy vaziyatlardan iborat bo'lishi mumkin. Muammoli savoldi izlash va javoblar turli variantlari ko'zda tutiladi, ya'ni, oldindan tayyor javob bu erda mumkin emas. Muammoli savolga misol: "Nima uchun temirdan yasalgan miqsuvda cho'kadi, temirdan yasalgan kema esa cho'kadi?".

Muammoli masala, uni echish yo'llarini mustaqil izlashga intilishni yuzaga keltiruvchi o'quv-o'rganish topshirig'idir. Muammoli masala asosini mavjud bilimlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar tashkil etadi.

Muammoli vaziyatga misol: "6 ta gugurt qutisidan tomonlari bir gugurt qutisi kattaligiga teng 4 ta bir xil tomonli uchburchaklar yasang". Muammoli o'qitishning afzalliklari: shaxsiy ijodiy faoliyatini tashkil etish asosida bilimlarni mustaqil egallash, o'qishga qiziqishni uyg'otish, mahsuldor fikrlashini rivojlantirish, o'qitishning mustahkam va amaliy natijalari. Kamchiliklari o'quvchilar idrok etish faoliyatlarini boshqarishning qiyinligi, muammoni qo'yish va hal etish uchun ko'p

vaqtlar sarflanishi, muammoli vaziyatni yaratish va mustaqil echish imkoniyatini har bir o'quvchiga taqdim etishning qiyinligi bilan belgilanadi.

Dasturiy ta'lim (dasturlashtirilgan o'qitish) harakat (operasiya)lar ketma-ketligi tizimini ifodalovchi, ularni bajarish ilgaridan rejalashtirilgan natijaga olib keluvchi "Dastur" termini kelib chiqadi. Ushbu turning asosiy maqsadi o'quv jarayonini boshqarishni yaxshilashdan iborat. Bunday o'qitish asosini kibernetik yondoshish tashkil etadi. Unga binoan o'qitish murakkab dinamik tizim sifatida qaraladi. Dasturiy ta'lim yangi didaktik, psixologik va kibernetik g'oyalar asosida XX asrning 60-yillari boshlarida yuzaga keldi. U o'quvchining bilim egallashi yo'lida har bir qadamni nazorat qilishga imkon beradigan va shuning asosida, o'z vaqtida yordam ko'rsatib, qiyinchiliklarni oldini olish, qiziqishini yo'qotmaslik va salbiy natijalarning oldini olishga imkon beruvchi o'quv jarayonining texnologiyasini yaratishga yo'naltiradi.

Dasturiy ta'limning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

o'quv materialining alohida qismlarga ajratilishi;

o'quv jarayonining bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha bilimlar porsiyalari va fikrlash amallaridan iborat bo'lgan ketma-ket qadamlardan iborat bo'lishi;

har bir qadamning nazorat bilan yakunlanishi (savol, topshiriq va shu kabilar);

nazorat topshiriqlarini to'g'ri bajarganida o'quvchining yangi materiallarni olishi va navbatdagi qadamni bajarishi;

to'g'ri javob topganda o'quvchining yordamchi va qo'shimcha tushuntirishlarni olishi;

har bir o'quvchining mustaqil ishlashi, kuchi etadigan mavzu bo'yicha o'quv materialini egallashi;

har bir nazorat topshiriqlari bajarilish natijalarining qayd etilishi (ular o'quvchilarning o'zlariga (ichki qayta aloqa) va pedagogga (tashqi qayta aloqa) ma'lum qilinadi);

o'quvchining ta'lim tashkilotchisi va qiyinchilik yuzaga kelganda yordamchi (maslahatchi) sifatida ishtirok etishi, individual yondoshuvning amalga oshirilishi;

ta'lim jarayonida o'qitishning o'ziga xos vositalarining keng qo'llanilishi (dasturlashtirilgan o'quv qo'llanmalari, trenajerlar, nazorat qilish qurilmalari, o'qitish mashinalari).

Kompyuterli ta'lim. O'qitish sohasida jahon didaktikasining muhim tajribasi - shaxsiy elektron-hisoblash mashinalari rivojlanishi kompyuterli (kompyuterlashtirilgan) ta'limning shakllanishiga imkon berdi. Maxsus ta'lim dasturlari bilan ta'minlangan kompyuterlarni deyarli barcha didaktik masalalar: axborotni berish, o'qitish jarayonini boshqarish, natijalarini nazorat qilish va tuzatib borish, mashqlarni bajarish, o'quv jarayoni rivojlanishi haqida ma'lumotlarni to'plash va boshqalarni hal etishga moslashtirish mumkin. Rivojlangan mamalakatlarda kompyuterlardan ta'limdan foydalanishning keng rivojlanishi bu boradagi quyidagi asosiy yo'nalishlarni aniqlashga imkon berdi:

alohida o'quv fanlari (matematika, tabiiy fanlar, ona tili, chet tili, geografiya va boshqalar) bo'yicha o'zlashtirish darajasini oshirishni ta'minlash;

umumiy kognitiv (idrok etish) qobiliyatlari – qo'yilgan masalani hal etish, mustaqil fikrlash, kommunikativ malakalarni egallash (axborotni to'plash, analiz, sintez qilish)ni rivojlantirish, u yoki bu ko'nikmani shakllantirishga imkon beruvchi jarayonlarga e'tiborni kuchaytirish.

Bundan tashqari kompyuterlardan avtomatlashtirilgan test sinovlari o'tkazish, baholash va boshqarishda keng foydalaniladi. Bu o'qituvchi vaqtini tejashga imkon beradi, natijada pedagogik jarayonning samaradorligi oshadi. Dasturiy va kompyuterli ta'limlar o'qitish algoritmlarini ajratishga asoslanadi. Algoritm to'g'ri natijaga olib keluvchi ketma-ket amallar tizimi sifatida bilim, ko'nikma va malakalarni to'la o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan o'quv faoliyati tartibi va ketma-ketligini o'quvchiga ko'rsatadi. O'quv dasturlari va kompyuterli ta'limning samaradorligi fikrlash faoliyatini boshqarish algoritmlarining sifatiga bog'liq. Yomon tuzilgan algoritmlar kompyuterli o'qitishning sifatini keskin pasaytiradi.

Kompyuterli ta'limning sifati quyidagi ikki asosiy omil bilan aniqlanadi:

o'qitish dasturlarining sifati;

hisoblash texnikasining sifati.

Bu sohada ham muayyan muammolar mavjud, ya'ni, o'quvchilarning idrok etish faoliyatini tashkil etish qonuniyatlarini hisobga olgan holda yaratilgan ta'lim dasturlari hozircha juda kam, ularni tuzib ishlab chiqish ko'p vaqt va kuch talab etiladi, shu bois ularning narxi ham qimmat. Respublika ta'lim muassasalarida kompyuterlar soni va ulardan foydalanish ko'lamini ortib va takomillashib bormoqda, biroq, bu sohada hali jahon tajribasidan ortda qolish holati bartaraf etilgani yo'q.

§4. Amaliy topshiriqni uddalay olish mahorati, shaxsiy fazilatlar va xulq

Dunyoda shunday ta'lim tizimi yuzaga kelganki, uni ko'pchilik "Qo'llab turuvchi, ta'minlovchi, yordamchi o'qitish" deb ataydilar. U odamni kundalik muammolarni hal etishga tayyorlashga asoslangan bo'lib, shaxsning faoliyati va hayot tarzini qo'llab turish uchun mo'ljallangan. Ayni vaqtda "Innovation" (yangilik kiritish) ta'limni tashkil etishga alohida ahamiyat berilmoqda. Mazkur ta'limning quyidagi o'ziga xos xususiyatlar mavjud:

bu oldindan ko'ra bilish, ya'ni, o'quvchining avvalgi va hozirgi tajribasi asosida o'qitish emas, balki uni uzoq kelajakni mo'ljallashga o'rgatishdan ibora bo'lib, o'quvchi ijtimoiy hayot va kasbiy faoliyatda taxmin qilish, ko'zlash, modellash va loyihalashtirish amalga oshira olishi zarur.

o'quvchining hamkorlikda ta'lim olish va muhim qarorlarni qabul qilish (lokal va xususiydan tortib dunyoni, madaniyat, sivilizatsiya rivojlanishini hisobga olishdan global muammolarni hal etish)da faol ishtirok etishini ta'minlash.

Keyingi yillarda masofaviy ta'lim (lotincha distantia – masofa) – masofadan turib o'qitish keng rivojlandi.

Masofaviy o'qitish – ta'lim texnologiyasi bo'lib, unga ko'ra o'quvchi qaerda va qanday holatda bo'lishidan qat'iy nazar muayyan ta'lim muassasasi ta'lim dasturini o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu maqsadni amalga oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalari: darsliklar va boshqa bosma nashrlar, o'rganilayotgan materialni kompyuter telekommunikatsiyalari orqali uzatish, videotasmalar, munozaralar va seminarlar o'tkazish, regional va milliy televidenie hamda ravdio

orqali o'quv dasturlarini namoyish etish, kabelli televidenie va ovozli pochta, ikki tomonlamali videokonferensiyalar, telefon orqali qayta aloqa bilan bir tomonlama videotranslyasiya va boshqalarning xizmatiga tayaniladi. Masofali o'qitish o'qituvchilarga vaqtini tejashda qulaylik yaratadi, asosiy faoliyatidan ajralmagan, jumladan uzoq rayonlarda yashovchilarga o'qish imkonini yaratadi, o'quv fanlari erkin tanlanadi, fan, ta'lim va madaniyat mashhur namoyondalari bilan munosabatlar imkonini beradi. O'quvchi va o'qituvchilarning faol o'zaro munosabatlari, mustaqil ishlashni faollashtirish va o'quvchilarning mustaqil bilim olish ehtiyojlarini qoniqtirishga xizmat qiladi.

Jahon pedagogik fani va amaliyotida ta'limni tashkil etishning turli shakllari mavjud. Jamiyat rivojining har bir yangi bosqichi ta'limni tashkil etishga o'z ta'sirini o'tkazadi. Ayni vaqtda ta'limning quyidagi shakllari ajratib ko'rsatiladi: individual, individual-guruhli, sinf-dars, leksion-seminarli va sinfdan tashqari, auditoriyadan tashqari, maktab va maktabdan tashqari.

Ular o'quvchilarni qamrab olishi, o'quvchilar faoliyatini tashkil etishi, jamoaviy va individual shakllarining nisbatlari, mustaqilligi darajasi va o'qish jarayoniga rahbarlik qilish xususiyatlari kabi belgilariga ko'ra quyidagi uch asosiy turga ajratiladi:

individual;

sinf-darsli;

ma'ruza-seminarli.

Qadim zamonlarda mavjud bo'lgan o'qitishning eng qadimgi shakli ta'limning individual shakli hisoblanadi. Hayotiy tajribalarni ajdodlardan-avlodlarga uzatish ibtidoiy jamiyatda yuzaga kelgan. Yozuv paydo bo'lishi bilan qavm boshlig'i turli belgilar yordamida o'zining tajribalarini yoshlarga o'rgatgan. O'qituvchi va o'quvchining bevosita va individual aloqasiga misol sifatida repetitorlikni ko'rsatish mumkin. O'qishni tashkil etishning individual shakli antik davr va o'rta asrlarda yagona usul bo'lgan, undan ba'zi mamlakatlarda XVIII asrgacha keng foydalanilib kelingan. Individual ta'lim bir qator afzalliklarga ega, shuning uchun bu usuli bizning davrimizgacha repetitorlik shaklida saqlanib qolgan. Uning usutunligi o'quv faoliyati mazmuni, metodi va suratini to'la individualashtirish, aniq bir masalani hal etishda

uning har bir harakati va operasiyalarini kuzatib borishga imkon berishidan iborat. Individual ta'lim o'qituvchining yuqori pedagogik malakaga ega bo'lishini talab etadi.

Individual o'qitishning ustunliklari bilan bir qatorda bir qator kamchiliklari ham mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

vaqtning tejamli emasligi;

o'qituvchi ta'sirining cheklanganligi (o'qituvchining vazifasi o'quvchiga topshiriq berish va uni bajarilishini tekshirishdan iborat);

boshqa o'quvchilar bilan hamkorlikda ishlash imkoniyati cheklanganligi (bu holat ijtimoiylashishi jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi);

jamoada ishlash tajribasining shakllanmasligi.

Mazkur sabablar XVI asrdan boshlab individual o'qitish usulining ahamiyati pasayib, uning o'rmini ta'limning individual-guruhli shakli egallashiga imkon berdi.

Ta'limning individual-guruhli shaklidagi Evropada, XVI asrda keng foydalana boshladilar. Markaziy Osiyo davlatlarida bu usuldan qadim davrlarda ham foydalanganlar. Bunga Avesto davri misol bo'la oladi, bu davrda o'quvchilar uchun asosiy o'quv qo'llanma zardushtiylikning muqaddas manbai "Avesto" (eramizdan avvalgi VII-XVI asrlar) bo'lib kelgan. Avesto davri jamiyatidagi maktablarda individual o'qitish jamoali o'qitish bilan birga olib borilar edi. O'qituvchi "Avesto" kitoblaridan birini ochadi va o'quvchilar navbatma-navbat kelib ovoz chiqarib o'qiydilar, keyin esa hamma birgalikda o'qilganni takrorlaganlar, mashqlarni maxsus taxtachalarda yozganlar. Aqliy mashqlar o'qituvchining o'quvchi bilan erkin suhbat davomida olib borilgan. Jismoniy tarbiyalash individual va jamoali mashg'ulotlar shaklida amalga oshirilgan. Jismoniy tarbiyaning maqsadi yoshlarni harbiy xizmatga tayyorlashdan iborat bo'lgan. Otda yurish, ov qilish, qilchdan foydalanishni bilish, suvda suzish, yugurish, nayza otish va shu kabilar harbiy tayyorgarlikning majburiy turlari hisoblangan. Ta'lim olish jarayoni kun chiqqandan kun botgungacha davom etgan, uy vazifalari mavjud bo'lmagan.

XI asrdayoq Abu Ali ibn Sino o'zining "Tadbiri manzil" nomli ilmiy asarining maxsus "Amuzish va parvarishi modrasas farzand" ("Bolalarni maktabda o'qitish va

tarbiyalash”) bo’limida o’quvchilarga jamoali o’qitish haqida quyidagi tavsiyalarni beradi:

1) agarda o’quvchilar birgalikda o’qisalar, ular zerikmaydilar, fanni o’rganishga qiziqish kuchayadi; ularda bir-birlaridan ortda qolmaslik uchun o’zaro musobaqalashish istagi rivojlanadi, ular bolaning o’qishi yaxshilanishiga yordam beradi.

2) o’zaro suhbatlarda o’quvchilar kitobdan o’qish yoki kattalardan eshitgan qiziqarli ma’lumotlarni bir-birlariga aytib beradilar;

3) bolalar birgalikda, yig’ilganlarida bir-birlari bilan do’stlashadilar va bir-birlarini hurmat qiladilar; ular faqatgina musobaqalashmaydilar, balki bir-birlariga o’quv materiallarini o’zlashtirishda yordam beradilar; bu bilan bolalar mag’rurlanadilar, bir-birlaridan yaxshi odatlarni o’rganadilar.

Burhoniddin Zarnuji (XII asr) “Bilim olish yo’lida o’quvchiga maslahatlar” nomli o’zining ilmiy asarida dars olib borish bo’ycha tavsiyalar beradi. Uning ko’p yillik dars o’tish tajribalari asosida mazkur ilmiy asar yaratilgan va XX asrgacha o’ziga xos pedagogika darsligi sifatida Markaziy Osiyo madrasalarida foydalanilib kelingan. Asarda maktabda dars taxminan bir soatlar davom etishi kerakligi yoziladi. O’qituvchi maktabda darsga tushinish va o’zlashtirish mumkin bo’lgan o’quv materiallarini tanlab olishi, darsda o’rganilgandigan materiallarni tushuntirib berishi kerak. O’quv materiali shunday tanlanishi kerakki, u ikki marotaba takrorlanganda o’zlashtirilsin. Shuning uchun u katta matnlarni qismlarga bo’lish va boshqa darslarda uni albatta takrorlashni taklif etadi.

XV asrda jamoali o’qitishni tashkil etish g’oyasini Muhammad Tarag’ay Ulug’bek davom ettiradi. Mutafakkir o’zining madrasalarida individual mashg’ulotlar tizimini bekor qiladi va “Jamoat” sinf-dars tizimiga yaqin bo’lgan shaklini joriy qiladi. Umumiy ma’ruzani 50-70 nafar kishidan iborat katta guruhga odatda, o’z sohasida mashhur bo’lgan olim mudarris (o’qituvchi-professor) o’qiydi, amaliy mashg’ulotlarni esa 10-15 kishidan iborat kechik guruhda kechik mudarris (o’qituvchi) olib boradi. O’qitishning muhim metodlari munozara va tortishuvlar hisoblangan. Samarqand madrasasida ma’ruzalarni allomaning o’zi va qozizoda Rumi, Mavlono

Muhammad, Ali qushchi, Avaz Kirmani kabi va boshqa mashhur olimlari o’qiganlar. Muhammad Tarag’ay Ulug’bek va uning izdoshlari tomonidan matematika, metafizika, astronomiya, geografiya, tarix fanlaridan yangi darsliklar yaratildi, bu darsliklar oddiy va tushunarli shaklda yozilgan. Lekin “Jamoat” usulida ham o’zining salbiy tomonlari bo’lgan. Jamoat usulida XX asr maktabida mashhur bo’lgan guruhli-laboratoriya metodida bo’lgani kabi o’zlashtirishni individual xususiyati hisobga olinmagan. Yaxshi o’zlashtirmagan ba’zi shogirdlar ham ilg’orlar qatorida bir qo’llanmani o’rganishdan boshqasini o’rganishga o’z-o’zidan o’tavergan, kerakli bilimni egallay olmagan holda madrasani bitirib chiqadilar.

Individual-guruhli shaklining mazmuni mashg’ulotlarni o’qituvchi bir o’quvchi bilan emas, balki tayyorlik darajasi turlicha bo’lgan turli yoshdagi bolalar guruhi bilan olib borishidan iborat edi. O’qituvchi navbat bilan har bir o’quvchidan o’tilgan materialni so’raydi, yangi savollarni tushuntiradi, mustaqil ishlash uchun individual topshiriqlar beradi, qolgan bolalar o’z ishlari bilan shug’ullanadilar. O’qishni bunday tashkil etishda, bolalar mashg’ulotlarga yilning turli davrlarida hamda kunning turli vaqtlarida kelishlari mumkin bo’lgan.

XV va XVI asrlar davomida, Evropada ishlab chiqarishning rivojlanishi kuzatildi. Ushbu o’zgarishlar bolalarga ta’lim berishning ommaviy shakli yuzaga kelishiga zamin yaratdi. Ulardan biri bolalarni guruhli (jamoali) ta’lim sanaladi. U g’arbiy Rossiya (hozirgi Belorussiya va Ukrainaning g’arbiy qismlari) birodarlik maktablarida ilk bor qo’llanilgan va o’qish sinf-darsli shaklining asosi bo’lib qolgan. Bu tizimlar XVII asrda Yan Amos Komenskiy tomonidan “Buyuk didaktika” asarida nazariy jihatdan asoslab berildi va ommaviylashtirildi. Olim pedagogikaga o’quv yili, o’quv kuni, dars, mashg’ulotlar orasidagi tanaffus, o’quv ta’tillari kabi tushunchalarni kiritdi. quyosh it yo’lduzlari turkumida bo’lganida bolalarni dam olishga yuboradilar (“Ta’til” lotinchada – kunlarning eng qizigan davri deganini bildiradi).

Sinf-dars tizimi garchi 350 yil avval asoslangan bo’lsada, bugungi kunda ham keng ko’lamda qo’llanilib kelinmoqda.

Sinf-dars tizimining mazmuni o’quv ishlarini tashkil etish o’ziga xos shakli sifatida, quyidagilarda iborat:

bir xil yoshdagi va taxminan bir xildagi tayyorgarlik darajasiga ega bo'lgan o'quvchilar sinfni tashkil etadi. Bu sinf maktabda o'qishning umumiy davriga asosan doimiy tartibini saqlab qoladi;

sinf faoliyati yagona yillik reja va dastur asosida, doimiy dars jadvali bo'yicha tashkil etiladi, buning natijasida bolalar maktabga yilning bir vaqti va oldindan belgilangan kun soatlarida kelishlari kerak bo'ladi.;

mashg'ulotlarning asosiy birligi dars hisoblanadi;

dars odatda bir fan yoki mavzuga bag'ishlangan bo'ladi, shu bois o'quvchilar sinfida bitta material ustida ishlaydilar;

darsda o'quvchilarning ishiga o'qituvchi rahbarlik qiladi, u o'z fani bo'yicha o'qish natijalari, har bir o'quvchini alohida bilimni baholaydi va yil oxirida o'quvchini keyingi sinfga o'tishi haqida qaror qabul qiladi.

Sinf-dars tizimi K.D.Ushinskiy tomonidan yanada rivojlantiriladi. U bu shaklning hamma ustunliklarini ilmiy asoslab berdi. Dars, ayniqsa, uning tashkiliy qurilishi va tipologiyasining ixcham nazariyasini yaratdi. K.D.Ushinskiy har bir darsning bir-biri bilan ketma-ket bog'langan quyidagi uchta qismini ajratib ko'ratadi:

ilgari o'rganilgan bilimlar asosida yangi bililarni anglashni amalga oshirish va o'quvchilarda materialni jadal qabul qilishga maqsadli ko'rsatmani yaratishga qaratiladi. Darsning bu qismi K.D.Ushinskiyning fikrcha darsga go'yoki "Eshik" hisoblanadi.

asosiy masalani hal etishga yo'naltiriladi va darsning muhim, markaziy qismi hisobalanadi.

amalga oshirilgan faoliyatga yakun yasash va bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlashga qaratiladi.

Darsni tashkil etish ilmiy asoslarini ishlab chiqishga A.Disterveg ham katta hissa qo'shdi. U o'qituvchi va o'quvchining faoliyatiga taalluqli o'qitish tamoyillari va qoidalari tizimini ishlab chiqdi, o'quvchilarning yoshi imkoniyatlarini hisobga olishni zarurligini asoslab berdi.

Ta'limning sinf-dars tizimi alohida o'quv fanlarini o'qitish metodikasi va didaktikasiga oid asarlarida uning afzallik va kamchiliklarini ko'rsatib berdi. Afzalliklari:

yaxlit o'quv-tarbiyaviy jarayonning tartibli ketishini ta'minlovchi aniq tashkiliy tizim;

jarayonlarning oddiy boshqarilishi:

muammoning jamoa bo'lib muhokama qilinishi, masalaning yechimini birgalikda izlash jarayonida bolalar o'rtasida o'zaro munosabatlarning shakllanish imkoniyati;

o'qituvchining o'quvchilar va ularning tarbiyasiga doimiy emosional ta'sir ko'rsatishi; ta'limning emosionalligi (zero, o'qituvchi bir vaqtning o'zida o'quvchilarning katta guruhi bilan ish olib boradi), o'quv faoliyatiga musobaqalashish elementlarini kiritish uchun sharoitning yaratilishi, bilimsizlikdan bilimlarni o'zlashtirish sari harakatlarning muntazamligi va ketma-ketligi.

Kamchiliklari:

tizimning asosan bilimlarni o'rtacha darajada o'zlashtiruvchi o'quvchilar uchun mo'ljallanganligi, bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar uchun qiyinchiliklarning yuzaga kelishi va kuchli o'zlashtiruvchi o'quvchilar qobiliyatlarining rivojlanish sur'atining ortga surilishi;

o'qituvchi uchun o'qitish mazmuni va o'qitish sur'atlari hamda metodlari bo'yicha individual ishlarni tashkil etish, shuningdek, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishdga qiyinchilikning yuzaga kelishi;

katta va kichik yoshli o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarning qaror topmasligi.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida, aqliy rivojlanishida farqi bo'lgan o'quvchilarni o'qitishda individuallashtirishga ahamiyat qaratish masalasi ayniqsa dolzarb xususiyat kasb etdi. Shunga mos ravishda tanlab o'qitish shakli yuzaga keldi (AQShda Batov, Evropada Maingeyms tizimi). Evropa va AQShda, XX asr boshida o'quvchilarning individual, faol, mustaqil o'quv ishlarini ta'minlashga qaratilgan ko'plab ta'lim tizimlarining samaradorligi sinab ko'rilgan. 1905 yili Dalton shahrida (Massachusetts shtati) o'qituvchi Elena Park Xerst tomonidan birinchi bor qo'llanilgan ta'limning individuallashtirilgan tizimi ular orasida eng radikal

hisoblangan. Bu tizim dalton-reja nomi bilan pedagogika va maktab tarixiga kirdi. U ba'zan laboratoriya yoki ustaxonalar tizimi deb ham ataydilar.

Bu tizimning mazmuni quyidagilardan iborat: o'quv faoliyatining muvaffaqiyati maktabda ishlash sur'atining har bir o'quvchining imkoniyatlari, ularning qobiliyatlariga moslashtirilishiga bog'liq:

-ta'lim faoliyati ustun turadigan o'qishni an'anaviy tashkil etish o'quvchining mustaqil o'quv faoliyatining markaziy hisoblanishi,

-o'qituvchi vazifasining faoliyatni odob bilan tashkil etishdan iboratligi, sinf laboratoriyalarining ustaxonalar bilan almashtirilishi,

-darslarning bekor qilinishi, o'qituvchining yangi materialni tushuntirmasligi,

-o'quvchining laboratoriya yoki ustaxonalarda o'qituvchidan olingan topshiriq asosida mustaqil shug'ullanishlari va zarur bo'lgan paytda o'qituvchidan yordam so'rashlari.

Mazkur tizim bir qator kamchiliklariga ko'ra keskin tanqidi uchragan.

XX asr 20-yillarida maktab ishlari Ilmiy tekshirish instituti ta'limning loyihali tizimini targ'ib qila boshladi. Uni amerikalik U.Kilpatrik ishlab chiqqan. O'qitish bu tizimning mazmuni o'quvchilarning o'zlari loyiha ishlari mavzuni tanlab olishlaridan iborat. U mavjud haqiqiy hayot bilan bog'langan bo'lishi va o'quv guruhi ixtisoslashishlariga qarab (yo'nalishlari) ijtimoiy-siyosiy, xo'jalik-ishlab chiqarish yoki madaniy-turmush tomonlarini aks ettirishi kerak bo'lgan.

60-yillarda Tramk rejasi juda mashhur bo'ldi. Uni amerikalik professor pedagog Lyuyd Tramk ishlab chiqqan. O'qitishni tashkil etishning bu shakli katta auditoriyalarda (100-150 odam) mashg'ulotlarni, 10-15 kishilik guruhlarda va o'quvchilarning individual ishlarini birgalikda olib borishni taklif etadi. Turli xildagi texnik vositalardan foydalanib umumiy ma'ruzalarni olib borishga o'quv vaqtining 40 % ajratiladi. Kihik guruhlarda mashg'ulotlarga (seminarlar) – 20 % i laboratoriyalarda individual mustaqil ishlarni bajarishga 40 % i ajratiladi.

70-yillarda o'qishni tashkil etish no'anaviy shakllarini izlash davom ettiriladi. Tajriba va sinov maktablarini izlash birinchi navbatda sinf-dars tizimini modernizatsiyalashtirish fikri bilan bog'liq bo'lgan. Izlanishlar asosiy masalasi –

o'qishni individuallashtirish edi. Birinchi universitetlar paydo bo'lishi bilan ta'limning ma'ruza-seminar tizimi yuzaga kela boshlaydi. U yaratilgan paytdan beri jali deyarli hech bir katta o'zgarishlarga ega emas. Ma'ruza, seminar, amaliy va laboratoriya ishlari, konsultatsiya va tanlagan kasbi bo'yicha amaliyot hozirgacha leksion-seminar tizim sifatida o'qishning asosiy shakllaridan biri bo'lib kelmoqda. Leksion-seminar tizimi o'zining sof ko'rinishida oliy va oliy maktabdan keyingi ta'lim amaliyotida qo'llaniladi. O'zbekistonda uch yillik o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini tadbiiq etilishi bilan leksion-seminar tizimidan akademik lisey va kasb-hunar kollejlarda foydalanila boshlandi. Oxirgi paytlarda leksion-seminar tizimi elementlaridan o'rta maktab katta sinflarida ham qo'llanila boshlandi.

Pedagogik kvalimetriya mezonlari asosidagi zamonaviy pedagog faoliyati

Turli dars tuzilmalaridan yanada samaraliroq foydalanish yo'llarini izlashda darsda o'quvchilar o'quv faoliyatlarini tashkil etish shakllari alohida ahamiyatga ega bo'lmoqda. Pedagogik adabiyotlar va maktab amaliyotida asosan uchta shunday shakllari qabul qilingan – ommaviy, guruhli va individual.

Ta'limning ommaviy shakli sinfdagi jami o'quvchilarning o'qituvchi rahbarligi ostida birgalikda harakatlarini ko'zda tutadi. Guruhli shaklida esa o'quvchilar 3-6 kishidan iborat guruhlar yoki juftliklarda ish olib boradilar. Guruhlar uchun topshiriqlar bir xil yoki turlcha bo'lishi mumkin. Individual shakli har bir o'quvchining alohida mustaqil ishlashini ko'zda tutadi.

O'qitish frontal shaklida, o'qituvchi bir vazifa ustida ishlayotgan butun sinf o'quv faoliyatini boshqarib boradi. U o'quvchilarning hamkorliklarini ta'minlaydi va hamma uchun bir bo'lgan ish sur'atini belgilaydi. Frontal ishlashning pedagogik samaraliligi ko'p jihatdan o'qituvchining butun sinfni nazorat qila bilishiga va shu bilan bir vaqtda har bir o'quvchining ishini ko'zdan qochirmasligiga bog'liq bo'ladi. Agarda o'qituvchi ijodiy jamoali ishlash muhitini yarata olsa, o'quvchilar diqqatini va faolliklarini ta'minlab tura olsa samarasi yana oshadi. Ammo frontal ishlash individual farqlarni hisobga olmaydi, u o'rta o'quvchiga mo'ljallangan. Shuning uchun ba'zi o'quvchilar berilgan ish sur'atidan ortda qoladilar, boshqalari esa zerikib, qiynalib ketadilar.

O'qish guruhli shaklida o'qituvchi sinf o'quvchilari guruhlari o'quv-o'rganish faoliyatlarini boshqaradi. O'quvchilarni zvenoli, brigadali, birlashtirish-guruhli va differensiyalangan guruhlarga taqsimlash mumkin. O'qish zvenoli shakli o'quvchilar doimiy guruhi o'quv faoliyatini tashkil etishni ko'zda tutadi.

Birlashtirish-guruhli shaklida sinfni odatda katta umumiy topshiriqni har biri faqatgina bir qismini bajaradigan guruhlariga ajratishni ko'zda tutadi.

Differensiyalashgan-guruhli ta'lim shakli doimiy guruhlar ham, bir xildagi o'quv imkoniyatlariga ega va o'quv ko'nikmalari bir xil darajada shakllangan o'quvchilarni birlashtirishini ko'zda tutadi. Guruhli shakllariga o'quvchilarning juft bo'lib ishlashlarini ham kiritiladi. O'quv guruhlari faoliyatlarini o'qituvchi o'zi bevosita hamda o'z yordamchilari – o'quvchilar fikriga qarab tayinlangan zvenolar va brigadar orqali boshqaradi.

Individual ta'lim o'quvchilarning boshqa o'quvchilar bilan bevosita aloqalarini ko'zda tutmaydi. O'z mohiyatiga ko'ra sinf jamoasi yoki muayyan guruhlar bilan ishlashdan tubdan farq qilmasa-da, biroq o'quvchi o'zining shaxsiy imkoniyatlariga muvofiq o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqni mustaqil bajaradi. Bu maqsad yo'lida maxsus tayyorlangan kartochkalardan foydalanish mumkin.

Darsda o'qituvchiining e'tibori bir necha o'quvchiga qaratilsa, bu vaqtda qolgan o'quvchilar mustaqil ishlasalar ta'limning bunday shakli individual-guruhli shakl deb ataladi.

Zamonaviy ta'lim amaliyotida ko'proq ikki tashkiliy shakl: ommaviy va individual shakllardan foydalaniladi. Ayni vaqtda guruhli va juftli o'qish shaklidan amaliyotda ancha keng foydalaniladi.

Ta'limning ommaviy shakli ham, guruhli shakli ham jamoaviy hisoblanmasa-da, lekin ayrim pedagoglar ularni ommaviy ta'lim deb ko'rsatishga harakat qiladilar.

Jamoaviy ishlash faqatgina differensiyalashgan guruhli ishlar asosidagina tashkil etiladi. O'quv ishlarini tashkil etishning jamoaviy shakli o'qituvchi va o'quvchilarning dinamik yoki o'zgaruvchan tartibli juftliklarida kechayotgan munosabatlaridir. Ta'lim maqsadlari va foydalanshning qulayligi nuqtai nazaridan ta'lim shakllari quyidagicha darajalanadi: asosiy, qo'shimcha va yordamchi ta'lim.

Dars ta'lim jarayonining yaxlitligi nuqtai nazaridan ta'limning asosiy tashkiliy usuli hisoblanadi. Unda sinf-dars tizimining xususiyatlari aks etadi, unda o'quvchilarni ommaviy qamrab olish, tashkiliy tartib va o'quv ishlarining muntazamligi ta'minlanadi. Dars iqtisodiy jihatdan foydalidir. O'quvchilar hamda sinf jamoasining individual xususiyatlarini bilishi o'qituvchi uchun har bir o'quvchi faoliyatiga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatishga imkon beradi. Dars doirasida ommaviy, guruhli va individual ta'lim shakllarini birlashtirish imkoniyati uning rad etib bo'lmaydigan ustunligi hisoblanadi.

Dars bevosita o'qituvchi rahbarligida aniq belgilangan vaqt davomida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shakli sanaladi. Darsda har bir o'quvchi xususiyatlarini hisobga olish, barcha o'quvchilarning mashg'ulot jarayonida o'rganilayotgan fan asoslarini egallab olishlari, ularning idrok etish qobiliyatlari va ma'naviy-axloqiy sifatlarini tarbiyalash hamda rivojlantirish uchun qulay sharoitlarni yaratiladi.

Dars ta'limning boshqa shakllaridan farq qiluvchi o'ziga xos belgilarga ega, chunki: o'quvchilarning doimiy guruhi, o'quvchilar faoliyatiga ularning har biri xususiyatlarini hisobga olish bilan rahbarlik qilish, o'rganilayotgan fan asoslarini bevosita darsda egallab olish (bu belgilari darsning faqat mazmunini emas, balki o'z xususiyatini ham aks ettiradi).

Darsning tuzilishi oddiy va ancha murakkab bo'lishi mumkin. Bu o'quv materialining mazmuni, darsning didaktik maqsadi, o'quvchilar va jamoa sifatida sinfning xususiyatlariga bog'liq.

Zamonaviy didaktikada dars quyidagi turlari ajratib ko'rsatilgan:

- aralash darslar;
- yangi ma'lumotlar, aniq hodisalar bilan tanishish bo'yicha yoki umumlashtirishlarni anglab etish va o'zlashtirish maqsadiga ega darslar;
- bilimlarini mustahkamlash va takrorlash darslari;
- o'rganilganlarni umumlashtirish va tizimlashtirish asosiy maqsadiga ega darslar;
- malaka va ko'nikmalarni ishlab chiqish va mustahkamlash darslari;
- bilimlarni tekshirish va tekshirish ishlarini o'rganish darsi;

o'z tuzilishi bo'yicha oddiy bo'lgan, ya'ni bitta asosiy didaktik maqsadga ega bo'lgan dars turlari (o'rta va katta sinflarda qo'llash uchun mos keladi).

Boshlang'ch sinflarda o'quvchilar yoshlarini hisobga olib o'quv ishlari turli xillaridan foydalanishga, yangi bilimlarni berishni avval ilgari o'rganilganni mustahkamlash, takrorlash bilan birga olib borishga to'g'ri keladi. Hatto tekshirish darslari ham bu erda ko'pincha ishlar boshqa turlarini o'z chiga oladi: materialni og'zaki etkazish, qiziqarli hikoyani o'qish. Darsning aynan mana shu turi aralash (kombinasiyalashgan), yoki murakkab tuzilishli deb ataladi.

Kombinasiyalashgan darsning taxminiy tuzilishi: uy vazifalarini tekshirish va o'quvchilar bilan savol-javob, yangi materialni o'rganish, o'zlashtirishini dastlabki tekshirish, mashq misollari davomida yangi bilimlarini mustahkamlash, ilgari o'rganilganlarni suhbat ko'rinishida takrorlash, o'quvchilar bilimlarini tekshirish va baholash, uyga vazifa berish.

O'quvchilarning yangi materiallar bilan tanishish darsi yoki yangi bilimlarni berish (o'rganish) darsi nisbatan keng doiradagi savollarni o'z chiga olgan va uni o'rganishga ko'p vaqtini talab qiluvchi, o'quvchilarga tanish bo'lmagan yangi material uning mazmuni bo'lgan ta'lim jarayoni. Bunday darslarda uning mazmuni, aniq maqsadi va o'quvchilarning mustaqil ish bajarishga tayyorgarliklariga qarab, ba'zi hollarda yangi materialni o'zi bayon etadi. Boshqa hollarda esa – o'qituvchi rahbarligi ostida o'quvchilarning mustaqil ishlari olib boriladi, uchinchi holda – unisi ham bunisidan ham foydalaniladi. Yangi material bilan tanishish darsining tuzilishi: yangi materialni o'rganish uchun asos bo'lgan avvalgi materialni takrorlash. O'qituvchining yangi materialni va darslik bilan ishlashni tushuntirishi, bilimlarni tushunishlarini tekshirish va dastlabki mustahkamlash, uyga vazifa berish.

Bilimlarni mustahkamlash darslarida o'quv ishining asosiy mazmuni ilgari o'zlashtirilgan bilimlarni mustahkam o'zlashtirish maqsadida ularni ikkinchi bor tushunib olish hisoblanadi.

O'quvchilar o'z bilimlarini yangi manbalar bo'yicha anglab oladilar va chuqurlashtiradilar yoki ularga ma'lum bo'lgan qoidaga yangi masalalar ehadilar, ilgari olgan bilimlarini og'zaki va yozma takrorlaydilar yoki ilgari o'rgananlarini

yanada chuqurroq va mustahkam o'zlashtirish maqsadida ulardan alohida masalalar bo'yicha axborot beradilar. Tuzilishi bo'yicha bunday darslar quyidagi bosqchlardan o'tishni ko'zda tutadi: uy vazifasini tekshirish, og'zaki va yozma mashqlarni bajarish, topshiriqni bajarishni tekshirish, uyga vazifa berish.

Ko'nikma va malakalarni ishlab chiqish va mustahkamlash darslari bilimlarni mustahkamlash darslari bilan bog'liqdir. Bu jarayon bir necha maxsus darslar jarayonida amalga oshiriladi. Boshqa darslarda yangi mavzularni o'rganishda davom ettiriladi. Shu bilan birga avvaliga mashqni bajarish ishlari bolalar tomonidan o'qituvchi yordamida va ular topshiriqni qanday tushunganlarini daslab jiddiy tekshirish bilan bajarilsa, keyinchalik esa qaerda qanday qoida qo'llanilishini o'quvchilarning o'zlari belgilaydilar. Ular turli vaziyatlarda malaka va ko'nikmalarini qo'llash, shu jumladan, hayotiy amaliyotida qo'llashni o'zlashtirib olishlari kerak.

Umumlashtiruvchi darslari (bilimlarini umumlashtirish va tizimlashtirishlar) ilgari o'tilgan materialdan eng muhim savollari qayta takrorlanadigan va tizimlashtiriladigan, o'quvchilar bilimlarida mavjud kamchiliklari to'ldiriladigan va o'rganilayotgan kursning muhim g'oyalari ochib beriladigan darslar hisoblanadi. Umumlashtiruvchi darslar mavzu, bo'lim va o'quv kurslarining yakunida o'tkaziladi. Kirish va yakunlash darsning tarkibiy elementi hisoblanadi. Takrorlash va umumlashtirishning o'zi hikoya, qisqacha xabarlar, darslikni o'qib berish yoki o'qituvchining o'quvchilar bilan suhbatlashishi shaklida o'tkazilishi mumkin.

Tekshirish (nazorat) darslari o'qituvchiga o'quvchilarning ma'lum sohadagi bilim, malaka va ko'nikmalari shakllanganlik darajasi, o'quv materialini egallashdagi kamchiliklarni aniqlash, shuningdek, navbatdagi topshiriqlarning bajarish yo'llarini belgilab olishga yordam beradi. Tekshirish darslari o'quvchidan ushbu mavzu bo'yicha uning hamma bilim, ko'nikma va malakalarini qo'llashini talab etadi. Tekshirish og'zaki hamda yozma shaklda ham amalga oshirilishi mumkin.

Yuqorida ifodalangan hamma darslarning majburiy elementi tashkiliy va yakuniy bosqch hisoblanadi. Tashkiliy bosqch maqsadlarni qo'yish va ularni o'quvchilar tomonidan qabul qilish sharoitlari ta'minlash, ish sharoitini yaratish, o'quv faoliyati motivlarini dolzarblashtirish va materialni idrok etish, anglash, eslab

qolish yuzasidan beriladigan ko'rsatmalarni shakllantirishni ko'zda tutadi. Darsga yakun yasash bosqchida maqsadlarga erishish qayd etiladi, ularga erishishda barcha yoki yakka o'quvchilarning alohida ishtiroki belgilanadi, ishlari baholanadi va istiqbollari belgilanadi.

Ta'limning tashkiliy shakli sifatida dars dinamik hodisadir. U pedagogik jarayonning yaxlitligini ta'minlaydi va ta'limiy-tarbiyaviy-rivojlantirish vazifalarini ijobiy yechimini topishga imkon beradi.

Dars rivojlanishining asosiy tendensiyalari darsga bo'lgan talablarda o'zining aniq ifodasini topadi.

Zamonaviy darslar quyidagi talablarga javob bera olishi lozim:

fanning ilg'or yutuqlari, pedagogik texnologiyalardan foydalanish, darsni o'quv-tarbiyaviy jarayon qonuniyatlari asosida tashkil etish;

darsda barcha didaktik tamoyil va qoidalarning optimal nisbatlarini ta'minlash;

o'quvchilarning qiziqishlari, layoqati va talablarini hisobga olish asosida ular tomonidan bilimlarning puxta o'zlashtirilishi uchun zarur sharoitlarni yaratish;

o'quvchilar anglab etadigan fanlararo bog'liqliklarni o'rnatish;

ilgari o'rganilgan bilim va malakalari, shuningdek, o'quvchilarning rivojlanish darajasiga tayanish;

shaxsning har tomonlama rivojlantirishni motivasiyalash va faollashtirish;

o'quv-tarbiyaviy faoliyat barcha bosqchlarining mantiqiyligi va emosionalligi;

pedagogik vositalardan samarali foydalanish;

zarur bilim, ko'nikma va malakalar, fikrlash va faoliyat rasional usullarini shakllantirish;

mavjud bilimlarni doimo boyitib borish ehtiyojini yuzaga keltirish;

har bir darsni puxta loyihalashtirish, rejalashtirish, tashxis va taxmin qilish.

Har bir dars quyidagi uchta asosiy maqsadga erishishga yo'naltiriladi: o'qitish, tarbiyalash, rivojlantirish. Ana shularni hisobga olib darsga umumiy talablar didaktik, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi talablarda aniq ifodalanadi.

Didaktik (yoki ta'lim)iy talablarga har bir darsning ta'lim vazifalarini aniq belgilash, darsni axborotlar bilan boyitish, ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlarni hisobga

o'lish bilan mazmunini optimallashtirish, idrok etish eng yangi texnologiyalarini kiritish, turli xildagi shakli, metodlari va ko'rinishlaridan mos ravishda foydalanish, dars tuzilishini shakllantirishga ijodiy yondoshish, jamoaviy faoliyat usullari bilan birga o'quvchilar mustaqil faoliyatlarini turli shakllaridan birga foydalanish, operativ qayta aloqani ta'minlash, amaliy nazorat va boshqaruvni amalga oshirish, ilmiy mo'ljal va darsni mahorat bilan o'tkazishni ta'minlash kabilar kiradi.

Darsga nisbatan qo'yiladigan tarbiyaviy talablar o'quv materialining tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash, darsdagi faoliyat, aniq erishilishi mumkin bo'lgan tarbiyaviy maqsadlarni shakllantirish va qo'yish, faqat o'quv ishlari maqsadlari va mazmunidan tabiiy ravishda kelib chiqadigan tarbiyaviy masalalarni belgilash, o'quvchilarni umuminsoniy qadriyatlarda tarbiyalash, hayotiy muhim sifatlar (tirishqoqlik, tartiblilik, mas'uliyatlilik, intizomlilik, mustaqillik, ish bajarishga qobiliyatlilik, e'tiborlilik, halollik va boshqalar)ni shakllantirish, o'quvchilarga diqqat-e'tiborli munosabatda bo'lib, pedagogik odob talablariga amal qilish, o'quvchilar bilan hamkorlik va ularning muvaffaqiyat qozonishlaridan manfaatdor bo'lishdan iborat.

Barcha darslarda doim amalga oshirilib boriladigan rivojlantiruvchi talablarga o'quvchilarda o'quv-o'rganish faoliyati ijobiy sifatleri, qiziqish, ijodiy tashabbuskorlik va faollik shakllantirish hamda rivojlantirish, o'quvchilarning idrok etish imkoniyatlari darajasini o'rganish, hisobga olish, "Rivojlanishning yaqin zonasini loyihalashtirish", "O'zib ketish" darajasidagi o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish, rivojlanishidagi yangi o'zgarishlarni rag'batlantirish, o'quvchilarning intellektual, emosional, ijtimoiy rivojlanishlaridagi "Sakrash"larni oldindan ko'ra bilish, boshlanayotgan o'zgarishlarni hisobga olish asosida o'quv mashg'ulotlarini operativ qayta qurish kabilar kiradi.

Nostandart darslar. XX asr 70-yillari o'rtalarida, milliy maktablarda o'quvchilarning mashg'ulotlarga qiziqishlarining pasayish xavfi aniqlandi. Muammoni bartaraf etish maqsadida nostandart darslarning tashkil etilishiga alohida e'tibor qaratildi.

Nostandart dars an'anaviy tuzilishdagi improvizasion o'quv mashg'ulotidir. Pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish nostandart darslarning o'nlab turlari mavjudligini ko'rsatdi. Ular orasida "Berilish" darsi, amaliy o'yinlar, matbuot konferensiyalari, ijodiy hisobotlar, musobaqalar, KVN turidagi o'yinlar, tanlov, teatrlashtirilgan darslar, binar, kompyuterli darslar, fantaziyalar, "Sudlar", haqiqatni izlash, "Paradokslar", auksionlar, dialoglar va boshqalar ko'zga tashlanadi.

O'qituvchining darsga tayyorgarligi.

Darsning samaradorligi uning puxta tayyorlanganligi va samarali tashkil etilganligi bilan bog'liq. Yaxshi rejalashtirilmagan, etarlicha o'ylab chiqilmagan, shoshilinch tuzilgan va o'quvchilar imkoniyatlariga moslashtirilmagan dars sifatli bo'la olmaydi.

Darsga tayyorgarlik aniq sharoitlarda eng yuqori yakuniy natijaga erishishni ta'minlovchi o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etilishini ta'minlash, kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqishdir. O'qituvchining darsga tayyorgarligida quyidagi uchta bosqich ko'zga tashlanadi: tashxislash, bashoratlash, loyihalashtirish (rejalashtirish). Shu bilan birga o'qituvchi amaliy materiallarni yaxshi bilishi, o'z fanini erkin olib borishga erishishi lozim. Darsga tayyorgarlik asosini bo'lajak mashg'ultning algoritmlari, samaradorligi bog'liq bo'lgan omillar va holatlarni hisobga olishni ta'minlovchi qadamlarni ketma-ket tartib bilan bajarish tashkil etadi. Algoritmnı amalga oshirish aniq sharoitlarni diagnostika qilish bilan boshlanadi.

Tashxis didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilashdir. Unda o'quvchilarning imkoniyatlari, ularning faoliyatlari va xulqlari, motivlari, talab va layoqatlari, qiziqish va qobiliyatlari, bilimdonlik darajasi, o'quv materialining xususiyati, uning amaliy ahamiyati, dars tuzilishi, yangi axborotni o'zlashtirish, mustahkamlash va tizimlashtirish, bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish hamda tuzatish kabi holatlar namoyon bo'ladi.

Bashoratlash bo'lajak darsni tashkil etilishining turli varianlarini baholash va ulardan qabul qilingan mezonlarga muvofiq eng ma'qulini tanlab olish.

Loyihalashtirish (rejalashtirish) o'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarish dasturini yaratish bo'lib, u darsga tayyorlanishning yakuniy bosqichi hisoblanadi.

Loyiha (boshqarish dasturi) qisqa va aniq, erkin tuzilgan, pedagog o'zi uchun boshqarish jarayoni muhim vaziyatlari (kimdan va qachon so'rash, qaerda mavzuni kiritish, mashg'ulot keyingi bosqichiga qanday o'tish, oldindan ko'zda tutilmagan qiyinchiliklar yuzaga kelganida jarayonni qaysi sxema bo'yicha qayta o'zgartirish)ni belgilab olishga imkon beruvchi hujjatdir. Boshqarish dasturi darsning an'anaviy rejasidan boshqarish ta'sir ko'rsatishlarini aniq va tushunarli belgilab olish bilan farq qiladi.

Ta'limning yordamchi shakllari. Ta'limning yordamchi shakllari: to'garak, praktikum, seminar, konferensiya, maslahat (konsultatsiya), fakultativ mashg'ulot, o'quv ekskursiyalari, o'quvchilarning mustaqil uy ishlari va boshqalar sanaladi.

Maktabdan tashqari mashg'ulotlarning asosiy va barqaror turlariga o'qish jarayonining tarkibiy qismi sifatida qaraladigan, o'quvchilarning **mustaqil uy ishlari** kiradi.

Uning asosiy maqsadi – darsda o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarini kengaytirish, chuqurlashtirish, ularni esdan chiqarishning oldini olish, o'quvchilarning individual layoqati, iste'dod va qobiliyatini rivojlantirishdan iborat. Bu ishlar o'quv dasturi talablari, o'quvchilarning qiziqish va ehtiyojlari hamda ularning rivojlanish darajalarini hisobga olib quriladi. O'quvchilarning mustaqil uy ishlari ma'lum didaktik vazifalarni bajaradi.

Chunonchi, darsda o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash, sinfda ishlab chiqilgan o'quv materialini kengaytirish va chuqurlashtirish, mashqlarni mustaqil bajarish ko'nikmalarini shakllantirish, dasturli material doirasiga kiruvchi hajmda individual topshiriqlarni bajarish asosida mustaqil fikrlashini rivojlantirish, individual kuzatishlar, tajribalar, gerbariy, tabiiy namunalarni, otkritkalar, rasmlar, gazeta va jurnal lavhalari statistik ma'lumotlar kabi o'quv qo'llanmalarini to'plash va tayyorlash va boshqalar.

Darslarda pedagogning o'quvchilar tomonidan uy vazifalarining halol bajarishlariga kam e'tibor berayotganliklari, ularni sinfda tekshirishga uninmasliklari, yaxshi o'zlashtirayotgan o'quvchilarni rag'batlantirib bormasliklari ta'lim amaliyotda keng tarqalgan kamchilik hisoblanadi. Uy vazifalarini tushuntirib berishga ko'pincha vaqt etmaydi, ular shoshilinch beriladi. Pedagoglar kamdan-kam hollarda,

o'quvchilar uy vazifasini bajarayotganda duch keladigan qiyinchiliklarini ko'rsatib beradilar, ularni bartaraf etish yo'lini esa ko'rsatmaydilar. Natijasida mustaqil uy vazifalarining bajarilishi samarasiz bo'lib qoldi.

Fan to'garaklari yo'nalishi, mazmuni, ish metodi, o'qish vaqti va boshqa jihatlar bilan ajralib turadi. Ular o'quvchilarning qiziqish va qobiliyatlarini rivojlantirish, o'qishga ijobiy munosabatni shakllantirishga yordam beradi.. To'garaklar o'qishni hayot bilan aloqasini kuchaytiradi, fanlararo bog'liqlikni rivojlantiradi. Fan to'garaklarida o'quvchilarning ishlari o'quv jarayonini faollashtiradi, o'qish sifatini oshirishga yordam beradi.

Ta'limning yordamchi shakllariga **ekskursiyalar** ham kiradi. Ular ommaviy, guruhli va kchik guruhli bo'lishi mumkin. O'quv ekskursiyalari alohida fanlar hamda bir qancha fanlar bo'yicha ham rejalashtiriladi. Ekskursiyani muvaffaqiyatli o'tkazish uchun o'qituvchi unga puxta tayyorlanishi: obyekt va mashrut bilan oldindan tanishib chiqishi, to'la rejani ishlab chiqishi, o'quvchilarni bo'lajak topshiriqlarni bajarishga jalb eta olishi kerak. Ekskursiya rejasida mavzu va maqsad, obyekt, u bilan tanishish tartibi, o'quvchilar idrok etish faoliyatlarini tashkil etish, topshiriqni bajarish uchun zarur bo'lgan vositalar va uskunalar, yakun yasash ko'rsatiladi. Ekskursiyani o'tkazish metodikasi mavzu, didaktik maqsad, o'quvchilarning yoshi, ularning rivojlanishi hamda ekskursiya obyektiga bog'liq bo'ladi.

Maktab o'quv rejasi turli **fakultativ va tanlovi bo'yicha kurslarni** tashkil etishni ko'zda tutadi. Ular o'quvchilar, ularning ota-onalari istak va qiziqishlarini hisobga olish bilan ishlab chiqiladi.

Fakultativ va fanlarni ro'yxatini aniqlashda faqat o'quvchilar istaklari emas, balki ijtimoiy talablar va maktab imkoniyatidan kelib chiqiladi. Fakultativ va tanlovi bo'yicha mashg'ulotlar majburiy va umumiy o'rta ta'lim fanlari bilan uzviy bog'liqlikda o'tkazilishi kerak.

Maslahat (konsultatsiya - o'quv suhbatiga) talablar ko'pincha o'quvchilarning ma'lum o'quv materiali yoki topshirig'i ustida mustaqil ishlashi sababli yuzaga keladi. Bunda ko'proq o'quvchi savol beradi. To'g'ri tashkil etilgan konsultatsiya o'quvchilarga o'quv materialini egallashda qiyinchiliklarni engishga yordam beradi.

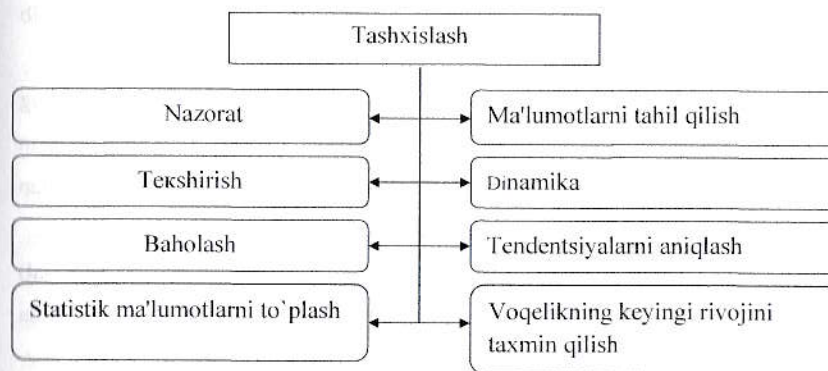
Konsultatsiya davomida o'qituvchi o'quvchilar faoliyatini u yoki bu masalani to'g'ri tushunishga mustaqil keladigan, ular uchun qiyin topshiriqni tushunib oladigan qilib, o'rganilayotgan materialni mohiyatini ochishga o'rganadigan qilib yo'naltiradi.

Konsultatsiya o'qituvchiga o'quvchilar bilimlaridagi kamchiliklarni aniqlash, alohida e'tibor berishni talab etuvchi vaziyatlarga ularning diqqatini jalb etishga imkon beradi. To'g'ri tashkil etilgan konsultatsiya o'quvchilarda o'zini nazorat qilish, bilimlarga tanqidiy ko'z bilan qarashni tarbiyalaydi. O'qimishlilik darajasini to'g'ri aniqlashga yordam beradi.

Ta'lim olganlikni tashxis etishning mohiyati. Tashxisning mohiyati haqida gapirishdan oldin tashxisni umumiy yondashuv hamda tashxislashni amaliy pedagogik faoliyat jarayoni sifatida farqlab olaylik.

Tashxis – bu didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilash demak. Tashxisiz didaktik jarayonni samarali boshqarish, mavjud sharoit uchun optimal natijalarga erishish mumkin emas.

Didaktik tashxislashning **maqsadi** o'quv jarayonida kechadigan barcha jihatlarni uning mahsuli bilan bog'liq holda o'z vaqtida aniqlash, baholash va tahlil qilishdan iborat (11-rasm).

11 - rasm. Tashxislashning asosiy tarkibiy qismlari

Ta'lim olganlikni tashxislash orqali erishilgan natijalar va ta'lim olganlik ajratib olinadi. Shuningdek, ta'lim olganlik tashxislash vaqtida belgilangan maqsadni amalga oshirish darajasi sifatida ham qaraladi.

Yuqoridagilardan ma'lum bo'ladiki, tashxis ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini an'anaviy tekshirishga nisbatan kengroq va chuqurroq ma'no kasb etadi. Ta'limni baholash yoki tekshirish faqat nati-jalarni qayd etadi, biroq ularning kelib chiqishini izohlamaydi.

Tashxis natijalarni ularga erishish yo'llari va vositalari, usullari bilan aloqadorlikda baholaydi, ta'lim mahsulining shakllanish jarayonlari va bosqchlarni aniqlaydi. Tashxislash nazorat, tekshirish, baholash, statistik ma'lumotlar to'plash, ularni tahlil qilish, dinamika, tendensiyalarni aniqlash, voqealarning keyingi rivojini taxminlashni o'z chiga oladi.

O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish, baholash tashxislashning zaruriy tarkibiy qismlari sanaladi. Ular pedagogik texnologiyaning ancha qadimiy usullaridir. Nazorat va baholash maktab amaliyoti rivojining doimiy hamrohi bo'lib kelgan. Shunga qaramay, bugun ham baholashning mazmuni, texnologiyalari haqida qizg'in munozaralar davom etmoqda. Avval bo'lgani kabi pedagoglar baho nimani qayd etishi lozimligini aniqlashga urinmoqdalar. Ular baho nimani ko'rsatishi lozimligi: ta'lim oluvchi o'zlashtirishning qat'iy belgilovchisi – sifat ko'rsatkichi bo'lishi kerakmi, yo aksincha, u yoki bu ta'lim tizimining ustunligi va kamchiliklarining ko'rsatkichi bo'lishi kerakmi degan masalada bahslashib kelmoqda.

Ta'limni baholashda ziddiyatli qarashlarning tug'ilishini buyuk pedagog Ya.A.Komenskiy ham ta'kidlab o'tgan edi. U pedagoglarni o'zlari ega bo'lgan baholash huquqidan aql bilan foydalanishga chaqirgan. Ta'lim oluvchilarga nisbatan nazoratning obyektiv bo'lishiga erishish didaktik tizimlarning asosida yotadi.

Olimlarning ta'kidlashcha, demokratlashgan ta'lim tizimida yuzaki (formal) nazorat bo'lmasligi lozim. Didaktik nazorat o'qitishning o'ziga xos metodi sifatida aniq ifodalangan ta'lim beruvchi, rivojlantiruvchi yo'nalganlikga ega bo'lishi, o'z-o'zini nazorat qilish bilan birlashishi, eng avvalo, ta'lim oluvchining o'zi uchun zarur va foydali bo'lishi lozim.

Ta'lim tizimini demokratlashtirish bilim, ko'nikma va malakalarni nazorat va baholashdan emas, balki baho yordamida o'qishga undashning eskirgan shakllaridan

voz kechishni talab qiladi. O'quvchilarning o'quv mehnatini rag'batlantirishning yangi usullarini izlash, ta'lim va tarbiya sohasida kuch to'plab borayotgan shaxsiy foyda tamoyili yangicha yondashuvlarni belgilab beradi. Tashxislash tizimida baho rag'batlantirish vositasi sifatida bir qator afzalliklarga ega bo'ladi. Birinchi navbatda, baholovchi fikrlar (ballar) qo'llanishi mumkin bo'lgan tashxislash natijalari shaxsning o'z darajasini belgilashga ko'maklashadi, bu esa raqobatli ta'lim sharoitlarini yaratishda muhim omil sanaladi.

Ta'lim (shuningdek, nazorat)ning ixtiyoriyligi tamoyili bilan boyitilgan baho o'tmishda ko'plab o'quvchilar uchun majburiy ta'limning zaruriy vositasidan shaxsiy reyting – insonning jamiyatdagi mavqei ko'rsatkichini tadrijiy aniqlash usuliga aylanadi.

Ta'lim jarayonida nazorat va hisobga olish, ularning vazifalari. Ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan biri - nazorat va hisobga olishdir. Bu tushunchalar o'ziga xos mohiyat va xususiyatlarga ega. O'qituvchi nazorat va hisobga olishni to'g'ri tashkil etsa, ta'lim jarayonining samaradorligi ortadi. Buning uchun o'qituvchi o'quvchining o'quv materiallarini o'zlashtirish darajasini aniqlab borishi lozim.

Nazorat (ta'lim jarayonida) ta'lim oluvchining bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash, o'lchash va baholash jarayonini anglatadi. Aniqlash va o'lchash esa *tekshirish* deb ataladi.

Tekshirish – nazoratning tarkibiy qismi bo'lib, uning asosiy didaktik vazifasi o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida aks aloqani ta'minlash, pedagog tomonidan o'quv materialini o'zlashtirish haqida obyektiv axborot olinishi xamda bilimlardagi kamchilik va nuqsonlarni o'z vaqtida aniqlashdir. Tekshirishning maqsadi nafaqat o'quvchining bilim darajasi, sifati, balki uning o'quv mehnati hajmini ham aniqlashdan iborat.

O'quvchilarning bilim va malakalarini tekshirish qo'yida ko'rsatilgan mantiqiy ketma-ketlikda olib borilishi kerak:

Tekshirish tizimidagi *birinchi bo'g'in* ta'lim oluvchilarning bilim darajasini oldindan aniqlash hisoblanadi. Odatda, u o'quv yili boshida o'quvchilar tomonidan avvalgi o'quv yilida o'zlashtirilgan bilimlari darajasini aniqlash maqsadida

o'tkaziladi. Bu kabi tekshirish, shuningdek, o'quv yilining o'rtasida yangi bo'lim (kurs)ni o'rganishga kirishilganda ham o'tkazilishi mumkin va o'rinli bo'ladi.

Bilimlarni tekshirishning *ikkinchi bo'g'ini* har bir mavzuni o'zlashtirish jarayonidagi joriy tekshirishdir. Joriy tekshirish ta'lim oluvchilar tomonidan o'quv dasturida belgilangan ayrim alohida elementlarni o'zlashtirish darajasini tashxislash imkonini beradi. Mazkur tekshirishning asosiy vazifasi o'rgatishdir. Bunday tekshirishning shakl va metodlari turlicha bo'lib, ular o'quv materialini mazmuni, murakkabligi, o'quvchi-larning yoshi va tayyorgarligi, ta'lim bosqichi va maqsadlari, muayyan peda-gogik sharoitlarga bog'liq bo'ladi.

Takroriy tekshirish bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirishning uchinchi bo'g'ini sanalib, joriy tekshirish kabi mavzuli bo'lishi mumkin. Yangi mavzuni o'rganish bilan birga o'quvchilar avval o'rganilganlarni takrorlaydilar. Takroriy tekshirish bilimlarni mustahkamlashga ko'maklashadi, biroq o'quv ishlari bosqichini tavsiflash, bilimlarni o'zlashtirish mustahkamligi darajasini tashxislash imkonini bermaydi. Ushbu tekshirish tashxisning boshqa turlari va metodlari bilan birga qo'llanilsagina kutil-gan samarani beradi.

Tizimning *to'rtinchi bo'g'ini* o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini yaxlit bo'lim yoki kursning alohida mavzusi bo'yicha davriy tekshirish hisoblanadi. Mazkur tekshirishning maqsadi – kursning turli qismlarida o'rganilgan o'quv materialining strukturaviy elementlari o'rtasidagi o'zaro aloqalarni o'zlashtirish sifatini tashxislash. Davriy tekshirishning asosiy vazifasi – tizimlashtirish va umumlashtirish.

Tekshirishni tashkil etishda *beshinchi bo'g'in* ta'lim oluvchilarning, ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini yakuniy tekshirish va hisobga olishdir. O'zlashtirishning yakuniy hisobi har bir chorak va o'quv yili oxirida o'tkaziladi. U olingan baholarni qo'shib, o'rtacha arifmetik ballni mexanik tarzda chiqarishdangina iborat bo'lmasligi lozim. Bu, avvalo, mazkur bosqichda belgilangan maqsadga muvofiq tarzda amaldagi ta'lim olganlik darajasi (sifati)ni tashxislashdir.

Tekshirishdan tashqari nazorat o'z chiga baholashni (jarayon sifatida) va bahoni (natija sifatida) ham oladi.

Baholash deb bilim, ko'nikma va malakalarni o'quv dasturida ko'rsatilgan etalon (ko'rstakch, qolip, o'lichagich)lar bilan solishtirishni aytamiz.

Baho deb baholashning ball shaklida ko'rsatilgan son jihatdan o'lchamiga aytiladi. O'zlashtirish tabellari, sinf, guruh jurnallari, reyting daftarchalari va shu kabilarda baholar shartli belgilar, kod signallari, xotiralash belgilari va hokazolar baho ko'rini-shida qayd etiladi. O'quvchining o'zlashtirish darajasini baholash uchun na-zorat yakunlari (natijalari) asos bo'ladi. Bunda o'quvchilar ishining ham sifat, ham miqdor ko'rsatkchlari hisobga olinadi. Miqdor ko'rsatkchlari ko'proq ballar yoki foizlarda, sifat ko'rsatkchlari esa a'lo, yaxshi, qoniqarli va hokazo baholovchi fikrlar yordamida qayd etiladi. Har bir baho-lovchi fikrga oldindan kelishilgan (belgilangan) ball, ko'rsatkch (masalan, o'rin – 1, 2, 3, 4 va hokazo) tayinlanadi. Bunda baho o'lchash va hisoblashlar natijasida olinadigan son emas, balki baholovchi fikrga yuklangan ma'no ekanini unutmazlik muhim. Baholarni son sifatida qo'llashga berilib ketishning oldini olish uchun bir qator mamlakatlarda baholar harfli (A, V, S, D va hokazo) ifodaga ega.

Bahoni amalda egallangan bilim, ko'nikma va malakalar bilan davlat ta'lim standartiga ko'ra o'zlashtirilishi belgilangan bilim, ko'nikma va malakalar umumiy hajmi o'rtasidagi nisbat sifatida tushunish (ta'riflash)dan ta'lim darajasining miqdoriy mazmuni kelib chiqadi. O'zlashtirish (ta'lim samaradorligi) ko'rsatkchi $B=A/T*100\%$ nisbat asosida hisoblanadi. Bunda:

B – o'zlashtirish (ta'lim samaradorligi) bahosi;

A – amalda o'zlashtirilgan bilim va malakalarning hajmi;

T – o'zlashtirish uchun taklif etilgan bilim va malakalarning to'liq hajmi.

Ko'rinib turibdiki, o'zlashtirish ko'rsatkchi (baho) bu o'rinda 100% – axborotni to'liq o'zlashtirish va 0% – uning umuman mavjud emasligi o'rtasida bo'ladi. Ma'lumki, baholash funksiyasi ta'lim darajasini qayd etish bilangina cheklanmaydi.

Baho – pedagog ixtiyoridagi o'qishni, ijobiy moti-vasiyani rag'batlantirishning va shaxsga ta'sir ko'rsatishning yagona vositasi. Aynan xolis (obyektiv) baholash ta'sirida, o'quvchilarda adekvat o'z-o'zini baholash, shaxsiy muvaffaqiyatlarga tanqidiy munosabat yuzaga keladi. Shu bois bahoning ahamiyati, vazifalarining

xilma-xilligi o'quvchilar o'quv faoliyatining barcha jihatlarini aks ettiradigan va ularni aniqlashni ta'minlaydigan ko'rsatkchlarni izlab topishni talab etadi.

O'qituvchi o'qitish bilan bir vaqtda o'quvchilarning o'rganilayotgan mavzuni qanday qilib idrok etishini, esda saqlashga xarakat qilishini va uni amalda qo'llash malakalarini egallashini hisobga olib borishi kerak.

Hisobga olish – bu o'qitishning muayyan bir davrida o'quvchilar va o'qituvchi faoliyatini umumlashtirib xulosalash.

Hisobga olish natijasida o'qituvchi ham, o'quvchi ham o'zlarining keyingi bajaradigan ishlarining shaklini va mazmunini belgilaydi. O'zlashtirishni hisobga olish o'quvchilarning bilish faoliyatini rag'batlantirib, ma'lum bir harakatlarni bajarish uchun uning irodasini tarbiyalaydi. Shuningdek, o'zlashtirishni hisobga olish o'qituvchining faoliyatni ham tashkil etadi. O'qitish metodlari va shakllarining tabora takomillashuvi natijasida baho o'qituvchining pedagogik mahorati ko'rsatkchiga aylanmoqda va o'qituvchining o'z malakasini oshirib borishida muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda.

To'g'ri tashkil etilgan hisobga olish natijasida o'qituvchi o'quvchilarning o'zlashtirishini aniq baholay oladi, ularning o'z bilimlarini takomillashtirishga intilishini yuzaga keltiradi, aqliy va ahloqiy rivojlanishiga ta'sir etadi.

O'quvchilarning o'zlashtirish natijalarini hisobga olishda quyidagilarga e'tiborni qaratish lozim:

- 1) o'quv dasturi asosida mavzu va bo'limni o'rganishda o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini har tomonlama nazorat qilish;
- 2) har bir yakunlangan mavzu bo'yicha o'quvchilarning faoliyati to'g'risida to'liq xulosa chiqarish;
- 3) o'rtacha arifmetik ma'lumotlarga tayanibgina o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini baholamaslik;
- 4) o'quvchilarning mavjud bilimlariga aniq, batafsil ma'lumot (tavsif) berish uchun ularning bir necha o'quv yilidagi statistik o'zlashtirish ma'lumotlarga asoslanib tahlil etish.

Demak, o'zlashtirishni nazorat qilish va hisobga olish nazorat, o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish vazifalarini bajaradi.

Nazorat qilish vazifasi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash va baholashdan iborat. Bu o'quv materiallarini o'rganishning keyingi bosqchiga o'tish imkoniyatlarini aniqlashtiradi hamda o'qituvchining o'quv metodlarini va usullarini to'g'ri tanlaganini nazorat qiladi. Nazorat qilish vazifasi o'quv materiallarini o'rganishning maqbul yo'llarini topish bilan bog'liqdir.

O'qitish vazifasi o'quvchilarning bilimini tekshirishda aniq ko'rinadi. Yangi mavzuni mustahkamlash jarayonida yoki uy vazifalarini tekshirishda o'quvchilarning o'tilgan mavzuni takrorlashga, ular uchun tushunarsiz bo'lgan ma'lumotlarni bilib olishlariga imkon tug'iladi.

Chunki guruhdagi boshqa o'quvchilar javob berayotgan o'quvchining fikrlarini diqqat bilan tinglashadi va avval egallangan bilimlarni mustahkamlab, qo'shimcha ma'lumotlar bilan boyitishadi. O'rtog'larining javoblariga qo'shimcha qilishga yoki echilmay qolgan savollarga javob berishga shaylanish orqali o'rganilgan mavzuni aniqlashtirishga harakat qiladi.

Nazoratning *tarbiyalash vazifasi* shundan iboratki, o'quvchilar tekshirishga tayyor bo'lish uchun darslarni o'z vaqtida tayyorlaydilar, bo'sh vaqtlaridan unumli foydalanishga harakat qiladilar, intizomga o'rganadilar.

Shuningdek, tekshirish va baholash o'quvchining o'z bilimlari va qobiliyatlarini o'zi mustaqil aniqlashiga ham yordam beradi. O'zidagi kamchiliklarni ko'ra olishga va uni tugatish yo'llarini izlashga ko'maklashadi. Lekin o'quvchining bilimini baholashda o'qituvchi nohaqlikka yo'l qo'ysa, o'quvchi bilan o'qituvchi o'rtasida ziddiyat kelib chiqadi. Uy vazifalarining esa haddan ziyod ko'p bo'lishi ham o'quvchilarning yuzaki dars tayyorlashiga olib keladi.

Eng asosiysi, o'zlashtirishni hisobga olish, shaxsning ijobiy fazilatlarini shakllantirish, yaxshi o'qishga xohish uyg'otish, o'quv ishlariga vijdonan yondashish, javob berishga tayyorlanishda mustaqil bo'lish hamda bilish faoliyatini chuqurlashtirishga qaratilmog'i lozim.

Agar nazoratning o'qitish va tarbiyalash vazifalari to'g'ri amalga oshirilsa, shaxsning tafakkurini rivojlantirishga, his-tuyg'ulari va axloqiy sifatlarini tarbiyalashga imkon tug'iladi. Bu esa o'z-o'zidan nazoratning *rivojlantiruvchi vazifasi* sanaladi.

III.BOB. TA'LIM OLGANLIKNI NAZORAT QILISH

§1. Ta'lim olganlikni nazorat qilish va tashxislash tamoyillari

Pedagogikada o'quvchilarning ta'lim olganligini tashhislash va nazorat qilish tamoyillarining tizimi ishlab chiqilgan. Ulardan eng muhimlari xolislik (obyektivlik), tizimlilik (sistemalilik), ko'rgazmalilik (oshkoralik) sanaladi.

Xolislik (obyektivlik) tashxis testlari (topshiriqlari, savollari), tashxis jarayoni mazmunining ilmiy asoslanganligi, pedagogning barcha ta'lim oluvchilarga do'stona munosabati hamda bilim, malakalarni baholashning aniq ko'rinishda belgilangan mezonlaridan iborat. Amalda tashxisning xolisligi qo'yilgan baholar nazorat metodlari va vositalaridan, tashhis o'tkazgan o'qituvchidan qat'iy nazar xamma vaqt mos kelishini anglatadi.

Tizimlilik (sistemalilik) tamoyilining talabi shundan iboratki, tashhislash nazoratini ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida – bilimlarni boshlang'ich idrok etishdan to amalda qo'llashgacha bo'lgan bosqichlarida olib borish kerak. Tizimlilik barcha ta'lim oluvchilar o'quv muassasida bo'lgan birinchi kundan boshlab oxirigacha muntazam tashhisga jalb etilishini anglatadi. Ta'lim oluvchining bilimi va egallashi lozim bo'lgan barcha jihatlarni ishonchli tekshirish uchun ta'lim nazoratini tez-tez o'tkazish kerak. Tizimlilik tamoyili tashhis o'tkazishga bir butun yondashuvni talab etadiki, bunda nazorat, tekshirish, baholashning turli shakllari, metodlari, vositalari uzviy o'zaro bog'liqlikda va birlikda qo'llaniladi, bir maqsadga xizmat qiladi. Bu kabi yondashuv tashxisning ayrim metodlari va vositalarini mutloqlashtirishga yo'l qo'ymaydi.

Ko'rgazmalilik (oshkoralik) tamoyili avvalo barcha ta'lim oluvchilarni aynan bir hil mezonlar bo'yicha ochiq sinovdan o'tkazishni anglatadi. Tashhis jarayonida belgilanadigan har bir o'quvchi reytingi ko'rgazmali, qiyosiy xarakterga ega. Oshkoralik tamoyili, shuningdek, baholarni e'lon qilish va motivasiyalashni talab etadi. Baho mo'ljal (orientir) bo'lib, ta'lim oluvchilar unga muvofiq o'zlariga qo'yiladigan talablar va pedagogning xolisligi xaqida fikr yuritadi. Tamoyilni amalga

oshirishning zarur sharti tashhislash natijalarini e'lon qilish, ularni manfaatdor shaxslar ishtirokida muhokama va tahlil qilish, no'qsonlarni tugatishning istiqbolli rejalarini tuzish hisoblanadi.

O'quvchilarning o'quv faoliyatini nazorat qilish turlari, shakl va metodlari. Xozirgi davr pedagogik amaliyotida o'quvchilar o'quv faoliyatini nazorat qilishning qo'yidagi *turlaridan* foydalaniladi:

- joriy nazorat;
- oraliq nazorat;
- yakuniy nazorat.

Joriy nazorat o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning xar bir o'quv ishini muntazam nazorat qilishni hamda ularning o'rganilgan mavzularni o'zlashtirish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalari darajasini tekshirishni o'z chiga oladi. Bilim darajasini tekshirish fanning har bir mavzusi bo'yicha kundalik ballar qo'yib borishni nazarda tutadi. Joriy nazorat o'qituvchini xar bir o'quvchining o'quv faoliyati bo'yicha tezkor ma'lumotlar bilan ta'minlaydi, o'qitish jarayonini boshqarishda yaxshi natija beradi. o'zlashtirmagan o'quvchilarni o'z vaqtida aniqlaydi, o'zlashtirmaslikni bartaraf etish bo'yicha choralar belgilaydi.

Oraliq nazorat - bu o'quvchilar tomonidan mazkur fanning muayyan bob yoki bo'limlarining o'zlashtirilganini tekshirish. Oraliq nazoratni o'qituvchi dars jadvali asosida darsda o'quv materialining o'ziga xos xusu-siyatini hisobga olgan holda o'tkazadi.

Oraliq nazorat o'tkazishdan oldin o'quvchilar ogohlantiriladi. Har bir oraliq tekshirish alohida-alohida shkala asosida baholanadi.

Yakuniy nazorat – choraklik, yarim yillik, yillik va davlat attestatsiyasi sinovlari singari turlarga bo'linadi. Yakuniy nazorat og'zaki, yozma, test hamda amaliy topshiriqlarni bajarish metodlari asosida o'tkaziladi.

Nazoratning shakli o'quv ishini tashkil etish shakliga bog'liq bo'ladi. O'qituvchi uni mavzudan kelib chiqib tanlaydi. Nazoratning asosiy besh shakli mavjud:

- nazoratning ommaviy (frontal) shaklida o'qituvchi o'quvchilarga materialning ma'lum bir hajmi bo'yicha savol beradi, o'quvchilar unga qisqa javob qaytaradi.

Mazkur soʻrash koʻpehlik oʻquvchini nazorat qilishni taʼminlaydi va butun guruhni faollashtiradi. Ammo bu nazoratni oʻquvchilarning bilim darajasini har tomonlama aniqlash uchun qoʻllab boʻlmaydi.

- nazoratning guruhli shaklida oʻquvchilarning maʼlum bir qismi nazorat qilinadi. Oʻqituvchi tomonidan oʻquvchilar guruhiga vazifa beriladi va uni shu guruh bajaradi. Lekin masalani hal qilishda boshqa oʻquvchilar ham qatnashishi mumkin. Guruh ishlayotgan paytda qolgan oʻquvchilar boʻsh qolmaydi, ular oʻrtoqlarining bajargan ishlarini baholash uchun oʻz ustilarida ishlab oʻtiradi.

- nazoratning individual shaklidan har bir oʻquvchining bilim, koʻnikma va malakasi bilan mukammal tanishish uchun foydalaniladi. Nazoratning bu shaklida odatda oʻquvchilar javob berish uchun sinf taxtasi oldiga chaqiriladi.

- nazoratning kombinatsiyalangan (biriktirilgan) shakli individual nazoratni ommaviy va guruhli shakllar bilan birlashtirishni taqozo etadi. Bu nazoratni hajmi katta mavzularni barcha oʻquvchilardan soʻrash kerak boʻlgan vaqtda foydalanadi. Har bir oʻquvchiga alohida topshiriq beriladi va bir vaqtda bir necha oʻquvchini tekshirish mumkin boʻladi.

- oʻz-oʻzini nazorat qilish shakli taʼlim jarayonida ichki aks aloqaning boʻlishini taʼminlaydi. Nazoratning bu shakli psixologik mezonlarga asoslanadi. Uning samaradorligi oʻqituvchining kasbiy mahoratiga bogʻliq boʻladi.

Oʻquvchilarning oʻquv faoliyatini nazorat qilish metodlari qoʻyidagilar: *ogʻzaki tekshirish, yozma tekshirish, amaliy topshiriqlarni bajarishga asoslangan tekshirish, uy vazifalarini tekshirish.*

Ogʻzaki tekshirish. Bu metod bilimlarni nazorat qilish va baholash-ning ancha keng tarqalgan anʼanaviy usullaridan biridir.

Ogʻzaki tekshirishning mohiyati shunda koʻrinadiki, oʻqituvchi oʻquvchilarga oʻrganilgan mavzuning mazmunidan kelib chiqib, savollar beradi va ularni javob berishga undaydi. Ana shu tarzda ularning oʻzlashtirish darajasini aniqlaydi. Ogʻzaki tekshirish oʻquvchilarning bilimlarini tekshirishni savol-javob usuli asosida amalga oshiriladi. Ushbu usul ayrim hollarda suhbat usuli deb ham ataladi. Ogʻzaki tekshirishda oʻqituvchi oʻrganilayotgan mavzuni alohida qismlarga ajratadi va ularni

har biridan oʻquvchilarga savollar beradi. Biroq oʻquvchilarning nutqini oʻstirish hamda ularning chuqur va mustahkam bilimga ega boʻlishlari uchun ulardan shu yoki oldingi mavzuni butunlay esga tushirishni talab qilish mumkin.

Yozma tekshirish – oʻquvchilarning bilim, koʻnikma va malakalarini nazorat qilish va baholashning eng samarali usullaridan biri boʻlib, ularning ijodiy qobiliyatlarini baholash imkonini beradi. Mazkur usulning mohiyati shundaki, oʻqituvchi alohida mavzu yoki oʻquv dasturining maʼlum boʻlimini oʻtib boʻlganidan soʻng oz vaqtning chida barcha oʻquvchilarni tekshirishi mumkin. Yozma tekshirish nazorat ishi, insho, bayon, diktant kabilar yordamida olib boriladi. Ammo oʻqituvchi va oʻquvchi oʻrtasida bevosita aloqaning yoʻqligi sababli, uning fikrlashini kuzatish imkoni boʻlmaydi.

Amaliy topshiriqlarni bajarishga asoslangan tekshirish. Bajarilayotgan amaliy harakatlar (sport, mehnat harakatlari)ning toʻgʻriligini kuzatish yoki olingan natijalarga tayanishdan iborat boʻlishi mumkin. Amaliy tekshirish tabiiy-matematik tsikldagi fanlardan oʻquvchilarning oʻzlashtirishini hisobga olishda keng foydalaniladi. Bu usul yordamida oʻquvchilarning olgan bilimlarini amaliyotda qoʻllay olish malakasi aniqlanadi.

Uy vazifalarini tekshirish. Oʻquvchilarning oʻzlashtirishini nazorat qilish uchun ularning uyga berilgan vazifalarni bajarishini tekshirish katta ahamiyatga ega. Uy vazifalarini tekshirish oʻqituvchiga oʻquvchilarning oʻquv ishiga boʻlgan munosabatini, oʻrganilgan materialni qanchalik egallaganligini, uy vazifalarini bajarishdagi mustaqillik darajasini aniqlashga imkon beradi.

Maʼlumki, bugun taʼlim tizimida reyting nazoratidan keng foydalanilmoqda. Reyting deganda baholash, tartibga keltirish, klassifikatsiyalash, bironta hodisani oldindan belgilangan shkala boʻyicha baholash tushuniladi. Reyting nazorati oʻquvchining maʼlum bir fandan reytingini aniqlaydi.

Shkalalash – aniq jarayonlarni raqamlar tizimi yordamida modellashtirish.

Reyting nazoratida oʻquvchilarning oʻquv faoliyatini nazorat qilishning yuqorida keltirilgan metodlari bilan birga test usulidan ham samarali foydalanilmoqda. Test soʻrovidan nafaqat oʻquvchilarning bilim, koʻnikma va malakalari darajasini aniqlash, balki 1993 yildan boshlab Oʻzbekiston Respublikasida abituriyentlarni oliy

o'quv yurtlariga tanlov asosida qabul qilish jarayonida ham samarali foydalanib kelinmoqda.

Test – aniq maqsad asosida, muayyan holat darajasini sifat va miqdoriy ko'rsatkchlarda belgilashga imkon beruvchi sinov vositasi.

Pedagogik amaliyotda testning bir qator afzalliklari ko'zga tashlanadi. Ular quyidagilardir:

- 1) nazorat uchun vaqtning kam sarflanishi;
- 2) nazariy va amaliy bilim darajasini obyektiv sharoitda aniqlash imkonining mavjudligi;
- 3) bir vaqtning o'zida ko'p sonli o'quvchilar bilan nazoratni tashkil etish mumkinligi;
- 4) bilim natijalarining o'qituvchi tomonidan qisqa muddatda tek-shirilishi;
- 5) barcha o'quvchilarga bir xil murakkablikdagi savollar berilib, ular uchun bir xil sharoitning yaratilishi.

Ta'lim tizimi uzluksiz ravishda islohotlarni amalga oshirishni talab etadigan sohadir.

Ta'lim tizimida islohotlarni amalga oshirish jarayonida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish va baholash ham yangicha mazmun kasb etdi. Davlat ta'lim standartlarining ishlab chiqilganligi, yangi o'quv dasturining amaliyotga joriy etilganligi, erkin va mustaqil fikrlovchi shaxsni tarbiyalashga nisbatan yuqori talabning qo'yilayotganligi, ta'lim amaliyotiga pedagogik texnologiyalar olib kirilayotganligi, o'quvchilarni kasbga muvaffaqiyatli yo'llash maqsadida psixologik va pedagogik diagnostika barcha turdagi ta'lim muassasalarida keng ko'lamda amalga oshirilayotganligi kabi holatlar ko'zga tashlanayotgan bir vaqtda o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini eng samarali shakl, metod va vositalar yordamida nazorat qilish hamda baholash muhim ahamiyatga ega.

O'quvchilar bilimini baholashning besh balli tizimining eskirganligi va zamon talablariga javob bera olmagan uchun uni reyting tizimi asosida baholash ushbu bilan almashtirish davr taqozasiga aylandi. Shu o'rinda "Qanday sabablarga ko'ra besh balli baholash mezonini o'zini oqlamadi?" degan savolga javob berish o'rindidir.

Birinchidan, O'zbekiston Respublikasida ta'limni dekmokratik va insonparvarlik tamoyillari asosida rivojlantirish talabiga amaldagi holat bir-biriga muvofiq kelmaydi.

Ikkinchidan, baholash mezonini o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ixtiloflarni keltirib chiqarishga emas, aksincha, o'zaro faol hamkorlik, bir-birini tushuna olishlari uchun xizmat qilishi lozim.

Uchinchidan, baholash mezonini faqatgina o'quvchilar tomonidan bilim, ko'nikma va malakalarning o'zlashtirilish darajasini nazorat qilish uchun-gina emas, balki ta'limni tashxis etishning faol ko'makchisiga aylanishi zarur.

Baholashning besh balli tizimi birdan beshgacha farqlanuvchi dastlabki baholar qo'yish tartibini bildirib, mohiyati esa baholarning o'rtasidan kelib chiqqan holda choraklik (yillik) o'zlashtirish natijalarini aniqlash tartibidan iborat.

Masalan, o'quvchi biror o'quv fanidan uchta nazorat ishini 3, 4 va 5 ga bajargan, joriy nazorat bo'yicha ham shunday natijalarni qayd etgan bo'lsa, unga chorak uchun "4" baho qo'yiladi. Bu esa joriy, oraliq va yakuniy nazorat paytida yaxshi tayyorgarlik ko'rgan o'quvchining ijobiy baholanishi o'rniga, chorak yoki yil oxirida muayyan mavzudan "5" bahoga berilgan javoblarining mutlaqo inobatga olmasligiga sabab bo'ladi.

Reyting tizimida o'zlashtirish natijasi nazoratning ko'rsatilgan barcha shakllardan o'tish jarayonida to'plangan ballarni qo'shish yo'li bilan aniqlanadi. Har bir nazorat turi uchun 10 balldan taqsimlanganda (o'quv fani uchun 100 ball hisobida) unga 7, 5, 8, 7 ball qo'yilsa, o'quvchining chorak yoki yarim yillik uchun to'plagan balli 27 ballni tashkil etadi, bu esa 55 foizdan kam, shuning uchun u darajada reyting balini to'plamaguncha va bar-cha nazorat shaklidan o'tmagancha attestatsiya qilinmaydi. Demak, reyting tizimi olingan baho bilan egallangan bilim o'rtasida tafvut kelib chiqishi-ning oldini oladi.

Reyting tizimi yana bir qator afzalliklarga ega, chunonchi:

ta'lim jarayonida baholash tizimi imkoniyatlarini kengaytirish;

o'quvchi bilimini eng adolatli mezonlar yordamida aniqlash;

ta'limni standartlashtirish jarayoni uchun zarur imkoniyatlarni ochib berish;

ta'lim standartlarida ko'zda tutilgan o'quv dasturiga kirgan majburiy ixtiyoriy mavzularning to'laligicha o'zlashtirilishi;

o'quvchilarda o'z ustida mustaqil ishlash intilish, erkin fikr yuritish, bilimlarni egallashga nisbatan izchil yondashuv yuzaga keladi;

o'quvchilarda yomon baho olishga bo'lgan qo'rquv yo'qolib, uning o'rniga bilimlarni ixtiyoriy o'zlashtirish, mavjud kamchilik va nuqsonlarni bartaraf etish yo'lida mustaqil ishlash imkoniyati yaratiladi. Boshqacha aytganda, qo'rquv o'rniga intilish, rejalashtirish, harakat qilishga ehtiyoj tug'iladi, o'rganishga nisbatan qiziqish ortadi.

O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash mezonlari. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash mezonlari hamma vaqt bahstalab mavzu bo'lib kelgan. Chunki u turli adabiyotlarda turlicha yoritilgan. Biroq mavjud qarashlarni umumlashtirib aytish mumkinki, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash mezonlari har bir fanning maqsad va vazifalariga, shuningdek, guruhdagi o'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga tayangan holda belgilanadi. Shuningdek, baholash mezonlarini ishlab chiqishda o'quvchilarning og'zaki javob berishlari, ko'nikma va malakalariga alohida-alohida yondashiladi. Masalan, kimyo darsidan baholash mezonlariga o'quvchilarning og'zaki javoblari, amaliy topshiriqlarni bajara olishlari va amalda mavjud bilimlarini namoyish eta olishlari inobatga olinadi. Buni "4" baho misolida aniqlashtiramiz.

Og'zaki javob berishda "4" baho qo'yiladi, agar:

- a) o'rganilayotgan mavzu yuza-sidan to'g'ri javoblar bersa;
- b) material mantiqiy ketma-ketlikda aniq bayon etilsa;
- v) o'qituvchi talabi bilan tuzatilgan ikki-uchta unchalik ahamiyatga ega bo'lmagan xatolarga yoki ba'zi to'liq bo'lmagan javoblarga yo'l qo'ysa.

Yozma topshiriqni bajarishda "4" baho qo'yiladi, agar:

- a) masalani echishda va izohlashda muhim xato bo'lmasa;
- b) topshiriqni bajarish va izohlashda muhim ahamiyatga ega bo'lmagan bir-ikki xatoga yo'l qo'yilsa yoki bitta izohning mohiyati ochib berilmagan bo'lsa.

Amaliy bilimlarni namoyish etishda "4" baho qo'yiladi, agar:

a) ishini to'liq, muhim xatolarsiz bajarsa, natija chiqara olsa;

b) ishini bajarishda, tajribani tugallashda ikki-uch muhim bo'lmagan xatolarga yo'l qo'ysa.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shunday xulosa chiqarish mumkin:

"5" baho qo'yiladi, agar:

- a) o'quvchi dasturdagi materialni to'liq o'zlashtirib olgan bo'lsa;
- b) o'rganilgan mavzu bo'yicha asosiy fikrlarni ochib bera olsa;
- v) egallangan bilimlarni amalda erkin qo'llay olsa;
- g) o'rganilgan mavzuni bayon qilishda, yozma ishlarda xatolarga qo'l qo'ymasdan, ma'lumotlarni tushuntirib bera olsa.

"4" baho qo'yiladi, agar:

- a) o'quvchi o'rganilgan mavzuning mohiyatini bilsa;
- b) o'qituvchining savollariga qiynalmasdan javob bera olsa;
- v) egallangan bilimlarni amaliyotda qo'llay olsa;
- g) og'zaki javob berishda jiddiy xatolarga yo'l qo'ymasdan, o'qituvchining qo'shimcha savollari bilan xatolarini to'g'rilay olsa hamda yozma ishda uncha jiddiy bo'lmagan xatoga yo'l qo'ysa qo'yiladi.

"3" baho qo'yiladi, agar:

- a) o'quvchi o'rganilgan mavzuni o'zlashtirgan, lekin mustaqil tushuntirib berishda o'qituvchining aniqlashtiruvchi savollariga ehtiyoj sezsa;
- b) savollarning mantiqiy tuzilishini o'zgartirib berganda, javob berishga qiynalsa;
- v) yozma ishda xatolari bor bo'lsa.

"2" baho qo'yiladi, agar:

- a) o'quvchi o'rganilgan mavzu haqida tushunchaga ega, biroq mavzuni o'zlashtirmagan,
- b) yozma ishda qo'pol xatolarga yo'l qo'ysa qo'yiladi.

§2. Baholashning asosiy tamoyillari

Baholash tamoyillari. Bilimlarni tekshirish va baholash muayyan didaktik talablarga javob berishi kerak. Tekshirish va nazorat qilish sistemali, doimiy tarzda bo'lishi shart. Bu talabga rioya etilmasa, ta'lim oluvchilarning o'qishga nisbatan munosabati yomonlasha-di, bilimlarning sifatiga salbiy ta'sir qiladi.

Bilimlarni baholash individual xarakterga egadir. Har bir ta'lim oluvchi uining qaysi bilimlari, ko'nikma va malakalari bahola-nayotganini bilishi kerak. Ta'lim beruvchining savollariga va vazifalariga javob berishga tayyorlik holati bilimlarni tekshirish va baholash o'quv jarayonining muhim bir bo'lagiga, uning tarkibiy qismiga aylangan taqdirdagina ro'y beradi.

Ta'lim oluvchining bilimlari, ko'nikma va malakalari davlat o'quv rejalarining bajarilishi nuqtai nazaridan tekshiriladi va baholanadi.

Ta'lim oluvchilarning bilimlari, ko'nikma va malakalarini tekshirish shakllari turlichadir. Ba'zan ta'lim beruvchi bilimlarni tekshirishning uzoq vaqt mobaynida bir xildagi usullarini qo'llaydi. Unda so'rash, savol berish, bahoni izohlash sohasida muayyan odat paydo bo'ladi.

Ta'lim oluvchilar bunday tekshirishga moslashib ketadilar, o'qituvchining qay tarzda so'rashi ularga oldindan ma'lum bo'ladi. Ular faqat ta'lim beruvchi uchun, uni qanoatlantirish uchun javob bera boshlaydilar.

Quyidagi beshta asosiy tamoyil baholash tizimi samaradordigi-ning poydevori hisoblanadi:

O'quv maqsadlariga asoslanganlik.

Haqiqiylik.

Haqqoniylik.

Ishonchlilik.

Qulaylik.

O'quv maqsadlariga asoslanganlik. Samarali baholashning asosiy tamoyili o'quv maqsadlariga asoslanganlik hisoblanadi. Baholashning sifati o'quv maqsadlariga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir.

O'quv maqsadlari baholash mazmunini aniqlab beradi. O'quv maqsadlari-ning qo'yilish darajasiga qarab, baholashning shakl va usullari tanlanadi. Shuningdek, o'quv maqsadlariga erishish uchun bajarilgan faoliyat natijasi baholash mezonlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Har qanday baholash tizimini loyihalashtirishda, baholash topshiriqlarining berilgan ta'lim mazmuni doirasida bo'lishi talab etiladi. Baholashni loyihalashtirishda, har doim quyidagi ikkita savolni e'tibordan qochirmaslik lozim:

Baholash topshiriqlari ta'lim jarayonidan ko'zlangan o'quv maqsadlarini to'la aks ettiradimi?

O'quv maqsadining darajasi uchun baholash shakli, usuli va mezoni to'g'ri tanlandimi?

Masalan, yo'l harakati qoidalari bo'yicha olgan bilimlarni baholashda yozma test olish usuli mos kelishi mumkin. Lekin undan mashinani boshqarish malakalarini baholashda foydalanib bo'lmaydi. Bu malakalar og'zaki yoki yozma emas, balki amaliy faoliyatga asoslangan baholash usuli yordamida baholanishi maqsadga muvofiqdir.

Haqiqiylik. O'quv maqsadida ko'zda tutilgan natijanigina baholashga qaratilgan topshiriq yoki test haqiqiy hisoblanadi. U baholanishi lozim bo'lgan bilim va ko'nikmalar sohasidagi natijalarga qaratilgan bo'lishi lozim.

Ta'lim oluvchi erishgan natijalar to'g'risida asoslangan va ishonchli axborot berish kerak.

O'lganishi talab etiladigan narsalar-gina o'lganishi kerak. Ta'lim oluvchi egallagan bilim, malaka va ko'nikmalar hamda shaxsiy fazilatlarini o'lchash imkonini beradigan me-todlardan foydalanish zarur.

Haqqoniylik (obyektivlilik). Bir xildagi ta'lim oluvchilarga berilgan bir xil topshiriq va testlar bo'yicha har xil ta'lim beruvchilar tomonidan bir xil baho berilgan hollardagina bunday topshiriq va test haqqoniy hisoblanadi. Bu haqqoniylik har xil vaqtlarda berilgan baholar uchun ham taalluqlidir. Ushbu mezonlar ko'pincha markazlashgan holatda, o'tkaziladigan yalpi "Rasmiy testlar" paytida amalga

oshiriladi, xolos. Ta'lim beruvchi tomonidan tuzilgan testlar esa odatda mazkur talablarni bajarmaydi.

Baholash tizimi o'quv maqsadlariga mos bo'lishi, shuningdek baholash shart-sharoitlari va maqsadlari bilan o'quvchilar oldindan tanishgan bo'lishlari lozim. Ta'lim oluvchilarga bir xil murakkablikdagi va hajmdagi topshiriqlar berilishi kerak.

Ishonchlilik. Natijalarni baholash mobayyiida har xil usullardan foydalanish mumkin. Lekin, bu usullarni tanlashga qo'yiladigan asosiy shart ishonchlilik hisoblanadi. Uslub ishonchli bo'lishi uchun baholash asosli va aniq ma'lumotlarga asoslangan bo'lishi zarur. Bunda topshiriq yoki testning o'rganish maqsadlarini nazorat qilishga yo'naltirilganligi qanchalik ishonchli ekanligi nazarda tutiladi.

Baholash ishonchli bo'lishi uchun ta'lim oluvchilarda bir-biriga o'xshash, ammo har xil sharoitlarda baholash o'tkazilganda, natijalari bir xil bo'lishi kerak. Baholash metodining ishonchligi turli metodlarning natijalari bilan taqqoslash orqali aniqlanadi. Baholash tizimi ishonchli bo'lishi uchun – turli ekspertlar yordamida turli vaqtlarda, baholash o'tkazilganda, uning natijalari bir-biriga o'xshash bo'lishi kerak.

Baholash ishonchligining ikkita tomoni bor:

Baholash usulining ishonchligi. Agar foydalanilayotgan baholash usulining ishonchligi yuqori bo'lsa, ta'lim oluvchining o'zlashtirish darajasi baholashning har xil usullaridan foydalanganda ham o'zgarmay qoladi (olingan natijalar bir xil, o'zgarmas bo'ladi).

Baholashning o'zlashtirish darajasini hisobga olishiga tegishli ishonchligi. Ta'lim oluvchining o'zlashtirish daraja-sini baholash usullarining ishonchligi deb, baholash boshqa joyda va boshqa imtihon oluvchi tomonidan o'tkazilganda ham, uning bir xil bo'lishi, o'zgarmasligi tushuniladi.

Baholash usullarining ishonchligi quyidagi holatlarda ko'proq yuqori darajada bo'ladi:

- hamma ta'lim oluvchilar qo'yilgan talabni aniq tushunsa;
- baholash shartlari oldindan ma'lum qilinsa va unga to'liq rioya qilinsa;
- hamma natijalar baholashning oldindan kelishilgan mezonlariga to'la asoslangan bo'lsa;

– tasodifiy xatolarni kamaytirish maqsadida mos baholash turlari qo'llanilsa.

Qulaylik. Baholash tizimi o'quv maqsadlaridan kelib chiqqan holda o'quv va ishlab chiqarish standartlariga mos bo'lishi, murakkab bo'lmasligi, pazorat o'tkazuvchi va ta'lim oluvchi uchun qulay bo'lishi lozim. Baholashni o'tkazishda imkon qadar komp'yuterlardan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Topshiriq yoki test paytida ball beriladigan bo'lsa, ball berish o'rganish maqsadlarini nazorat qilishga moslashtirilgan bo'lishi lozim. Bunda mavzuning muhimroq bo'lgan qismlariga unchalik muhim bo'lmagan qismlariga nisbatan ko'proq ball berish kerak bo'ladi.

Baholash jarayonida uchraydigan ba'zi xatoliklar. Ta'lim beruvchining shaxsiy qarashlari bilan bog'liq ravishda baholashda bir qator xato hukm surib yuradi.

Xayrixohlik xatosi. Agar ta'lim beruvchi biror ta'lim oluvchiga nisbatan xayrixohlik bilan qarasa, bu bahoning biroz yuqoriroq bo'lishiga olib kelishi mumkin.

Yuqori talab qo'yish xatosi. Agar ta'lim beruvchi o'ziga nisbatan yuqori talablar qo'ysa va xuddi shunday yuqori darajadagi talablarni ta'lim oluvchilarga nisbatan qo'llasa, bunday hol bahoning biroz pastroq bo'lishiga olib kelishi mumkin.

O'rtacha baho berish xatosi. Bu xato ta'lim oluvchilarning natijalari o'rtacha baholanishini bildiradi. Buning sabablari ta'lim beruvchining o'ta yaxshi yoki o'ta yomon baho berishdan qo'rqishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

O'z fikrini o'zgartirmaslik xatosi. Ta'lim beruvchi o'zining birinchi fikrini o'zgartirishni xohlamasligi tufayli, u o'z nazoratining natijalarini o'zgarishsiz qoldiradi. Bir marta sodir bo'lgan voqea tufayli ta'lim beruvchida biror ta'lim oluvchi to'g'risida qolgan ijobiy yoki salbiy taassurot, keyinchalik bu ta'lim oluvchining shaxsiyatiga oid barcha boshqa xususiyatlariga e'tibor bermasligiga olib keladi.

Yoqfirmaslik xatosi. Biror ta'lim oluvchini yoqfirmaslik yoki unga nisbatan salbiy fikrda bo'lishi tufayli ta'lim beruvchi ta'lim oluvchiga yomon baho qo'yadi. Bu xato "Hayrixohlik xatosi" ning aksidir.

Ta'lim beruvchining baholashdagi xatolari oldini olish uchun quyidagilarga amal qilish kerak. Baholash mezonlarini aniq ishlab chiqish va ularni to'g'ri tanlash bo'yicha:

Nazorat varag'ini ishlab chiqish.

Baholovchining bir emas, balki ikkita bo'lishi.

Baholash usullarini to'g'ri tanlash.

Samarali baholash tizimini qo'llash.

Baholash topshiriqlarini va ularga javoblarni imkoni boricha yozma ravishda o'tkazish va rasmiylashtirish.

Baholashda uchraydigan xatolarning oldini olish uchun rioya qilinishi maqsadga muvofiq bo'lgan qoidalar:

Baholashdan oldin ta'lim oluvchilar bilan ta'lim oluvchilar birgalikda va baho mezonlarini muhokama qilib olishlari lozim.

Baho mezonlarga muvofiq qo'yilgach, u ta'lim oluvchilarga ma'lum qilinishi lozim.

Ta'lim beruvchi ta'lim oluvchi bilan birgalikda olingan baholarning natijalarini va yo'l qo'yilgan xatolarni muhokama qilishlari hamda ularning sabablarini aniqlashlari lozim. Ular xatolarning takrorlanmasligi chora-tadbirlarini belgilab olishlari lozim.

§3. Baholash va uning mohiyati

Baholash va uning ahamiyati. Ta'lim oluvchilar tomonidan o'quv materiallari o'zlashtirilganligini, ko'nikma va malakalar hosil bo'lganligini tekshirish va baholash ta'lim jarayonining zarur tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu faqat o'qitish natijalarini nazorat qilish emas, balki o'quv jarayonining turli bosqichlarida ta'lim oluvchilarning bilish faoliyatiga rahbarlik qilish hamdir.

Baholash – ta'lim jarayonining ma'lum bosqichida o'quv maqsadlariga erishilganlik darajasini oldindan belgilangan mezonlar asosida o'lchash, natijalarni aniqlash va tahlil qilishdan iborat jarayondir.

Bilimlarni tekshirish va baholashning ta'limiy ahamiyati shundan iboratki, bunda o'quv materialining o'zlashtirilganligi ta'lim beruvchi ham, ta'lim oluvchi ham muayyan ma'lumotga ega bo'ladi. Baholash natijasida, ta'lim beruvchi uchun ta'lim oluvchilarning ni-mani bilishi va nimani tushunmasligi, qaysi material yaxshi o'zlashtirilganu, qaysi biri yetarli darajada o'zlashtirilmaganligi yoki umuman o'zlashtirilmaganligi ma'lum bo'ladi. Bu ta'lim oluvchining bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish uchun asos bo'lib hisoblandi.

Ta'lim beruvchi o'z ishining afzalliklariga va kamchiliklariga tanqidiy baho beradi. O'z ish metodlariga tuzatishlar kiritadi. Shuningdek, baholash natijalari ta'lim beruvchining o'quv dasturidagi materiallarni ta'lim oluvchilarning bilish imkoniyatlari nuqta nazaridan qayta ko'rib chiqishi va baholashi uchun ham juda muhimdir.

Baholash natijasida tushuncha va qonun-qoidalarining qaysi birlari qiyin, qaysi birlari esa oson o'zlashtirilishi aniq-ravshan bo'ladi. Bu ta'lim oluvchining ijodiy tarzda darsga tayyorgarlik ko'rishi va o'quv mashg'ulotini o'tkazishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Xuddi shuningdek, ta'lim oluvchiga ham ta'lim jarayonida qaysi o'quv materialini yaxshi, qaysinisini qoniqarli va nimani yomon o'zlashtirgani ma'lum bo'ladi. Bilimlarni tekshirmasdan ta'lim oluvchi o'z bilimlarini chuqur, har tomonlama va to'g'ri baholashga qodir emas.

Ba'zan unga go'yo u o'quv materialini yaxshi egallab olganday tuyo'ladi, tekshirish chog'ida esa materialni yaxshi bilmasligi, yaxshi tushunmasligi ma'lum bo'lib qoladi. Baholash natijasida ta'lim oluvchilarning o'rganilayotgan materiallarni bilish, tushunish, esda saqlab qolish, anglab olish, amalda qo'llay olish, tahlil qilish va o'z bilimlariga tanqidiy baho borish darajalari aniqlanadi. Ta'lim oluvchi o'z bilimlarining ijobiy tavsifi asosida ta'lim muassasasida va uydagi ishining uslubini takomillashtirish, bilimidagi, malaka va ko'nikmalaridagi ijobiy tomonlarni rivojlantirish, kamchiliklarni tuzatish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Bilimlarni, ko'nikma va malakalarni nazorat qilish va baholashning tarbiyaviy ahamiyati shundaki, bunda ta'lim oluvchilarning o'qishga, o'z yutuqlari va muvaffaqiyatsizliklariga nisbatan munosabati shakllanadi, qiyinchiliklarni yengish

istagi tug'iladi. Baholash hamisha ta'lim oluvchining shaxs sifatida o'ziga nisbatan muayyan bir munosabatini hosil qiladi.

Ta'lim beruvchi ta'lim oluvchining o'ziga nisbatan munosabatini, tuyg'ularini, uning xarakteridagi irodalilik, hamkorlik, o'zaro bir-biriga yordam berish kabi sifatlarini shakllantirishga qaratishi lozim bo'ladi.

Ba'zan baholash jarayonida ta'lim oluvchi qo'shimcha bilim, ko'nikma va malakalarga ham erishadi. Ta'lim jarayonida o'zlashtirgan tushunchalarning mohiyatiga tushunib yetadi. Shu bois, baholashni ta'lim olish jarayonining davomi deb ham aytish mumkin.

Ta'lim oluvchi o'rtoqlarining, ota-onalarning unga, uning ta'lim muassasasidagi yutuqlariga va muvaffaqiyatsizliklariga munosabatiga hech qachon befarq bo'lib qolmaydi. Uning bilimlariga berilgan baholar ushbu munosabatni belgilaydi. Mana shuning uchun ham maqto'v, ma'qullash, tanbeh berish, yaxshi yoki yomon baho qo'yish ta'lim oluvchi shaxsining fazilatlarini, uning tengdoshlari jamoasidagi va katga yoshdagilar orasidagi mavqecini shakllantiradi. Bu ayniqsa, o'smirlar orasida katta ahamiyatga egadir.

Bilimlarni nazorat qilish va baholash davlat ahamiyatiga egadir. Baholash natijalarini umumlashtirib, ta'lim muassasasi jamoasining ta'lim-tarbiya sohasidagi faoliyatiga, ta'lim oluvchilarning umumiy o'zlashtirish darajasiga baho beriladi va tegishli xulosalar chiqariladi.

Davlat ta'lim standartlarida davlat tomonidan qo'yilgan talablar nechog'lik bajarilayotganligi aniqlanadi.

Natijalarni baholash orqali bir paytning o'zida butun ta'lim tizimi va uning komponentlari tekshirilib ko'rilishi kerak. Bu bilan ta'lim tizimida kutilayotgan natijaga erishilayotganlik darajasi tekshirilib o'lanadi. Bilimlarni muntazam baholab borish ta'lim rejasi, uning katta-kichik bo'limlari asosida amalga oshiriladi. Ta'lim tizimi natijalari muayyan standart me'yori orqali ifodalanadi.

Baholash natijasida nafaqat ta'lim oluvchining, balki ta'lim beruvchining kuchli va kuchsiz tomonlari, shuningdek, o'quv jarayonidagi kamchiliklar ham aniqlanadi. Ta'lim vositalari, rejalar, ta'lim jarayonini tashkil etish sifatiga ham baho beriladi.

Ta'lim dasturining qism va bo'laklari bo'yicha muntazam baho-lab borish oxir-oqibat aniq va adolatlil baholanishning shakllani-shiga olib keladi. Kichik bo'limlar bo'yicha baholash, jamlash va umumlashtirish yakuniy baholashning aniq bo'lishiga yordam beradi. Ta'lim oluvchini muntazam ravishda o'z natijalari to'g'risida xabardor qilib turish, uning maqsad sari intilishi va istaklarini ro'yobga chiqarishga ijodiy ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim berish davomidagi nazorat natijalarini o'lchab borish bilim, ko'nikma va malakalarni baholash o'quvchining o'zligini anglashi uchun bir imkoniyatdir.

Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqib, baholash-ning mohiyati haqida quyidagi xulosalarni aytish mumkin:

Nima uchun baholash kerak?

O'quv maqsadlariga erishilganlikni aniqlash uchun;
keyingi bosqichga o'tishdan oldin avvalgi o'zlashtirish darajasini aniqlash uchun;
natijaga erishganligini tasdiqlash uchun;
o'quvchilarning qiziqishlarini aniqlash uchun;
yutuq va kamchiliklarni aniqlash uchun;
o'qituvchi o'z faoliyatiga tuzatishlar kiritishi uchun;
yalpi o'zlashtirish darajasini aniqlash uchun;
ta'lim jarayoni yutuqlarini aniqlash uchun;
o'quvchilarni yutuqlarga qiziqitirish uchun;
tashqi qiziquvchilarga, ish beruvchilarga, yuqori tashkilotlarga va ota-onalarga ma'lumot berish uchun.

Nimani baholash kerak?

Nazariy bilimlarni;
amaliy ko'nikma va malakalarni;
xulq-atvor va shaxsiy fazilatlarini.

Qachon baholash kerak?

Ta'lim jarayoni boshida (boshlang'ich baholash);
ta'lim jarayoni davomida (joriy baqolash);
ta'lim jarayoni yakunida (yakuniy baholash).

Baholashning asosiy xususiyatlari:

Ta'lim maqsadiga yo'nalganlik;
muntazam o'tkazib borish;
pedagogik, psixologik va huquqiy tamoyillarga asoslanganlik;
umumiy qabul qilingan natija standartlariga asoslanganlik.

§4. O'quv maqsadlarini tavsiflash

Ta'lim oluvchining belgilangan maqsadga erishgan yoki erishmaganligini tekshirishning imkoni bo'lmasa, bunday maqsadlarni rejaga kiritishdan foyda yo'q. Shu bois, o'quv maqsadlari qanchalik aniq belgilangan bo'lsa, unga erishilganlik darajasini baholash ham shunchalik oson bo'ladi. O'quv maqsadlarini aniq ifodalashda e'ti-borni quyidagi uchta omilga qaratish kerak:

Faoliyat. Ta'lim oluvchidan kutilayotgan bilim, malaka yoki hulq tegishli faoliyatlarni aniqlovchi fyellar yordamida aniq ifodalani-shi lozim shart-sharoit. Ta'lim oluvchidan kutilayotgan bilim, malaka yoki hulq qanday shart-sharoitlar ostida ro'yobga chiqishi tasvirlanishi lozim.

Mezon. Ta'lim oluvchidan kutilayotgan bilim, qobiliyat yoki hulqni baholash mezonlari ko'rsatilgan bo'lishi lozim.

Baholash mezonlari "Kutilayotgan natijaning andozasi" sifatida belgilanadi va odatda aniq maqsadlar uchun ishlab chiqiladi. Masalan, "O'quvchi tokarlik dastgohida uzunligi 200 mm bo'lgan silindr qiyofali metallni 20 daqiqa ichida roppa-rosa 0.02 mm chuqurlikda ko'ndalang yo'na oladi" degan o'quv maqsadini olib qaraydigan bo'lsak, unda sharoit tavsiflangan, amaliy hattu-harakat fyel yordamida aniq ifodalangan va faoliyat natijasini tekshirishning aniq parametrlari, ya'ni mezonlari berilgan. Natija aniq o'lchab ko'rilishi mumkin. Biz o'z o'qituv maqsadlarimizni qanchalik darajada aniqlashtira olsak, ularning erishilishiga o'shanchalik yaqinlashib boramiz. Amaliy mashg'ulotlarning o'quv maqsadlarini ifodalashda quyidagilarga e'tibor berish kerak: aniq qo'yilganligiga; o'lchanadiganligiga; erishib bo'ladiganligiga; realligiga, ya'ni amalga oshirish mumkinligiga; vaqt jihatdan belgilanganligiga.

O'quv maqsadlarini ifodalashda fyellardan foydalanish

O'quv maqsadlarini ifodalashda muayyan aniq ish yoki hattu-harakatni ifodalovchi fyellardan foydalaniladi. Quyidagi noaniq ish yoki hattu-harakatni ifodalovchi fyellarni ishlatmaslik lozim: bilish, o'rganish, kuzatish, tushunish, anglash, ko'rsatish. Ularning o'miga o'rganish maqsadlar uchun ish-harakatni ifodalovchi quyidagi fyellarni ishlatish lozim (8-jadval):

O'quv maqsadlarini ifodalashda fyellardan foydalanish

8-jadval

Darajalar	Tavsiya etiladigan aqliy amal
Tanishish	Aniqlash, nomlash, ta'riflash, yozish va sh.k.
Tushunish	Tushuntirish, ifodalash, misol keltirish va sh.k.
Qo'llash	Ishlatish, tayyorlash, ochish, hisoblash va sh.k.
Tahlil qilish	Qismlarga bo'lish, taqqoslash, qarama-qarshi qo'yish va sh.k.
Baho berish	Munosabat bildirish, maqtash, tanqid qilish va sh.k.
Yaratish	Tuzish, qurish, yaratish, jamlash va sh.k.

Psixomotorik sohaga tegishli o'quv maqsadlari

Darajalar	Tavsiya etiladigan amaliy hattu-harakat...
Quyi bosqich	Bog'lash, ajratish, almashtirish, taqlid qilish ...
O'rta bosqich	Yasash, montaj qilish, tuzatish, xizmat ko'rsatish, amalga oshirish, sozlash, o'rnatish ...
Yuqori bosqich	Loyihalash, konstruksiyalash, yaratish, tekshirish ...

Affektiv sohaga tegishli o'quv maqsadlari

Ushbu sohadagi o'quv maqsadlarini ish yoki hattu-harakatni ifodalovchi faoliyatlar orqali ifodalash ancha mushkul. Shuningdek, o'quv maqsadlarining ushbu turiga erishishni kuzatish va baholash ham ancha qiyin kechadi. Shunday bo'lsada, affektiv sohaga tegishli o'quv maqsadlarni beshta bosqichga (darajaga)

bo'lish va har bir bosqich uch-un quyidagi fyellardan foydalanish maqsadga muvofiqdir (Kratvol taksonomiyasi) (9-jadval):

Kratvol taksonomiyasi

9-jadval

Darajalar	Tavsiya etiladigan faoliyatlar
1-bosqich	qadriyatni anglab yetish qadriyatga umumiy asoslarda e'tibor
2-bosqich	qadriyatga talablar bo'yicha e'tibor berish, qadriyatga o'z maslagidan kelib chiqib e'tibor berish, qadriyatga e'tibor asosida qoniqish hissiga erishish
3-bosqich	qadriyatga asosan rioya qilish qadriyatni afzal ko'rish
4-bosqich	qadriyatlar tartibini tuzish
5-bosqich	qadriyatga to'la rioya qilish, yangi qadriyatlarni anglab yetish

O'quv maqsadlarini belgilash uchun tavsiya etiladigan fyellar

Tushuntirish	Farqlash	Ko'rsatish	Reja tuzish
Aniqlash	Ishlab chiqish	Tashxis qo'yish	Soddalashtirish
Bajarish	Shakllantirish	Yozish	Qurish
Isbotlash	Chizish	Muvofiqlashtirish	Amalda ko'rsatish
Sanab berish	O'qib berish	Taqdim etish	Taqlid qilish
Baholash	Hisoblash	Tavsiya berish	Sintez qilish
Namoyish qilish	Yig'ish	Takomillashtirish	Topish
Tashkil etish	Jadval tuzish	Maslahat berish	Rivojlantirish
Tuzatish	Taqqoslash	Tanlash	Belgilash
Ko'rsatma berish	Xulosa chiqarish	Hamkorlik qilish	Guruhlash
Foydalanish	Tayyorlash	Joylashtirish	Yakunlash
Yechimini topish	Hisobot yozish	Muhokama qilish	Bo'lish
Muammoni yechish	Axborot berish	Buyurtma berish	Qayta ko'rish
Tahlil qilish	Tekshirish	Himoya qilish	Tahrirlash
Tizimlashtirish	Tasniflash	O'lchash	Yoritib berish
Tuzish	Tavsiflash	Tadqiq qilish	Qo'llash
Kuzatish	Ajratish	Almashtirish	

§5.O'quv maqsadlari va ularning turlari

O'quv maqsadlari. O'quv maqsadlari ta'lim jarayoni oxiri-da kutilayotgan natijaning yozma tavsifidan iborat. Ma'lumki, jonli ta'lim jarayonida ikki tomon: ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchi ishtirok etadi. Ta'lim oluvchilar – bular o'rganuvchi o'quvchi, ta'lim oluvchi yoki ta'lim oluvchilardir. Ta'lim beruvchilar esa – o'rgatuvchi, o'qituvchi yoki ustalardir.

O'quv maqsadlari ta'lim jarayoni ishtirokchilarining qaysi biri tomomidan qaralishiga qarab, o'rganish va o'rgatish maqsadlariga ajratiladi. An'anaviy ta'limda odatda o'quv maqsadlari pedagog faoliyati orqali ifodalanadi. Masalan: "O'quvchilarga qo'lda suvoq qilish usullarini o'rgatish".

Bunda pedagog tomonidan maqsadning qo'yilishi uning o'z faoliyatiga qaratilgan bo'lib, bu bilan ta'lim jarayonining aniq maqsadlariga erishilganligini aniqlab bo'lmaydi. Chunki, ta'lim jarayoni natijasida, ta'lim beruvchi, ya'ni o'rgatuvchining nimaga erishgani emas, balki ta'lim ta'lim oluvchi, ya'ni o'rganuvchining nimaga erishgani muhim bo'lgani uchun, kelgusida o'quv maqsadlari deganda o'rganish maqsadlarini tushunamiz.

Zamonaviy o'quv maqsadlarini qo'yish uslubi o'ziga xos xususiyatga ega. Bu shundan iboratki, o'quv maqsadlari (o'quv vazifalari deb ham ataladi) o'quvchilar harakatida ifodalanadigan va aniq ko'rinadigan, hamda o'lchanadigan natijalar orqali belgilanadi. O'quv maqsadlarini o'lchash, aniqlash, o'qitishni qayta takrorlash imkoniga ega bo'lish uchun har bir maqsadga erishish mezonini bilish kerak, ya'ni ta'lim maqsadi shunday qo'yilishi kerakki, unga erishganlik haqida aniq xulosa chiqarish mumkin bo'lsin.

O'quv maqsadlari, bu – muayyan ta'lim jarayoni yakunida ta'lim oluvchi tomonidan o'zlashtirilishi, yangi hosil qilinishi lozim bo'lgan bilim, hatto-harakat bilan bog'liq bo'lgan amaliy topshiriqni uddalay olish mahorati, shaxsiy fazilatlar va xulqni belgilaydi.

Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, o'quv maqsadlari oldindan ko'zlangan yakuniy natijalar tavsifidir. Uni to'g'ri tanlash ta'lim jarayoni uchun o'ta muhimdir. Buni quyidagi ibora yordamida yaxshiroq tushunsa bo'ladi:

“Qayerga borishni, oxirgi manzilni bilmasdan turib safarga otlanishdan hech qanday ma'no va naf yo'q”.

Nazariy dars va amaliy mashg'ulot aniq maqsadga yo'naltirilgan o'quv jarayonlaridir. Har qanday dars, oldindan belgilangan muayyan o'quv natijalariga erishish maqsadida olib boriladi.

Agar darsning maqsadlari aniqlanmasdan o'tkazilsa, u holda uning mazmuni va didaktik tuzilishi u yoki bu darajada tasodifga bog'liq bo'ladi. Bu esa o'z navbatida “Aravani quruq olib qochishga qochish” ga olib keladi. Nazariy dars va amaliy mashg'ulotlarning maqsadlari, aniq bo'lgan taqdirdagina, ularning mazmunini belgilash va ularni didaktik nuqta nazardan ishlab chiqishga kirishish mumkin. Shu bois, har bir ta'lim muassasi o'qituvchisi, amaliyot va ishlab chiqarish ustasi uchun o'quv maqsadlarini bilish, to'g'ri qo'ya olish va tanlash ko'nikmalariga ega bo'lish ta'lim jarayoni-da juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Har bir nazariy dars va amaliy mashg'ulotning o'quv maqsadlari oldindan aniqlanishi lozim. Aniqlangan o'quv maqsadlari, dars mazmuni bo'yicha qaysi nazariy materiallarni tanlash, uni o'tkazish bo'yicha qanday metodik va didaktik resurslardan foydalanish lozimligini belgilab beradi. Shunday qilib, har qanday ta'lim jarayonida o'quv maqsadlari ta'lim mazmuni, metodlari va vositalarini belgilar ekan.

Yo'naltiruvchi, umumiy va aniq maqsadlar. O'quv maqsadlari ta'lim jarayonining ko'lamiga ko'ra turlicha tarzda ifodalanishi mumkin. O'quv maqsadlari, pastdan yuqoriga qarab:

alohida olingan bitta darsning maqsadi,

fanning biror bo'limini o'rganishning o'quv maqsadlari,

butun bir fanni o'rganishning o'quv maqsadlari,

biron bir fanlar blokini o'rganishdan ko'zlangan o'quv maqsadlari,

butun bir mutaxassislikni egallash bo'yicha o'quv maqsadlariga bo'linadi.

Kichik ko'lamda (alohida dars, fanning bir bo'limi uchun) maqsadlar aniq qo'yilsa, ko'lam kattalashgan sari (modulni o'rganish, mutaxassislikni egallash uchun) o'quv maqsadlari umumlash-tirib boriladi. O'quv maqsadlari qamrov ko'lamiga qarab uch xil turga ajratiladi: yo'naltiruvchi o'quv maqsadlar, umumiy o'quv maqsadlar va aniq o'quv maqsadlar.

Yunaltiruvchi maqsadlar. Yo'naltiruvchi maqsadlar eng katta ko'lamdagi ta'lim jarayonining maqsadlarini belgilaydi. Masalan, biror mutaxassislikni egallash bo'yicha o'quv maqsadlari.

Bu maqsadlar odatda davlat ta'lim standartlarida o'z aksini topadi va qonuniy hujjat hisoblanadi. Ular ta'lim jarayoniga qo'yilgan umumiy talablarni aniqlaydi va uning umumiy yo'nalishini belgilab beradi.

Umumiy maqsadlar. Umumiy maqsadlar kichikroq ko'lamdagi ta'lim jarayonlariga taalluqli bo'lib, uning mazmuni yo'naltiruvchi maqsadlardan kelib chiqadi. Masalan, biror fan bo'yicha o'quv maqsadlari. Umumiy maqsadlar ham har bir fan bo'yicha tuzilgan davlat ta'lim standartlari ko'rinishida belgilanishi mumkin. Umumiy maqsadlar yo'naltiruvchi maqsadlarni o'z qamrov ko'lamida darajasida oydinlashtiradi va aniqlashtiradi. Shunday bo'lsada, yo'naltiruvchi maqsadlar ta'lim oluvchi egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va hulq haqida umumiy tasavvur beradi. U ham o'z navbatida pastki ko'lamda yanada aniqlashtirilishi va oydinlashtirilishi lozim bo'ladi.

Aniq maqsadlar. Aniq maqsadlar eng kichik ko'lamdagi ta'lim jarayoniga taalluqli bo'lib, uning mazmuni o'z navbatida umumiy maqsadlardan kelib chiqadi. Masalan, biron bir darsning maqsadi, fanning birorta bo'limning o'quv maqsadi. Aniq maqsadlar aniq ifoda etilganligi tufayli ta'lim jarayonida muhim o'rin tutadi. Ular biron bir mavzuga yoki biror bir bo'limga oid dars, amaliy mashg'ulot bo'yicha o'rganilishi mumkin bo'lgan aniq yakuniy bilim, ko'nikma, mala-ka va xulqni ifodalaydi. Shuning uchun ularni ifodalashda, maqsadlar bilan birga, ularga erishish ko'rsatkichlarini, baholash mezonlarini va bu natijalarga erishish uchun yaratilishi lozim bo'lgan shart-sharoitlar (asbob-uskunalar, materiallar va boshqa zaruriy vositalar) tavsifini berish ham lozim bo'ladi. Aniq maqsadlar odatda ta'lim

muassasalari o'qituvchilari va ustalari tomonidan ishlab chiqiladi. Shuningdek, bu maqsadlar yuqorida turgan mutasaddi ta'lim muassasalari, ilmiy-metodik kengashlar tomonidan ish chiqilishi va amaliyotga tadbiiq qilinishi mumkin.

Shaxs faoliyatining kognitiv, psixomotorik va affektiv sohalari bo'yicha o'quv maqsadlari. Shaxs faoliyati sohalari bog'liq ravishda aniq o'quv maqsadlari uch xil bo'ladi:

kognitiv (nazariy bilimlarni o'zlashtirish bilan bog'liq) soha o'quv maqsadlari,

psixomotorik (amaliy hatu-harakatlarni o'zlashtirish bilan bog'liq) soha o'quv maqsadlari,

affektiv (hulq, o'zini tutish, atrof muhitga va tevarak atrof-dagilaraga munosabatning shakllanishi va qadriyatlarini o'zlashtirish bilan bog'liq) soha o'quv maqsadlari.

Kognitiv sohaga tegishli o'quv maqsadlari. Kognitiv sohaga tegishli o'quv maqsadlarini ifodalashda pedagoglar ko'proq 1956 yil-da Amerika pedagogi Benjamin Blum taklif qilgan o'quv maqsadlari taksonomiyasidan o'rin olgan (1 – bilish, 2 – tushunish, 3 – qo'llash, 4 – tahlil qilish, 5 – sintezlash, 6 – baho berish va shularning har biri bilan teng kuchli bo'lgan aqliy jarayonlarni ifodalovchi) fyellardan foydalanib kelishadi.

Shu yerda yana bir narsani eslatib o'tib ketish o'rinliki, XX asrning so'nggi yillariga qadar ta'lim muassasalarida o'quvchi va tala-balar bilimni baholashda Blum taksonomiyasidan qanchalik keng ko'lamda foydalanib kelinmoqda.

Anderson va uning hamkasblarining fikricha, yangi xabarni o'zlashtirish jarayoni shu jarayonning boshlanishidan to yakun topguniga qadar to'rtta bosqichni bosib o'tadi:

1. Xabardagi dalillarni o'zlashtirish (ya'ni xabardagi lug'atlarga, ta'riflarga va o'ziga xos ayrim qismlarga aloqador ma'lumotlar-ni o'zlashtirish).
2. Xabardagi kontseptsiyani o'zlashtirish (ya'ni xabarchining xa-barchilarning qaysi bir toifasiga mansubligiga qarab o'zini o'shanga muvofiqlashtirish).
3. Xabardagi g'oyani amalga oshirish yo'llarini o'zlashtirish (ya'ni xabardagi g'oyani amalga oshirishning o'sha xabarda sanab o'tilgan algoritmlarini,

qristikalarni, empirik usullarini, texnik uskunalarini va ulardan foydalanish yo'llarini o'zlashtirish).

4. Xabar tarqatishda xabarchi qo'llagan fikr yuritish va uni boshqarish jarayonini o'zlashtirish.

Anderson va hamkasblarining mulohazalari bo'yicha ushbu bosqichlarni Blum taksonomiyasi shaklida tartiblashtirib chiqilsa, quyidagidek jadvalga ega bo'linadi (Blum-Anderson taksonomiyasi) (10-jadval):

Blum-Anderson taksonomiyasi

10-jadval

Aqliy amal	Izohi
Tanishish	Yangi axborotni xotiraga joylash
Tushunish	Avval o'rganilgan o'quv material yoki tajriba asosida yangi axborotga ahamiyat baxsh etish
Qo'llash	Axborotning amaliy ahamiyatini o'lchash
Tahlil qilish	Axborotni qismlarga ajratish, qismlarning yaxlitlikka aloqadorliklarini tavsiflash
Baho berish	Mezonlar va standartlar asosida axborotga nisbatan munosabat bildirish
Yaratish	Yangicha yechim paydo qilish uchun xabar qismlarini boshqachasiga birlashtirish, yangicha struktura komponentlarini aniqlash

Psixomotorik sohaga tegishli o'quv maqsadlari. Mazkur o'quv maqsadlari amaliy ish jarayonlari orqali hosil qilinadigan ko'nikma va malakalarni egallashni ko'zda tutadi. Bunda psixika orqali boshqariladigan mushkul harakatlari (motorik harakatlar) amalga oshadi. Amaliy faoliyat olib borish, misol uchun, biror asboblarni ish-lata olish malakasiga ega bo'lish psixomotorik sohaga tegishli o'quv maqsadlari hisoblanadi. Ushbu o'rganish sohasi inson miyasi tomonidan boshqariladigan harakatlarni ifodalaydi. Ular esa o'z navbatida motorik (muskul harakatlari bilan bog'liq) ko'nikmalarni talab etadi. Psixomotorik harakatlar oddiy, o'rta va kompleks harakatlar-ga ajratilishi mumkin.

Affektiv sohaga tegishli o'quv maqsadlari. Affektiv sohaga tegishli o'quv maqsadlari, shaxsning uni o'rab turgan atrof muhitga nisbatan munosabati, boshqa kishilar bilan o'zaro muomalasi, hulqi, jamoat joylarida o'zini tutishi kabi umuminsoniy qadriyatlarni o'zlashtirishi bilan bog'liq bo'lgan ko'nikmalarni egallashni nazarda tutadi. Uni aniqlashda maslak, manfaat, munosabat, qadriyat, intizom, dunyoqarash, xavfsizlik (xususan, mehnat xavfsizligi) kabi emosional holatlardan kelib chiqiladi.

Xulosa qilib aytganda, ixtiyoriy ta'lim jarayonining maqsadi o'quv maqsadlarining har uchchala turidan iborat bo'ladi. Nazariy darsda ko'proq kognitiv sohaga tegishli bilimlarni, amaliy ta'limda esa ko'proq psixomotorik sohaga tegishli ko'nikmalarni egallashga e'tibor qaratish lozim. Affektiv sohaga tegishli o'quv maqsadlariga ilgarilari unchalik e'tibor berilmas edi.

Shaxs kamolotiga yangicha nazar bilan qaralayotgan va katta e'tibor berilayotgan bugungi kunda bu sohaga tegishli o'quv maqsadlari ham nisbatan katta ahamiyat kasb etib bormoqda.

56. Baholash mezonlari, shakllari va turlari

Yuqorida ta'kidlanganidek, nazariy bilimlar baholanilayotganda faoliyatning kognitiv sohasiga tegishli o'quv maqsadlariga erishilganlik darajalari aniqlanadi. Amaliy ko'nikma va malakalar baholanilayotganda faoliyatning psixomotorik sohasiga, xulq-at-vor va shaxsiy fazilatlar baholanilayotganda esa – faoliyatning affektiv sohasiga tegishli o'quv maqsadlariga erishilganlik darajalari aniqlanadi.

Baholash mezonlari. Har qanday baholash natijalari o'zaro taqqoslanishi, ya'ni o'lchanishi lozim bo'ladi. Ularni taqqoslash baho-lashdan oldin yoki keyin ishlab chiqilgan mezonlar asosida amalga oshirilishi mumkin. Baholash mezonlari o'quv maqsadlariga qay da-rajada erishilganlikni anglatuvchi ko'rsatkichdir. Bu ko'rsatkichlar sonlar ("5", "4", "3" va hokazo), so'zlar ("A'lo", "Yaxshi", "Qoniqarli" va hokazo) yordamida tafsiflanishi mumkin. Boshqacha qilib aytadigan

bo'lsak, baholash mezonlari ta'lim oluvchining qaysi o'zlashtirish darajasini namoyish qilishiga qarab mos qo'yiladigan baho ko'rsatkichining tavsifidan iborat.

Baholash shakllari. Baholash uning mohiyatidan kelib chiqib, ikki xil shaklda o'tkazilishi mumkin:

Mezonga asoslangan baholash

Me'yorga asoslangan baholash.

Mezonga asoslangan baholash – baholanuvchining ta'lim jarayo-nida qo'lga kiritgan natijalarini, bilim, malaka va ko'nikmalarini oldindan belgilangan o'quv maqsadlari asosida ishlab chiqilgan ham-ma uchun umumiy va bir xil mezonlarga ko'ra taqqoslash va o'lchashdan iborat bo'lgai baholash shaklidir. Bunday baholash mezonlarni aniq belgilab beruvchi o'quv maqsadlari bo'yicha natijalarga baho berish imkoniyatini yaratadi. Bu orqali natijalar to'g'ridan to'g'ri va xolis baholanadi, shuningdek, kuchli guruhlarini kuchsiz guruhlardan yaxshi-roq farqlash imkonini beradi. Bu baholash shakli ikki bosqichdan iborat bo'lib, birinchi bosqichda baholanuvchining erishgan natijalari aniqlanadi, ikkinchi bosqichda esa, natijalar mezonlarga taqqoslanadi va o'lchanadi.

Mezonga asoslangan (yoki maqsadli) baholashning afzalliklari:

O'quv maqsadiga muvofiq baholanadi.

Ta'lim oluvchining o'zlashtirish darajasini obyektiv baholaydi.

Ta'lim oluvchi olgan bahosida yo'l qo'ygan xatolarini yaqqol ko'rsatib beradi.

Baholanuvchini ta'lim olishga yo'naltiradi.

Baholanuvchilarning baholanayotgan sohadagi kuchli va kuchsiz tomonlarini xollisona aniqlab beradi, ularning o'z bilimi va malakalariga bo'lgan ishochini oshiradi.

Hamma uchun bir xil bilim va malaka talablarni o'rnatadi.

Ta'lim mazmunini aniqlab beradi.

Baholanuvchilarning o'z faoliyati natijalariga bo'lgan mas'uliyatini oshiradi.

Mezonga asoslangan baholashning kamchiliklari:

Mezonlarni ishlab chiqish ko'p vaqt talab qiladi.

Mezonlarning obyektivligi, haqqoniyligi va aniqligini aniqlashtirishga nisbatan talablar sonining ko'pligi.

Ijtimoiy fan yo'nalishlari bo'yicha mezonlar ishlab chiqishda qiyinchiliklarga duch kelinadi.

Me'yorga asoslangan baholash – nisbiy baholash shakli bo'lib, u baholashda so'ng baholanuvchilarning ta'lim jarayonida qo'lga kiritgan natijalarini o'zaro taqqoslash orqali o'lchashdan iborat.

Bu baholash shakli ham ikki bosqichdan iborat bo'lib, birinchi bosqichda baholanuvchining erishgan natijalari aniqlanadi, ikkinchi bosqichda esa, bu natijalar o'zaro taqqoslash orqali o'lchanadi. Me'yorlangan (normaga asoslangan) baholashda baho bir necha ko'rsatkichlarga va ta'lim olish shart-sharoitiga ko'ra o'zgarishi mumkin bo'ladi. Masalan, o'qituvchida xayrihohlikning paydo bo'lishi, o'qituvchining o'ta qat'iyligi sababli ham baho o'zgarishi mumkin.

Me'yoriy (normaga asoslangan) baholashning afzalliklari:

O'qituvchi ortiqcha vaqt sarflamaydi.

Turli shart-sharoitga oson moslashtirish mumkin.

Baho bo'yicha ko'rsatkichlar umumiy tarzda olinadi.

Muayyan baholanuvchilar guruhi ichida ularni o'zlashtirish darajasiga qarab tabaqalashtirish imkonini beradi.

Baholash natijasida guruh ichidan ma'lum sondagilarini ajratib olish imkonini beradi (masalan, ta'lim muassasasiga kirish imtihonlari natijasida, boshqalarga nisbatan eng yuqori ko'rsatkich ko'rsatganlarni ajratib *olish mumkin*).

Me'yoriy (normaga asoslangan) baholashning kamchiliklari:

Baholashda bilim bilan xulqni baholash aralashtirib yubori-ladi.

Ba'zan xulqni baholash bilimni baholashni belgilab qo'yadi.

Baholar o'qituvchi tomonidan subyektiv tarzda belgilanishi mumkin.

Ta'lim oluvchiga nisbatan simpatiya ham bahoni yuqori qo'yib yuborishga olib keladi. Bilimlarni obyektiv va haqqoniy tarzda baholashning pasayishiga yo'l ochib beradi.

Baholash turlari. Baholash o'tkazilish vaqtiga ko'ra uch turga ajratiladi:

Boshlang'ich baholash.

Joriy, ya'ni shakllantiruvchi baholash.

Yakuniy, ya'ni umumlashtiruvchi baholash.

Boshlang'ich baholash – ta'lim jarayoni boshida ta'lim oluvchi-larning dastlabki bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash uchun o'tkaziladi. Bunday baholash natijalari ta'lim jarayonining mazmuni, usullari va shakllarini tanlash imkonini beradi.

Joriy (shakllantiruvchi) baholash muntazam ravishda o'tkazib boriladi. U ta'lim jarayonidagi yutuq va kamchiliklarni, ta'lim jarayoni samarasini tezkor (operativ) aniqlab borish, o'quv jarayo-nini muvofiqlashtirish va ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi qaytar aloqani ta'minlash imkonini beradi.

Yakuniy (umumlashtiruvchi) baholash – ta'lim oluvchining ta'lim jarayoniniig ma'lum davridagi o'zlashtirish natijalarini belgi-langani mezon va standartlarga javob berishini aniqlaydi.

Yakuniy baholash ta'lim jarayonining ma'lum bosqichi yakunida o'tkaziladi. U joriy baholash natijalarini jamlaydi.

Umumlashtiruvchi baholashni o'tkazishda quyidagilarga e'tibor berish lozim:

Ta'lim oluvchi umumlashtiruvchi baholash nima uchun o'tkazilishi haqida ma'lumotga ega bo'lishi lozim. Bu uni baholashga tayyorgarlik ko'rishga olib keladi.

Baholashni o'tkazish shartlari unga jiddiy yondashishiga, diqqatni chalg'itadigan yoki tasodifiy uzilishlardan o'zini chetga olishga hamda ta'lim oluvchiga o'z qobiliyatini namoyish qilishiga imkon beradi.

Baholash o'tkazish sharoitida o'quvchi o'zini erkin tutishi va noxushlik his qilmasligiga imkoniyat yaratish kerak.

Baholovchi va ta'lim oluvchi baholash nima berishi, u qachon, kim tomonidan va qanday o'tkazilishini bilishlari muhim ahamiyatga ega.

Qo'yilgan baho o'quv natijasini tushunish va uni mujassamlashtirish uchun ahamiyatlidir. Ta'lim oluvchi oldindan belgilangan natijalar mezoni yordamida baholanishi lozim. Rejalashtirilmagan baholashni o'gkzish maqsadga muvofiq emas.

§7. Me'yorga asoslangan baholash

Modulli o'qitish - o'qitishning istiqbolli tizimlaridan biri hisoblanadi, chunki u ta'lim oluvchilarning bilim imkoniyatlarini va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish tizimiga eng yaxshi moslashgandir.

An'anaviy ta'limda o'quv maqsadlari pedagog faoliyati orqali ifodalangan ya'ni bilim berishga yo'naltirilgan bo'lsa, modulli o'qitishda ta'lim oluvchilar faoliyati orqali ifodalaniib, kasbiy faoliyatga yo'naltirilgan bo'ladi.

Modulli o'qitish texnologiyasining an'anaviy o'qitishdan farqli xususiyatlarini quyidagi jadvalda keltirdik (11-jadval).

Modulli o'qitish texnologiyasining an'anaviy o'qitishdan farqli xususiyatlari

11-jadval

An'anaviy o'qitish texnologiyasiga asoslangan	Modulli o'qitish texnologiyasiga asoslangan
<p>Bir tomonga yo'naltirilgan axborot.</p> <p>Bir tomonlama muloqot (darslik> o'qituvchi>o'quvchi)</p> <p>Axborot olish</p> <p>Xotirada saqlash</p> <p>Ma'nosini tushunmagan holda mexanik tarzda yodlash.</p>	<p>Fikrlash va amaliy faoliyat orqali tahsil olishda faol ishtirok etishni rag'batlantirish.</p> <p>Ikki tomonlama muloqot</p> <p>Tahlil qilish orqali ma'lumotni eslab qolish</p> <p>Bilim va ko'nikmalarni namoyish etish</p> <p>Mazmuni tushunish va hayotga bog'lash.</p>

Ushbu jadvalning tahlili shuni ko'rsatadiki, modulli texnologiyaga asoslangan ta'lim an'anaviy ta'limdan o'qitish usullari va vositalari uni tashkil etish va natijalari bilan sezilarli farq qiladi.

Modulli o'qitish ta'limning quyidagi zamonaviy masalalarini har tomonlama echish imkoniyatini yaratadi.

Modul - faoliyatlik asosida o'qitish mazmunini optimallashtirish va tizimlash dasturlarini o'zgaruvchanligi, moslashuvchanligini ta'minlaydi:

o'qitishni individuallashtirish;

amaliy faoliyatga o'rgatish va kuzatiladigan xarakterlarni baholash darajasida o'qitish samaradorligini nazorat qilish;

kasbga qiziqtirish asosida faollashtirish mustaqillik va o'qitish imkoniyatlarini to'la ro'yobga chiqarish.

Modulli o'qitish samaradorligi quyidagi omillarga bog'liq:

ta'lim muassasasining moddiy-texnik bazasi;

malakali pedagoglar tarkibi darajasi;

ta'lim oluvchilar tayyorgarligi darajasiga;

kutiladigan natijalar bahosiga;

didaktik materiallarning ishlab chiqilishiga;

modullar natijasi va tahliliga.

Modulli o'qitishda - o'quv dasturlarini to'la qisqartirilgan va chuqurlashtirilgan tabaqalash orqali bosqichma-bosqich o'qitish imkoniyati yaratiladi. Ya'ni o'qitishni individuallashtirish mumkin bo'ladi. Modulli o'qitishda quyidagi maqsadlar ko'zlanadi:

- o'qitishning uzluksizligini ta'minlash;

- o'qitishni individuallashtirish;

- o'quv materialini mustaqil o'zlashtirish uchun yetarli sharoit yaratish;

- o'qitishni jadallashtirish;

- fanni samarali o'zlashtirishga erishish.

Modulli o'qitish fanning asosiy masalalari bo'yicha umumlashtirilgan ma'lumotlar beruvchi muammoli va yo'riqli ma'ruzalar o'qilishini taqozo etadi. Ma'ruzalar ta'lim oluvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga qaratilmo'g'i lozim.

Modul amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari ma'ruzalar bilan birga tuzilishi, ular ma'ruzalar mazmunini o'rganiladigan yangi material bilan to'ldirilishi kerak.

Modulni o'qitishning samaradorligini oshirishga erishish uchun o'qitishning quyidagi usullarini qo'llash mumkin:

- muammoli muloqotlar;

- evristik suhbatlar;

- o'quv o'yinlar;

- loyihalash va yo'naltiruvchi matnlar va hokazo.

O'qitishning modul tizimi mazmunidan uning quyidagi afzalliklari aniqlandi:

- fanlar va fanlar ichidagi modullar orasidagi o'qitish uzluksizligini ta'minlanishi;

- har bir modul ichida va ular orasida o'quv jarayonini barcha turlarining metodik jihatdan asoslangan muvofiqligini o'rnatilishi;

- fanning modulli tuzilish tarkibining moslanuvchanligi;

- ta'lim oluvchilar o'zlashtirishi muntazam va samarali nazorat (har qaysi moduldan so'ng) qilinishi;

- ta'lim oluvchilarning zudlik bilan qobiliyatiga ko'ra tabaqalanishi (dastlabki modullardan so'ng o'qituvchi ayrim ta'lim oluvchilarga fanni individuallashtirishni tavsiya etishi mumkin);

- axborotni "Siqib" berish natijasida o'qitishni jadallashtirish auditoriya soatlaridan samarali foydalanish va o'quv vaqti tarkibini ma'ruzaviy amaliy (tajribaviy) mashg'ulotlar individual va mustaqil ishlar uchun ajratilgan soatlarni optimallashtirish.

Buning natijasida ta'lim oluvchi yetarli bilimlarga ko'nikmaga ega bo'ladi.

Modulli metodika asosida o'qitishda faoliyatlik, tizimli kvantlash, qiziqtirish, modullilik, muammolilik, kognitiv vizuallilik, xatoliklarga tayanish tamoyillariga muvofiq ishlab chiqilishi lozim.

O'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra modulli metodika asosida o'qitishning quyidagi tamoyillari ochib berildi.

1. Faoliyatlik tamoyili: Bu tamoyil mutaxassisning kasbiy faoliyati mazmuniga muvofiq shakllanishini anglatadi. Bu tamoyilga ko'ra modullar fan bo'yicha faoliyat yondashuvi yoki tizimli faoliyat yondashuv asosida tuzilishi mumkin. Modulli o'qitish texnologiyasiga fan bo'yicha faoliyat yondashuvida modullarni o'quv rejasi va dasturlar tahlili natijasida tuzishni taqozo etadi. Tizimli faoliyat yondashuvida modullar bloki mutaxassisning kasbiy faoliyati tahlili asosida shakllantiriladi.

2. Tizimli kvantlash tamoyili - bu tamoyil didaktik birliklar umumlashtirilgan nazariyalarining talablariga asoslanadi.

Modulda tizimli kvantlash tamoyili o'quv materialining tegishli tuzilmasini tuzish yo'li bilan erishiladi. Modul umumiy ko'rinishda quyidagi elementlardan iborat bo'lishi mumkin:

- tarixiy - bu muammo teorema masala kashfiyot va tushunchalarning tarixiga qisqacha sharh berish;

- muammoli - bu muammoni shakllantirish;

- tizimli - bu modul tarkibi tizimini namoyon etish;

- faollashtirish - bu yangi o'quv materialini o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan tayanch iboralar va harakat usullarini ajratib ko'rsatish;

- nazariy - bu asosiy o'quv materiali bo'lib, unda didaktik maqsadlar muammoni ifodalash gipotezani asoslash muammoni echish yo'llari ochib ko'rsatiladi;

- tajribaviy - bu tajribaviy materialni (o'quv tajribasi tajribaviy ishni) bayon etish;

- umumlashtirish - bu muammo yechimini va modul mazmunini umumlashtirish;

- joriy etish - bu harakatlarning yangi usullarini ishlab chiqish va o'rganilgan materialni amaliyotda qo'llash;

- xatoliklar - ta'lim oluvchilarning modul mazmunini o'rganishdagi o'zlashtirishda kuzatiladigan xatoliklarini ochib tashlash, ularning sababini aniqlash va tuzatish yo'llarini ko'rsatish;

- bog'liqlik - o'tilgan modulni boshqa modullar bilan shu jumladan yondosh fanlar bilan bog'liqligini namoyon etish;

- test va topshiriqlar yordamida baholash - modul mazmunini ta'lim oluvchilar tomonidan o'zlashtirish darajasini nazorat qilish va baholash.

O'quv materialining o'zlashtirilishiga mashg'ulotlar paytida modulning amaliy ahamiyati qay darajada ochib ko'rsatilganligi modul mazmunining boshqa modullar bilan bog'liqligi shu modulni o'rganishdagi ta'lim oluvchilarning bir xil xatoliklari tahlili muhim ahamiyatga ega.

3. Qiziqtirish tamoyili - bu tamoyilning mohiyati ta'lim oluvchining bilim olish faoliyatini rag'batlantirishdan iborat bo'ladi. Modulning o'quv materialiga

qiziqishni uyg'otish, bilim olishga rag'batlantirish, mashg'ulotlar paytida faol ishtirok etish, ijodiy fikrlashga da'vat etish modulning tarixiy va muammoli elementlarining vazifalari hisoblanadi.

4. Modullilik tamoyili -bu tamoyil o'qitishni individuallashtirishning asosi bo'lib xizmat qiladi.

Birinchidan modulning dinamik tuzilmasi fan mazmunini uch xil ya'ni to'la qisqartirilgan va chuqurlashtirilgan ko'rinishda namoyon etish imkoniyatini beradi. O'qitishning u yoki bu turini tanlash ta'lim oluvchining o'ziga havola qilinadi.

Ikkinchidan modul mazmunini o'zlashtirishda o'qitish usuli va shakllarning turiligida ham modullilik namoyon bo'ladi. Bu esa o'qitishning faollashtirishga shakl va usullar (dialog, mustaqil o'qish, o'quv, imitatsion o'yinlar va hokazo) hamda muammoli ma'ruzalar seminarlar maslahatlar bo'lishi mumkin.

Uchinchidan modullilik yangi materialni pog'onasimon o'zlashtirishda ta'minlanadi, ya'ni har bir fan va har bir modulda o'qitish oddiydan murakkabga qarab yo'nalgan bo'ladi.

To'rtinchidan modulga kiruvchi o'quv elementlarining moslanuvchanligi tufayli o'quv materialini muntazam ravishda yangilab turish imkoniyati tug'iladi.

5. Muammolilik tamoyili - muammoli vaziyatlar va mashg'ulotlarni amaliy yo'naltirilganligi o'quv materialining o'zlashtirilish samaradorligini oshishiga imkon beradi.

Mashg'ulotlar paytida gipoteza qo'yiladi, uning asoslanganligi ko'rsatiladi va muammoning yechimi beriladi. Ko'pchilik hollarda bizning o'qituvchilar darslarda faqatgina dalillar keltiradilar. Masalan AQShda o'qituvchi masalani o'rganish uslubini, o'zi qo'ygan muammoning yechim yo'llarini, tajriba xususiyatini, uning natijalarini ko'rsatadi va tushuntiradi. Ya'ni u tadqiqotchi yoki maslahatchi sifatida namoyon bo'ladi.

Birinchi navbatda ayniqsa ana shu narsa ta'lim oluvchini qiziqtirib qo'yadi unda ijodiy fikrlash va faollikni tug'diradi.

6. Kognitiv vizuallik (ko'z bilan kuzatiladigan) tamoyili - bu tamoyil psixologik-pedagogik qonuniyatlardan kelib chiqadi. O'qitishdagi ko'rgazmalar

nafaqat so'roq vazifasini, shu bilan birga kognitiv vazifani bajargan taqdirdagina o'zlashtirish unumdorligini oshiradi. Aynan shuning uchun kognitiv grafika-sun'iy intellekt nazariyasining yangi muammoli sohasi bo'lib, murakkab obyektlar kompyuter sur'atchalari ko'rinishida tasvirlanadi. Modulning tarkibiy tuzilmasi bo'lib rangli bajarilgan kognitiv-grafik o'quv elementlari xizmat qiladi. Shuning uchun rasmlar modulning asosiy bosh elementi hisoblanadi. Bu esa:

— Birinchidan ta'lim oluvchining ko'rish va fazoviy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi;

— Ikkinchidan o'quv materialini mazmunini o'zida zich joylashtirib ravshan ko'rsatuvchi rasm ta'lim oluvchida tizimli bilim shakllanishiga yordam beradi.

— Uchinchidan rangli suratlar o'quv materialini qabul qilish va eslash samarasini oshiradi hamda ta'lim oluvchilarni estetik tarbiyalash vositasi bo'lib xizmat qiladi.

— Ko'rgazmali ma'lumot og'zaki ma'lumotdan ko'ra ahamiyatliroq va unumliroqdir. Ko'rish mexanizmining ma'lumotni o'tkazish qobiliyati eshitishnikidan ko'ra ancha yuqoridir. Bu esa o'z navbatida, ko'rish tizimiga inson qabul qilinadigan ma'lumotning qariyb 90 foizini yetkazish imkoniyatini beradi. Undan tashqari ko'rgazmali ma'lumot bir vaqtning o'zida beriladi. Shuning uchun ma'lumotni qabul qilish va eslashga og'zaki ma'lumotdan ko'ra kam vaqt talab etiladi. Ko'rgazmali ma'lumot ishlatilganda taassurot hosil bo'lishi o'g'zaki bayondan ko'ra o'rtacha 5-6 marotaba tezroq kechadi.

Insonning ko'rgazmali ma'lumotga ishonchi, o'g'zaki ma'lumotdan ko'ra yuqori bo'ladi. Shuning uchun "Yuz bor eshitgandan ko'ra, bir bor ko'rmoq afzalroqdir" deb bezij aytilmagan.

Shu bilan birga ko'rgazmali ma'lumotda qabul qilish va eslash unumi uni ko'rsatilishi orasidagi muddatni uzoqligiga bog'liq bo'lmaydi. Og'zaki ma'lumotning o'zlashtirilishi esa, bunga bog'liq bo'ladi. O'zni kelib yana bir muhim tafsilotni qayd etish lozim: simvollar-ko'rgazmali ma'lumotni qabul etish o'qitish samarasini oshiradi ya'ni o'quv-ilmii adabiyotdan va kompyuter texnikasi vositasida olinadigan ma'lumotni ko'paytirish uchun shart-sharoit yaratish zarur. Bu esa o'qitishni individuallashtirish zarurligini ko'rsatadi.

7.Xatoliklarga tayanish tamoyili - bu tamoyil o'qitish jarayonida doimiy ravishda xatoliklarni izlash uchun vaziyatlar yaratilishiga ta'lim oluvchilarning ruhiy faoliyati funksional tizimi tarkibida oldindan payqash tuzilmasini shakllantirishga qaratilgan didaktik materiallar va vositalarni ishlab chiqishga yo'naltirilgan bo'ladi.

Bu tamoyilning amalga oshirilishi ta'lim oluvchida tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlanishiga yordam beradi.

8.O'quv vaqtini tejash tamoyili - bu tamoyil ta'lim oluvchilarda individual va mustaqil ishlash uchun o'quv vaqtining zaxirasini yaratishga yo'naltirilgan bo'ladi.

To'g'ri tashkil qilingan modulli o'qitish o'qish vaqtini 30% va undan ortiq tejash imkoniyatini beradi. Bunga esa modulli o'qitishning barcha tamoyillari to'la amalga oshirilganda, o'quv jarayoni kompyuterlashtirilganda yondosh fanlarning o'quv dasturlari muvofiqashtirilganda erishish mumkin.

O'tkazilgan nazariy va amaliy izlanishlar natijasida modulli o'qitish - ta'lim oluvchilarning bilim imkoniyatlarini ijodiy qobiliyatlarini va amaliy ko'nikmalarini o'rganish darajalarini rivojlantirishda ijobiy samara berishi aniqlandi. Modulli metodika asosida o'qitishda fan tarkibidagi modullar orasidagi uzviylikni ta'minlashga o'qitishni jadallashtirishga ta'lim oluvchilarning o'zlashtirishini muntazam nazorat qilishga va baholashga qiziqtirish asosida amaliy faoliyatga o'rgatishga hamda o'quv materialini bosqichma-bosqich o'qitish orqali fanni samarali o'zlashtirishga erishiladi.

§8. Kredit texnologiyasi bo'yicha bilimlarni baholash

XX asrning ikkinchi yarmida ilmiy-texnik taraqqiyot o'zining yuksak cho'qqilariga erishdi. Ilmiy texnik taraqqiyotining (ITT) hozirgi darajasi shundayki fan texnika va texnologiya rivojining erishilgan sur'atlarini mamlakat qay darajada rivojlangan bo'lmasin alohida olingan mamlakatda uni ta'minlab bo'lmaydi. ITT keyingi rivoji faqat turli mamlakatlardagi olim va mutaxassislarning hamkorligi ilmiy-tadqiqot ishlarning integratsiyasi natijasida amalga oshirilishi mumkin. Fan texnika va texnologiyaning taraqqiyoti ta'lim taraqqiyoti darajasi bilan chambarchas

bog'liqligini e'tiborga oladigan bo'lsak ta'lim sohasidagi xalqaro integratsiyaning ustuvorligi yaqqol muammoga aylanib qoladi.

Bu kredit texnologiyani yaratilishini va qo'llanishining dolzarbligini belgilaydi. Chunki ta'lim sohasidagi xalqaro integrallashuvi eng avvalo o'quv jarayonini kredit texnologiyasi asosida tashkil etishiga tayanadi.

Ta'lim sohasidagi integratsion jarayonlar ilk bor Evropada boshlangan edi. 1989 yilda Evropaning minglab ta'lim oluvchilari Evropa hamjamiyatining ERASMUS (European Community Action Scheme for mobility of University students) TEMPUS va boshqa dasturlari asosida chet ellarda tahsil olish imkoniyatiga ega bo'ladilar

ERASMUS dasturi bo'yicha Evropa hamjamiyati universitetlari o'rtasidagi ta'lim oluvchilar almashinuvi sxemasi dastavval 145 oliy o'quv yurtlarini qamrab olgan edi.

ERASMUS dasturining yutuqlaridan biri bu Evropa universitetlaridagi o'qitish natijalarini o'zaro tan olish tizimi - (bu) (European Credit Transfer System (ESTS) ni yaratish sinash va amaliyotga keng qo'llash deb aytish lozim.

Bolonya deklaratsiyasiga ko'ra diplomlarning o'zaro tan olinishi, ya'ni o'qitish natijalarini yakuniy ko'rsatkichlarning o'zaro tan olinish muddati - 2010 yil deb belgilangan edi.

Bolonya deklaratsiyasiga kirish uchun quyidagi dastlabki talablar qo'yiladi:

- Oliy o'quv yurtigacha 12 yillik ta'lim;
- ikki bosqichli oliy ta'lim-bakalavriat va magistratura;
- o'quv jarayoni va o'qitish natijalarini baholash ESTS kredit texnologiyasi asosida tashkil etilishi.

"Kredit" atamasi (ESTS- credit) - sinovdan o'tdi, ma'lum bir kursni o'quv yurtida o'tganligi haqidagi guvohnoma ma'nosini anglatadi.

Creditda "Kredit - shartli sinov birligi bo'lib, ta'lim oluvchining o'quv fanining ma'lum bir qismini o'tganligi haqidagi ma'lumot beradi. Har bir o'quv faniga ma'lum miqdordagi kredit birliklari ajratiladi. Kredit birliklari soni ta'lim oluvchilarning mehnat sarfiga mos holda belgilanadi.

ESTS kreditlari- bu yagona Evropa ta'lim hududini yaratishning (ibtidosidir) boshlanishidir.

Ta'lim oluvchining mehnat sarfi – auditoriya mashg'ulotlari mustaqil ishlar va o'quv rejasida ko'zda tutilgan boshqa faoliyatlarini o'z ichiga oladi. Ya'ni ESTS kreditlari faqat auditoriya soatlari bilan chegaralanmasdan ta'lim oluvchilarning to'la yuklamasiga tayanadi. Shuning uchun ESTS kreditlarini ta'lim oluvchi mehnat sarfining o'quv fanlari bo'yicha shartli-sonli ifodasi deb hisoblash mumkin.

Odatda o'quv rejasidagi fanlarga ajratiladigan kreditlar soni 3 ga teng undan ko'p va kam sonli fanlar ham mavjud.

ESTSda kreditlar yig'indisi semestrda – 30 o'quv yilida – 60 bakalavriatdagi o'quv davrida – 240 ni tashkil etadi.

ESTS kreditlari barcha o'quv fanlariga ya'ni majburiy va ta'lim oluvchi tanlovi asosida fanlarga taqsimlanadi. Ular mazkur fan bo'yicha kurs loyihalari va ishlarining mavjudligini hisobga olishlari zarur.

O'quv faniga ajratiladigan kreditlar miqdori, fanning murkkabligiga va o'zlashtirish bo'g'liq bo'ladi. Ya'ni har qanday murakkab fan ham katta miqdordagi kreditlarga ega bo'la olmaydi.

Agar murakkab fan bilish va tushunish darajasida o'zlashtiriladigan bo'lsa, kam murakkabli o'quv fani malaka darajasida o'zlashtirilsa tabiiyki oxirgisiga ko'proq kreditlar ajratiladi. Shuning uchun turli ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari uchun, bir fanning o'zi turli o'quv dasturlariga va unga muvofiq turli mehnat sarfi va kreditlarga ega bo'lishi mumkin.

Ko'rinib turganidek bizning mamakatimizda birinchi va ikkinchi talablar bajarilgan. Endi navbat uchunchi talabni bajarishda – ya'ni o'quv jarayonini kredit texnologiyasi asosida tashkil etish.

Ushbu texnologiya asosida o'quv jarayonini tashkil etishdan maqsad nimadan iborat?

O'quv jarayonini tashkil etishning ESTS kredit texnologiyasiga o'tishda quyidagi maqsadlar ko'zlanadi:

- xorijda o'qishni davom ettirish uchun oliy yurtini tanlashda shart-sharoit yaratish;
- O'zbekistonda ta'lim olgan muddatnini xorijiy davlatlarda tan olinishini ta'minlash;
- Evropa oliy o'quv yurtlari o'quv rejalarini o'rganish va shu asosida o'quv jarayonini takomillashtirish;
- ta'lim oluvchilar qobiliyatini to'laroq ochilishiga va o'qitishning yuqori natijalariga erishish.

ESTSning asosiy tamoyillari

- ESTS quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:
- 1. *Transferancy* - bu ESTS tizimiga xoxlagan shaxs yoki tashkilotning to'siqsiz kirishiga shart-sharoit yaratish. Ushbu shart-sharoit kuchli axborot tarqatibot vositasida yaratiladi, uning natijasida umumiy yangilik, aniqlik va ochiqlik muhiti shakllantiriladi.

Axborot tarqatibot quyidagilarni o'z ichiga oladi:

almashish sxemasiga kiritilgan ta'lim oluvchilarning o'qish natijalari haqida bir-biriga o'z vaqtida axborot yetkazib turish;

oliy o'quv yurtlarining o'z axborot paketlari bilan muntazam almashib turishlari, ta'lim xizmatlari doirasida bir-birini imkoniyatlarini o'rganish;

oliy o'quv yurtlarida, ECTS haqida to'la ma'lumotlarning mavjudligi.

2. *Agreement* – ta'lim oluvchi bilan ikkala oliy ta'lim muassasasining ESTS koordinatorlari orasida tayyorlash mazmuni, o'quv tartibi va muddatlari, attestatsiya tadbirlari, o'quv rejalaridagi faro'ni bartaraf etish tartiblari haqida o'zaro kelishuvlarini anglatadi.

3. *Credits* – Host universitetida (qabul qiladigan universitet) muvaffaqiyatli o'tilgan barcha fanlar Post – universitetda (ta'lim oluvchini boshqa OTMga jo'natgan universitet) hisobga olinishi zarur.

4. *Ta'limning insonparvarlashuvi* – bu shaxsning turli ta'lim xizmatlariga bo'lgan ehtiyojini qondirishi va ta'lim jarayonida inson qobiyatining ochilishini anglatadi. ESTS ta'limni davom ettirish uchun oliy ta'lim muassasasini, o'quv fanlarini va o'qituvchilarni tanlash imkoniyatini beradi.

5. *Ta'limning individuallashtiruvi* – bu har bir ta'lim oluvchining individual reja va ta'lim dasturlariga ega ekanligini ifoda etadi. Ta'lim oluvchi tanlovi asosidagi fanlar 70%ni, majburiy fanlar esa 30% dan oshmaydi. Ta'lim oluvchining mustaqil ish hajmi 70%ni, auditoriyadagi ishi esa 30%ni tashkil etadi. Ushbu ko'rsatkichlar individual ta'limni tashkil qilishga asos bo'lib xizmat qiladi.

6. *Ta'limning samaradorligi* –guruhda individual o'qitishli auditoriya mashg'ulotlari va ta'lim oluvchining mustavqil ishlarini uy g'unlashtirish orqali ta'minlanadi. Auditoriya o'quv vaqtining 70% gacha qismini individual o'qitishga, shuningdek umumiy o'quv vaqtining 70%gacha qismini mustaqil ishga ajratilishi o'quv fanlarining ta'lim oluvchilar tomonidan o'z qobiliyatlari darajasida o'zlashtirishga imkon yaratadi. Ushbu bilan ta'limning samaradorligi ta'minlanadi.

ECTS tamoyillari – shaxsning o'z qobiliyatini to'la rivojlanishi va ro'yobga chiqarishirivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish zaruriyligini ko'zda tutadi.

ESTSning xususiyatlari

Zamonaviy o'qitish texnologiyasi, oliy ta'lim muassasasining jihozlanganligi, pedagoglar tarkibi faqat darajali, yuqori malakali kadrlardan iborat bo'lishi, o'qitishning yuqori sifatleri – ESTS uchun dastlabki zaruriy talablar hisoblanadi. O'quv jarayonini tashkil etishning ushbu tizimi, quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega.

O'quv rejası bo'yicha: barcha o'quv fanlari ikki guruhga bo'linadi – majburiy va ta'lim oluvchi tanlovi asosidagi fanlar. Bu nisbatan taxminan 1:2 ga teng qabul qilinadi;

Har bir ta'lim oluvchi shaxsiy o'quv rejasiga ega bo'ladi.

Asosiy hujjat transkript (transcript of records) u xususiyatning unifikatsiyalashgan hujjat bo'lib, yagona shaklda tuziladi, o'qitish natijalarini tan olish uchun majburiy hujjat hisoblanadi. Transkriptda, ta'lim oluvchining mazkur davlatda qabul qilingan baholash tizimida ham, xususiyat tizimi bo'yicha hamp olgan baholari, olingan xususiyatli kreditlari bo'yicha ma'lumotlar keltiriladi:

Har bir semestrda o'rganiladigan fanlarning soni 3...5ta bo'lishi;

Mustaqil ishga ajratilgan soatlar, auditoriya soatlaridan ko'p bo'lishi;

Kredit o'zida ta'lim oluvchilning o'quv fanini o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan barcha mehnat sarflarini mujassamlashtirdi. O'quv fani uchun ajratiladigan kreditlar soni, aksariyat hollarda 3 ga teng bo'ladi.

(O'quv fani dasturining mazmuni (syllabus) quyidagilarni o'z ichiga oladi:

o'quv fanining to'liq nomlanishi va uning o'quv rejasidagi tartib raqami;

o'quv fanini o'rganish maqsadi;

o'quv fanining qisqacha mazmuni;

taqvimiy reja, mashg'ulotlar jadvali bilan;

o'qitish texnologiyasi;

ta'lim oluvchining mas'uliyati va unga qo'yilgan talablar;

ta'lim oluvchilar bilimni baholash tartibi va mezonlari;

asosiy va qo'shimcha adabiyotlar ro'yxati.

O'qituvchining o'quv yuklamasini hisoblashda:

Umumiy mehnat sarfi miqdori (auditoriya va mustaqil ish soatlari) bir o'quv yilida 750-800 soatni tashkil etishi – e'tiborga olinadi.

O'qitish jarayonining asos unu:

shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari;

ta'lim oluvchining mustaqil ishida, o'qituvchi maslahatchi sifatida ishtirok etadi;

ta'lim oluvchi o'quv fanini va o'qituvchini tanlash huquqiga ega.

Har bir ta'lim oluvchiga axborot paketi beriladi. U quyidagilarni o'z ichiga oladi.

Oliy ta'lim muassasasi haqida ma'lumot;

O'quv rejası;

O'quv jarayonining grafigi;

O'quv fanlarining mazmuni;

Oliy ta'lim muassasida qabul qilingan ta'lim tizimining metodik xususiyatlari haqida ma'lumotlar:

ta'lim oluvchilar bilimni baholash tizimi va baholar shkalasi haqida ma'lumotlar;

ijtimoiy-maishiy shart-sharoitlarga tegishli ma'lumotlar;

tarixiy va madaniy sohaga oid ma'lumotlar;

qo'shimcha ta'lim xizmatlari to'g'risida ma'lumotlar

ECTS – oliy maktabda o'quv jarayonini tashkil etishning demokratik tizimining namunasidir.

Kreditlarni taqsimlash va ESTS o'quv rejalariga o'tish metodikasi

Davlat ta'lim standartlariga tayanib tuzilgan o'quv rejasi, o'quv jarayonini tashkil etishning asosi bo'lib xizmat qiladi. Ushbu me'yoriy hujjatlar asosida o'quv faoliyati turlari bo'yicha mehnat sarflari aniqlanadi. O'quv faoliyati turlari bo'yicha mehnat sarflarini hisoblash namunasi 1.-jadvalda keltirilgan.

Kreditlarni hisoblash va ularni o'quv faoliyatlari turlari, bloklar va alohida fanlar bo'yicha taqsimlashda o'tish koeffitsientini aniqlash zarur (K_{om}).

$$K_{om} = 240 : 8262 = 0,029$$

Bu erda: 240 – bakalavriatning ESTS bo'yicha umumiy mehnat sarflari yi g'indisi, soat. Kreditlar soni mehnat sarfini o'tish koeffitsientiga (0,029) ko'paytirib toriladi.

O'quv faoliyati turlari, bloklar va alohida o'quv fanlari bo'yicha kreditlarni hisoblash namunalari 12 va 13- jadvallarda keltirilgan.

O'quv faoliyati turlari bo'yicha kreditlar taqsimotii namunasi

12 –jadval

№	DTS asosida o'quv faoliyatining nogmi	Haftalar soni	Auditoriya soatlari	Umumiy o'quv yuklamasi	Kredit
1	Nazariy va amaliy ta'lim	136	[136:36]	$136 \cdot 54 = 7344$	$7344 \cdot 0,029 = 213$
2	Malakaviy amaliyot	12	432	648	19
2.1	Ishlab chiqarish amaliyoti	4	$4 \cdot 6 = 24$	$24 \cdot 9 = 216$	6
2.2	Pedagogik amaliyot	8	288	432	13
3.	Bitiruv ishi	5	$5 \cdot 36 = 180$	$5 \cdot 54 = 270$	8
4.	Attestatsiya	19			
5.	Ta'til	32			
Jami:		204	5508	8262	240

Jadvaldagi ma'lumotlarni hisoblashda haftalik auditoriya o'quv yuklamasi - 36 soat, ta'lim oluvchilarning me'yoriy haftalik mehnat sarfi – 54 soat qabul qilingan.

Zamonaviy o'quv rejasi bo'yicha, ESTS bir kreditning taxminiy qiymati ta'lim oluvchining 34,4 soat mehnat sarfiga tengdir.

Bloklari bo'yicha kreditlarni taqsimoti nazariyasi

13- jadval

№	Fanlar bloklarining nomlanishi	Auditoriya soatlari	Umumiy o'quv yuklamasi	Kredit
1	Umumgumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar	1214 (≈25%)	1726	50
2	Matematik va tabiiy-ilmiy fanlar	846 (25%)	1292	37
3	Umumkasb fanlari	2034 (50%)	3682	89
4	Ixtisoslik fanlar	468 (≈10%)	794	23
5	Qo'shimcha fanlar	334 (≈5%)	450	14
6	Malakaviy amaliyot	432 6	648 9	19
7	Bitiruv ishi	180	270	8
Jami		5508	8262	240

O'quv fanlari bo'yicha kreditlar taqsimoti namunasi

14- jadval

I kurs: bahorgi semestr				
1.	Huquqshunoslik	55	1,6	2
2.	O'z.R.Konstitutsiyasi	55	1,6	2
3.	Iqtisodiyot nazariyasi	98/98	2,8	3
4.	O'zbek (rus) tili	55	1,6	2

5.	Chet tili	43	1,3	1
6.	Jismoniy madaniyat	57	1,7	2
7.	Informatsion texnologiyalar va tizimlar	108	3,2	3
8.	Iqtisodchilar uchun matematika	110	3,2	3
9.	Ehtimollar nazariyasi va matematik statistika	110	1,8	3
10.	Iqtisodiy geografiya va ekologiya	60	2,4	2
11.	Zamonaviy tabiiy fanlar kontseptsiyasi	82	2,9	2
12.	Iqtisodchilar uchun informatsion texnologiyalar	97	4,3	3
13.	Psixologiya	150	3,2	4
14.	Ta'lim oluvchi tanlovi fanlari	110	31,6	3
Jami		1080	60	31
Hammasi:		202	60	60

Kredit texnologiyasi bo'yicha ta'lim oluvchilar bilimni baholash metodikasi

O'quv jarayoni kredit texnologiyasi asosida tashkil etilganida, aksariyat hollarda 4 balli baholar shkalasini qo'llab, 100 foiz baholash tizimi ishlatiladi.

Masalan: A-4 b; B-3,5 b; C-3 b; D -2,5; E-2 b; F- 1,5 b;F-I b.

100foizli baholash tizimi quyidagicha taqsimlanishi mumkin: mash g'ulotlarsha qatnashishi – 5%, joriy testlash – 30%, odatda 3 marta 10% dan; mustaqil ishlarni bajarish – 15%, o'rtacha 3 marta 5% dan; laboratoriya ishlarini bajarish – 10%, kurs loyihasi (ishi)ni bajarish -10%; yakuniy imtihon -30%.

15-jadval keltirilgan baholar mezonlaridan 10 foizli baholash tizimida qo'llanilganida foydalanish mumkin.

Baholash mezonlari

15-jadval

Baholar ta'rifi	Shartli belgisi	O'zlashtirish h %	Baholash mezonlari	Tayyorgarlik darajasi
A'lo	A	90-100	Bilimlarni umumlashtiradi va baholaydi, tahlil etadi, tushunadi, biladi	4-daraja ijod darajasi
Juda yaxshi	B	80-90 tahlili	Tahlil etadi, qo'llaydi, tushunadi, biladi	3-darajasi ko'nikma, malaka va darajasi (avtomatik)
Yaxshi	C	70-80 qo'llash	Qo'llaydi, tushunadi, biladi	3-darajasi ko'nikma va malaka darajasi
Qoniqarli	D	Tushunish	Tushunadi, biladi	2-daraja qayta tiklash darajasi
Yetarli	E	50-60 bilish	Biladi	1-darajasi tasavvur etish darajasi
yetarli emas, qo'shimcha yana ishlash talab qilinadi	FY	40-50	Yomon biladi	0-darajasi yomon tasavvur etadi
yetarli emas, qo'shimcha yana juda ham qo'p ishlash talab qilinadi	F	40 kam	Umuman bilmaydi	0-darajasi umuman tasavvur etmaydi

O'quv fani materialining 90-100% o'zlashtirishi "a'lo" bahoga to'g'ri keladi. Bu tayyorgarlikni 4-darajasiga tenglashtiriladi va "ijod darajasi" deb belgilaydi.

O'quv fani dasturi kamida 50% o'zlashtirilganida "yetarli" bahosi qo'yiladi, bu o'zlashtirishning tasavvur darajasi" deb belgilanadi. O'quv fanining 40%dan kam

o'zlashtirishi, tayyorgarlikning 0-darajasi, ya'ni "umuman tasavvur etmaydi" deb hisoblanadi.

§9. Amaliy mahoratni va xulq-atvorni baholash

Malakali mutaxassislar tayyorlash jarayoni ikkita mustaqil qismdan: nazariy ta'lim va ishlab chiqarish ta'limidan iborat. Nazariy ta'lim ta'lim oluvchilarning umumiy bilim, ijtimoiy, umumkasbiy va kasbiy fanlarni o'rganishlarini o'z ichiga olib, ularda o'rganilayotgan kasbni ongli tarzda mustahkam va chuqur egallashlari uchun zarur hajmdagi bilimlar tizimini shakllantirishni maqsad qilib qo'yadi.

Ishlab chiqarish ta'limining asosiy vazifasi – kelgusida malakali kichik mutaxassis bo'lib yetishadigan ta'lim oluvchilarni muayyan kasb yo'nalishida bevosita faoliyat ko'rsatishga tayyorlashdan, ya'ni o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotga tadbiq etishga o'rgatishdan, zarur kasb ko'nikmasi va malakasini shakllantirishdan iborat.

Ko'nikma – ta'lim oluvchilarning mehnat jarayonidagi harakatni (yoki harakatlar majmuini) muayyan sharoitda maqsadga muvofiq bo'lgan harakat usullaridan To'g'ri foydalanib muvaffaqiyatli bajarish qobiliyati.

Malaka – ta'lim oluvchilarning mehnat jarayonidagi harakatni (yoki harakatlar majmuini) aniq, tez va maqsadga muvofiq tarzda avtomatik ravishda bajarish qobiliyati. Yoki avtomatlashgan ko'nikma deb ham atash mumkin.

Amaliy mahorat (kompetentsiya) – ishlab chiqarish standartlariga mos holda, real ish sharoitida biror topshiriqni yoki topshiriqlar majmuini bajarish uchun bilim, ko'nikma va malakalarni qo'llash layoqati.

Kasbiy malakalar quyidagi to'rtta toifaga bo'linadi:

Asosiy malakalar.

Maxsus malakalar.

Umumiy malakalar.

Individual malakalar.

Asosiy malakalar. Muayyan kasb yo'nalishi bo'yicha barcha malakali ishchilar (kichik mutaxassislar) egallashi lozim bo'lgan alohida bilimlar va malakalar doirasi.

Mazkur malakalarni ta'lim oluvchilar o'qishni yakunlaganlaridan so'ng, o'z kasblari bo'yicha faoliyat ko'rsata olishlari hamda yuqori darajadagi mahoratga erishishlari uchun o'zlashtirishlari talab etiladi.

Maxsus malakalar. Ushbu malakalar ishlab chiqarish tarmoqlari tomonidan belgilanib, muayyan tarmoqning ixtisoslashtirilgan sohalarida qo'llaniladi. Mazkur malakaga ega bo'lish malakali ishchi (kichik mutaxassis) ning ishlab chiqarish tarmog'ining aniq bir soha-si bo'yicha ixtisoslashishiga imkon beradi.

Umumiy malakalar. Ushbu malakalar aniq mutaxassislik bo'yicha talab etilib, shu bilan birga boshqa kasb yo'nalishlari uchun ham umumiy hisoblanadi. Misol uchun, chilangarlik ishlarini bajarish bo'yicha malakalar.

Individual malakalar. Yuqorida keltirilgan individual malakalar barcha kasblar uchun umumiy hisoblanib, muayyan kasbning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda qo'shimchalar kiritilishi yoki o'zgartirilishi mumkin.

Ushbu malakalar barcha kasblar uchun qo'llanilib, har bir malakali ishchi (kichik mutaxassis) xulq-atvorining ajralmas qismi hisoblanadi. Individual malakalarga quyidagilarni misol sifatida keltirish mumkin:

Muloqotmandlik

Iste'molchi bilan o'zaro munosabat

Sharoitga tez moslashish

Jamoda ishlay olish

Mustaqil ishlay olish

Tashabbuskorlik

Muammolarni yecha olish

Rejalashtirish

Axborot to'plash

Til bilish

Hisobot tayyorlash.

Amaliy mahorat va xulq-atvorni baholashning shakllari, turlari va usullari

Yuqorida ko'rib chiqilgan barcha malakalar ta'lim muassasalarida barcha ta'lim oluvchilarda ishlab chiqarish ta'limi jarayonida shakllantiriladi. Ta'lim oluvchilarni muayyan kasb bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni qay darajada o'zlashtirayotganliklarini nazorat qilish va baholash ta'lim jarayonining asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi.

Mazkur metodik ishlanmaning birinchi qismida ta'lim oluvchilarning nazariy bilimlarini baholash shakllari, turlari vositalari to'g'risida atroflicha fikr yuritilgan edi. Ushbu modulda biz ta'lim oluvchilarning amaliy mahorati va xulqini baholash xususida fikr yuritamiz.

Baholash shakllari. Ta'lim oluvchilarning amaliy mahorati oldindan belgilangan aniq mezonlar asosida baholash shakli yordamida baholanadi. Me'yorga asoslangan baholash shakli amaliy mahoratni baholash uchun to'g'ri kelmaydi, sababi har bir ta'lim oluvchi mustaqil ravishda aniq bir amaliy topshiriqni ishlab chiqarish standartlariga, aniq mezonlarga muvofiq holda bajara olishi talab qilinadi. Bunda qiyosiy baho qo'yish mumkin emas.

Bundan tashqari amaliy mahoratni baholash obyektiv va subyektiv baholashlarga bo'linadi. Obyektiv baholashda ikkita mezon qo'llaniladi: "Ha" yoki "Yo'q" ("O'tdi" yoki "O'tmadi").

Amaliy mahoratni baholash 2 turga bo'linadi:

Shakllantiruvchi (joriy va oraliq).

Yakuniy.

Shakllantiruvchi baholashning o'zi ham ikkiga bo'linadi: joriy va oraliq baholash.

Joriy baholash ishlab chiqarish ta'limi jarayonida amalga oshirilib, unda ta'lim oluvchilarda muayyan mutaxassislik bo'yicha boshlang'ich ko'nikmalar qay darajada shakllanayotganligi nazorat qilinadi hamda qaytar aloqalar ta'minlanadi. Bunda ta'lim oluvchilar oddiy mehnat operatsiyalarini bajarish orqali baholanadilar.

Oraliq baholashda ta'lim oluvchilarga bir nechta mehnat operatsiyalarini o'z ichiga olgan kompleks ishni bajarish topshiriladi va ishlab chiqarish ta'limi ustasi natijaga qarab, aniq mezonlar asosida ularni baholaydi.

Yakuniy baholash kurs yakunida, ta'lim oluvchilar real ishlab chiqarish sharoitida ishlab chiqarish amaliyotidan o'tganlaridan so'ng amalga oshiriladi. Buning uchun maxsus imtihon komissiyasi tuzilib, unga ishlab chiqarishdan muayyan kasb yo'nalishi bo'yicha mutaxassislar jalb etiladilar.

Yakuniy baholash natijalari diplom ilovasida qayd etiladi.

Ta'lim oluvchilarning xulq-atvorlarini baholash ham shakllantiruvchi hamda yakuniy baholashlarni o'z ichiga olib, buning uchun alohida baholash mezonlari ishlab chiqiladi.

Baholash usullari:

Amaliy topshiriq.

Modellashtirish.

Vazifa.

Loyiha.

Xulq-atvorni baholash usullari:

Amaliy topshiriq.

Modellashtirish.

Interv'yu.

Hisobot tayyorlash.

§10. Baholash jarayonida uchraydigan ba'zi xatoliklar

Ijtimoiy - gumanitar fanlari bilimlar sohasi va ijtimoiy amaliyot sohasi kabi jahon rivojlanish umumiy tendentsiyalari va qonuniyatlariga binoan rivojlanadi. Shuning uchun kasbiy-pedagogik ta'lim chet el tajribalarini o'rganish uni ilmiy tushunish ilg'or g'oyalardan milliy ta'lim amaliyotida foydalanish ayniqsa dolzarb hisoblanadi. "Kadrlar tayyorlash sohasidagi pozitiv jahon tajribasini hisobga olish uzluksiz ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimi barcha elementlariga taalluqli va uning rivojlanishi omillaridan biri hisoblanadi". Shu bilan birga milliy g'oyalar va an'analarda qurilgan ta'lim har doim milliy rivojlanish masalalariga javob berishini endi tutish kerak.

Zamonaviy axborot texnologiyalariga: multimedia bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilish bir alifbodan ikkinchi bir alifboga o'tkazish kompyuterli test nazorati skaner texnologiyasi internet elektron pochta Web – texnologiya elektron virtual kutubxona masofadan turib ta'lim berish taqdim etish texnologiyasi sun'iy tafakkur tizimlari va boshqalar kiradi.

Vebinar metodi

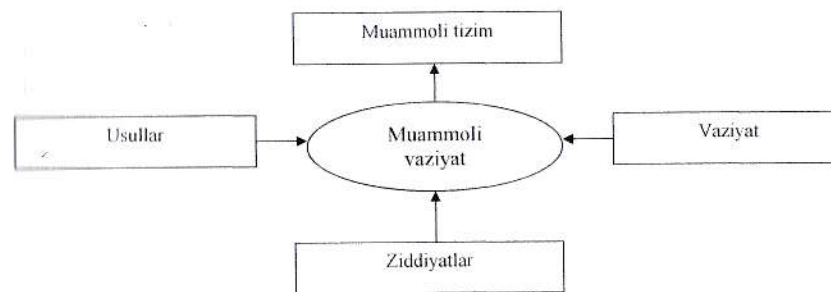
Vebinar usulida dars seminar yoki konferentsiya Internet orqali bir vaqtda hozir bo'lgan ta'lim oluvchilar bilan audio video (va avvalgi postlarda sanab o'tilgan ko'plab interaktiv imkoniyatlar) bilan jonli olib borilib ushbu dars keyingi foydalanishlar uchun yozib olinishi mumkin bo'lsada butun o'quv yoki kurs jarayonidagi darslar yagona platforma doirasida o'zaro uzviy bo'lganmaydi, ya'ni alohida-alohida bir martalik darslar bo'ladi deyish mumkin.

Muammoli metod

Muammoli metodning mohiyati mashg'ulotlar jarayonida muammoli vaziyatlarni yaratish va echishdan iborat bo'lib uning asosida didaktik ziddiyatlar yotadi. Muammoli ta'lim kontseptsiyasining asosiy tushunchalari "Muammoli vaziyat" "Muammo", "Muammoni topish" kabilar hisoblanadi. Chizmadan anglanadiki muammoli vaziyat bu metodning dastlabki ko'rinishi hisoblanib o'zida subyektning aniq yoki qisman tushunib etilgan muammoni ifodalaydi uni bartaraf etish yangi bilimlar usullar va harakat ko'nikmalarini o'zlashtirishni taqozo etadi. Agar o'quvchida qiyinchiliklarni yo'qotish yo'llarini izlab topish uchun boshlang'ich ma'lumotlar bo'lmasa shubhasiz muammoli vaziyat yechimini u qabul qilmaydi ya'ni muammoning yechimi uning ongida aks etmaydi.

Fikrlash muammo mohiyatini tushunib etilishi ifodalanishi mavjud bilim va ko'nikmalar majmuasi va izlanish tajribasi asosida muammoli vaziyatni qabul qilish bilanoq boshlanadi. Bu holda muammoli vaziyat muammoga aylanadi. Har bir muammo muammoli vaziyatni o'zida namoyon etadi biroq barcha muammoli vaziyat muammoga aylanavermaydi.

Ziddiyatlarni bartaraf etish nafaqat ilmiy bilish yo'li shu bilan birga o'quv yo'li hamdir. Bu metodni quyidagi chizma yordamida ifodalash mumkin (12-rasm):

12-rasm. Muammoli o'qitish metodining tuzilmasi

Mazkur metoddan foydalanish jarayonida muammo yechimini topishga yordam beruvchi yo'nalishlar ko'rsatilmaydi va chegaralanmaydi. Bu xususiyat muammoli masalaga xosdir. Muammoda yechimning qandaydir parametrlari ko'rsatilsa u muammoli masala hisoblanadi. Har qanday muammoli topshiriq ma'lum muammoni demak muammoli vaziyatni ham qamrab oladi. Biroq yuqorida ta'kidlanganidek barcha muammoli vaziyat muammo bo'la olmaydi. Inson har doim muammoli masalalarni hal etadi. Agar uning oldida muammo paydo bo'lsa uni muammoli masalaga aylantiradi, ya'ni uning yechimi uchun o'zidagi bilimlar tizimiga tayanadi va ma'lum ko'rsatishlarni belgilab oladi. Muvaffaqiyatsizlikka uchragan taqdirda, u boshqa ko'rsatkichlarni qidiradi va shu muammo bo'yicha yangi variantlardagi masalalarni loyihalaydi.

Ta'lim jarayonida muammoli metodni qo'llashda o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan quyidagi harakatlar amalga oshiriladi (16-jadval):

Ta'lim jarayonida muammoli metodni qo'llash

16-jadval

O'qituvchi faoliyatining tuzilmasi	O'quvchi faoliyatining tuzilmasi
O'quv materialiga oid tafovutlarni taklif etilishi;	O'quv material mohiyatining anglab etilishi;
muammoli vaziyatlarni tuzish;	muammoli vaziyat yuzasidan fikrlash;
muammoning mavjudligini aniqlab berish;	mavjud bilimlar va tajribani qayta tiklash;
-muammoli topshiriqlarni loyihalash	muammoli masalaga o'tkazish; topshiriqni bajarish

Evristik o'qitish metodi

Evristik o'qitish metodini qo'llashda o'qituvchi o'quvchilar bilan hamkorlikda hal etilishi zarur bo'lgan masalani aniqlab oladi. O'quvchilar esa mustaqil ravishda taklif etilgan masalani tadqiq etish jarayonida zaruriy bilimlarni o'zlashtirib oladilar va uning yechimi bo'yicha boshqa vaziyatlar bilan taqqoslaydi. O'rnatilgan masalani echish davomida o'quvchilar ilmiy bilish metodlarini o'zlashtirib tadqiqotchilik faoliyatini olib borish ko'nikmasi tajribasini egallaydilar.

Ta'lim jarayonida tadqiqotchilik o'qitish metodini qo'llashda o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan quyidagi harakatlar amalga oshiriladi (17-jadval):

Evristik metodi o'qituvchilardan ijodiy xususiyat kasb etuvchi yuqori darajadagi bilish faoliyatini tashkil eta olish ko'nikma va malakalariga ega bo'lishni taqozo etadi. Buning natijasida o'quvchilar mustaqil ravishda yangi bilimlarni o'zlashtira oladilar. Ular odatda yuqori sinf o'quvchilarining o'zlashtirish darajalarini hisobga olgan holda ma'lum holatlarda qo'llaniladi.

Evristik o'qitish metodini qo'llash

17-jadval

O'qituvchi faoliyatining tuzilmasi	O'quvchi faoliyatining tuzilmasi
o'quvchilarga o'quv muammosini taklif etish; o'quvchilar bilan hamkorlikda tadqiqot masalasini o'rnatish; o'quvchilarning ilmiy faoliyatini tashkil etish	o'quv muammolari mohiyatini anglab olish; tadqiqot muammosini o'qituvchi va o'quvchilar bilan birgalikda o'rnatishda faollik ko'rsatish; ularni echish usullarini topish; tadqiqiy masalalarni echish usullarini o'zlashtirish

Ushbu metodlardan boshlang'ich sinflarda foydalanish amaliyotchi-o'qituvchilarning fikrlariga ko'ra bir muncha murakkab hisoblanadi. Biroq uzluksiz ta'lim tizimiga shaxsga yo'naltirilgan ta'limni faol joriy etishga yo'naltirilgan ijtimoiy harakat amalga oshirilayotgan mavjud sharoitda ushbu yo'nalishdagi loyihalarni tayyorlash o'ziga xos dolzarb ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Shunga qaramasdan bu tasnif maktab amaliyotida birmuncha keng tarqalgan va pedagogik hamjamiyat tomonidan e'tirof etilgan. Shuningdek buyuk didakt I.Ya.Lerner asarlari asosida ilmiy tadqiqot ham amalga oshirilgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Аванесов В.С. Современные методы обучения и тестового контроля знаний. – Владивосток, 1999. -125 с.

2.Бекоева М.И. Педагогическая квалиметрия в управлении качеством образования студентов современного вуза // Nauka-rastudent.ru. – 2015. No. 06 (18)/[Электронный ресурс] – Режим доступа. – URL:<http://naukarastudent.ru/18/2760/>

3.Garry G. Azgaldov Alexander V. Kostin Alvaro E. Padilla Omiste The ABC of Qualimetry Fonts kindly provided by ParaType Inc Redero 2015.

4.Golish L.V. Faol o'qitish usullari: mazmun, tanlash va amalga oshirish. Ekspress qo'llanma. -T.: TESIS, 2001. 400 b.

5.Григорьева Е.В. Влияние «Я – концепции» учителя на его профессиональную компетентность в системе отношений «учитель-ученик»:Дисс...к.псих.н. – Сочи, 2000. – 162 с.

6.Михайловская Т.А. Творческое саморазвитие будущих учителей в процессе реализации компетентностно-ориентированного подхода: Дисс...к.п.н. – Тольятти, 2003. – 275 с.

7.Nuriddinov B., Haydarov B. va boshq. Baholash metodlari. -T.: UZB-1737 OTB loyihasi, 2003. -156 b.

8.Tolipova J.O. Pedagogik kvalimetriya. O'quv qo'llanma. Nizomiy nomidagi TDPU, 2016 y. – 116 b.

9.Толпилова Ж.О. Биология ўқитувчисининг илмий-методик тайёргарлиги даражасини орттиришнинг назарияси ва амалиёти. Монография. -T.: Фан, 2005. -114 б.

10.Farberman B.L., Musina R.G., Jumaboeva F.A. Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning zamonaviy usullari. -T.: 2002. – 192 b.

11. Файзуллаева Н. Педагогик билимлар – ўқитувчи касбий маҳоратининг назарий асоси // Uzluksiz ta'lim ж. – T.: 2006. . - b.144-148

12. Федюкин В.К. Квалитология: Учебное пособие. Часть I. - СПб.: Изд-во СПбГИДУ, 2002.

13. Федюкин В.К. Основы квалиметрии. - М.: Изд-во «ФИЛИНЬ», 2004.

14. Фомин В.Н. Квалиметрия. Управление качеством. Сертификация. - М.: Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ». Изд-во «ЭКМОС», 2002.

15. Хасанбоев Ж, Х.Туракулов, М.Хайдаров, О.Хасанбоева. Педагогика фанидан изоҳли лугат.-Т.: Фан ва технология, 2008. - 480 б.

16. Юсупова Р.М. Аутопедагогическая компетентность как составляющая педагогического мастерства учителя./Р.М.Юсупова//Научный сборник МГПИ. - М.: МГПИ, 2010г. - С.45-48.

33. Shodmonova Sh.S. va boshqalar. Pedagogik texnologiyalar.-Т.: "Fan va texnologiya", Toshkent 2011

34. Тохтаходжаева М.Х. ва б. Педагогика назарияси. - Тошкент: Iqtisodmo'ya, 2010. - Б. 136-140.

35. Tolipov O ., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbiiqiy asoslari.- Т.: 2005 и.

36. Успанов К.С. Теория и практика формирования профессионально значимых качеств у будущих учителей: автореф. ... док. пед. наук. - Алматы, 1999. - 43 с.

37. Цветкова Р.И. Мотивационная сфера личности современного студента: факторы, условия и средства ее формирования в процессе профессионального становления: автореф. дис. ... д-ра психол. наук. - Иркутск, 2006. - 49 с

38. Фарберман Б.Л. Илғор педагогик технологиялар. - Тошкент: Фан, 2000. - 186 б.

39. Эриязарова Г.О. Педагогик маҳорат. Ўқув қўлланма. -Тошкент: ТТЕСИ. 2021. - 270 б.

40. Қўйсинов О.А. Компетентли ёндашув асосида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий-педагогик ижодкорлигини ривожлантириш технологиялари: Пед. фан. док. ... дисс. автореф. -Тошкент, 2019. -Б. 44.

Xorijiy adabiyotlar

1. R.P. Pathak. Methodology of Educational Research. USA-2008 Atlantic

2. Futures for higher education: analysing trends. HIGHER EDUCATION: meeting the challenges of the 21st century. www.universitiesuk.ac.uk - ISBN: 978-1-84036-268-8 Universities UK January 2012- 128 b.

3. O'Neill, G. (2015). Curriculum Design in Higher Education: Theory to Practice, Dublin: UCD Teaching & Learning. ISBN 9781905254989 //www.ucd.ie - 189 b.

4. Albert Bandura, Richard Walters. Teenage aggression. Studying of influence of education and family relations. Publishing house: Eksmo-Press, April-Press ISBN: 5-04-004214-0 Year of the edition:-2000

5. Karl Rogers, Jerome Freyberg. Freedom to study. ISBN: 5-89357-099-5, 0-02-403121-6. Year of the edition: 2002

6. Abraham Harold Masloou. Motivation and Personality. Year of the edition: 2011

7. Jan Kielven The artful science of instructional integration. adapted from: beyond monet, Barrie Bennett / Carol Rolheiser. 2001 p 14-15.

8. Prof. Dr. Thomas Deißinger, Dipl. Hdl. Silke Hellwig Structures and functions of Competency-based Education and Training (CBET): a comparative perspective. (University of Konstanz) ISBN 3-937235-49-3 second in December 2011 p 52.

9. Louis Cohen, Lawrence Manion and Keith Morrison. Research Methods in Education. Sixth edition. Simultaneously published in the USA and Canada. 2007. - p 242- 244.

Internet resurslari

1. http://en.wikipedia.org/wiki/Creative_Commons: Case Studies on Technical and Vocational Education in Asia and the Pacific: An Overview. By A. R. Haas. Bangkok, UNESCO/PROAP, 1996. 28 pp. ISBN 974-680-057-4.;

2. <http://www.icsti.ru> – ilmiy va texnik axborotlar xalqaro markazining server

3. <http://www.library.fu.ru> – RF hukumati qoshidagi MA kutubxonasi serveri.

4. <http://www.icsti.ru> – ilmiy va texnik axborotlar xalqaro markazining serveri. (Turli bilimlar sohasi bo'yicha ma'lumotlar bazasiga kirish imkoniyatini va chet el milliy hamda xalqaro EHM tarmoqlariga kirishni ta'minlaydi).

5. <http://www.search.re.uz> – O'zbekistonning axborotlarni izlab topish tizimi.

MUNDARIJA

I.BOB. PEDAGOGIK KVALIMETRIYANING NAZARIY ASOSLARI

§1. Pedagogik kvalimetriya fan sifatida.....	8
§2. Pedagogik kvalimetriya fanining maqsadi va vazifalari.....	28
§3. Pedagogik kvalimetriya fanining nazariy – metodologik asoslari.....	37
§4. Pedagogik kvalimetriya fanining ilmiy-tadqiqot metodlari.....	56

II.BOB.TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA PEDAGOGIK KVALIMETRIYA METODLARIDAN FOYDALANISH

§1. Pedagogik o'lovch metodlari va ularning turlari.....	64
§2. Pedagogik kvalimetriya metodlari vositasida test topshiriqlarini tuza olish, test o'tkazish jarayoni metodikasi.....	67
§3. Ta'lim jarayoni yakunida ta'lim oluvchi tomonidan hosil qilinishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar	87
§4. Amaliy topshiriqni uddalay olish mahorati, shaxsiy fazilatlar va xulq.....	91

III.BOB. TA'LIM OLGANLIKNI NAZORAT QILISH

§1. Ta'lim olganlikni nazorat qilish va tashxislash tamoyillari	116
§2. Baholashning asosiy tamoyillari	124
§3. Baholash va uning mohiyati	128
§4. O'quv maqsadlarini tavsiflash	132
§5. O'quv maqsadlari va ularning turlari	135
§6. Baholash mezonlari, shakllari va turlari	140
§7. Me'yorga asoslangan baholash	144
§8. Kredit texnologiyasi bo'yicha bilimlarni baholash	150
§9. Amaliy mahoratni va xulq-atvorni baholash	160
§10. Baholash jarayonida uchraydigan ba'zi xatoliklar	163

Ernazarova Gulnora Oblaqulovna

PEDAGOGIK KVALIMETRIYA FANINING NAZARIY – METODOLOGIK ASOSLARI

Monografiya

*Muharrir N.Artikova
Badiiy muharrir M.Odilov
Kompyuterda sahifalovchi O.Fozilova*

- 4695 /x -

Bosishga ruxsat 15.11.2023-yilda berildi.
Bichimi 60x84 1/16. Ofset qog'oz No2.
«Times New Roman» garnituras.
Shartli b.t. 10,75. Nashr hisob t. 16,0.
Adadi 100 dona. 25-buyurtma.
"FAN ZIYOSI" nashriyoti.
100000, Toshkent, Amir Temur, 60 «A».